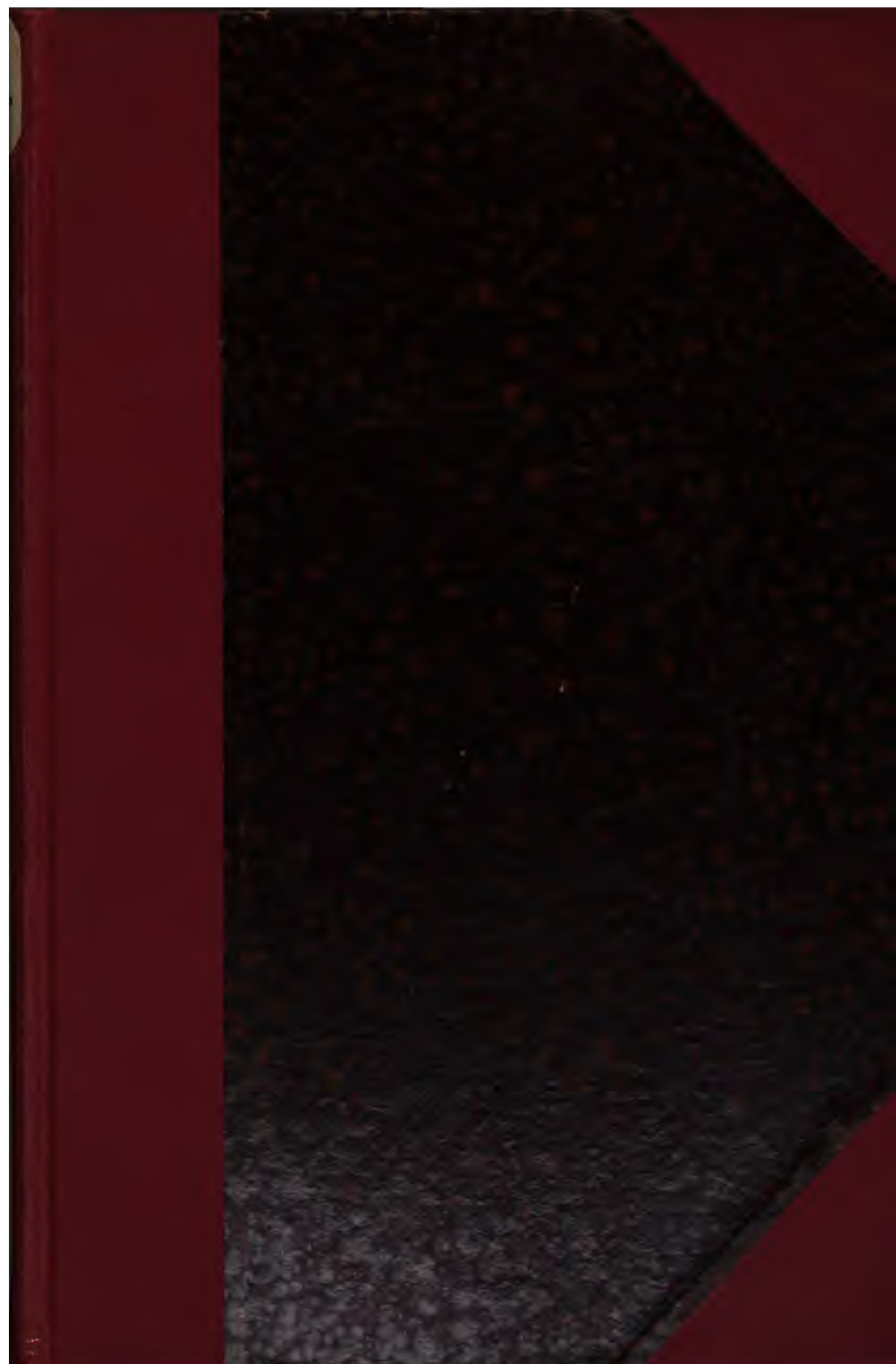
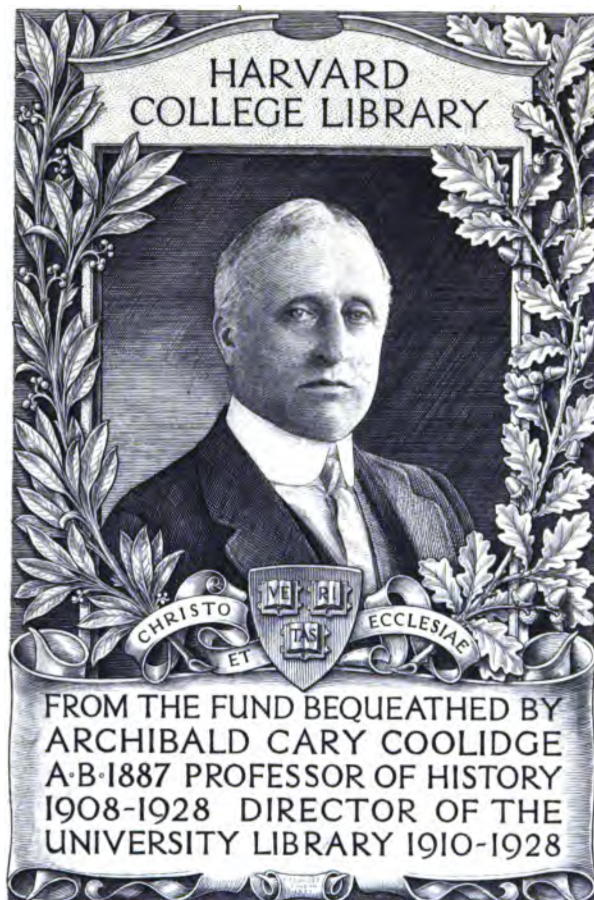

HARVARD
COLLEGE LIBRARY
CHRISTO
ET
ECCLESIAE
VE
RI
TAS
FROM THE FUND BEQUEATHED BY
ARCHIBALD CARY COOLIDGE
A·B·1887 PROFESSOR OF HISTORY
1908-1928 DIRECTOR OF THE
UNIVERSITY LIBRARY 1910-1928

FINLANDS HISTORIA

UNDER

KARL X GUSTAFS REGERING.

Af

K. E. F. IGNATIUS.

HELSINGFORS.
G. W. Edlunds förlag.
1865.

Imprimatur: *C. von Schoultz.*

HELSINGFORS,
J. SIMELII ARFVINGAR,
1865.

Förord.

Då uti allmänhetens händer nu öfverlemnas ett försök att utförligare behandla en liten del af fäderneslandets historia, anser sig författaren först böra redogöra för de anspråk, han önskar att måtte ställas på detsamma. Finlands historia är såsom bekant ännu för det mesta oskrifven, och ehuru vissa delar, så väl genom special-arbeten, som offentliggjorda handlingssamlingar blifvit mer eller mindre belysta, så ligga dock ännu hela tidsperioder begrafna i arkivernas gömmor, utan att ens några försök blifvit gjorda att framdraga dem derur. Detta har äfven gällt Karl X Gustafs regeringstid, för hvars skildring författaren således sjelf nödgats samla materialet. Att detta understundom kunnat blifva honom öfvermäktigt, att det systematiska ordnandet och grupperingen af fakta ofta fått ge vika för dessas mångfalld, samt att ojemnheter i stilen här och der förekomma, härflyter till en del af denna orsak. En annan och ännu större svårighet har författaren haft att bekämpa deri, att hans arbete står så godt som isoleradt och lösryckt ifrån den historiska kontinuiteten, alldenstund han icke kunnat förutsätta att allmänheten skall vara förtrogen med Finlands historia under drottning Kristinas regering, då hvarken några fullständiga urkundssamlingar, än mindre någon historisk teckning deröfver finnas. Ehuru arbetets värde onekligen hade vunnit, om det anslutit sig till något föregående, i hvilket det liksom haft en fast grund att

bygga uppå, och det således ligger författaren till last att han icke hellre valt någon annan tidsperiod till föremål för sin behandling, så kan han dock icke ångra sitt beslut, att just ha tagit Karl X:s regering, helst han hade sig bekant att andra finska forskare som bäst voro sysselsatta med de föregående tiderna. Han har trott sig nemligen bäst kunna gagna genom att upprödja ett förut oodladt fält och sålunda i sin mån bana väg för den finska man, som framdeles på nationens eget språk kommer att skrifva dess historia. Ändamålet med denna bok är derföre förnämligast att vara ett förarbete; måtte det såsom sådant bedömmas.

De källor jag hufvudsakligast anlitat äro ifrån Kongl. Svenska riksarkivet i Stockholm: *Riksregistraturet*, hvilket lemnat det rikaste materialet (öfver 500 handlingar) och så att säga utgjort hela arbetets benbyggnad; vidare *Generalguvernören Gustaf Evertsson Horns bref till konungen och rådet*, en i högsta grad rikhaltig och upplysande samling, förekommande ibland *Acta historica* ifrån Karl X:s tid; ett i samma afdelning befintligt konvolut med påskrift *Ryska kriget; Landshöfdingarnes embetsskrifvelser*, af hvilka isynnerhet de ifrån Wiborg lemna värdefulla notiser om det pågående kriget med Ryssland; Riksrådets bref till konungen, förekommande i en bok med påskrift *Rådet till konungen 1655—1659;* ett konvolut med påteckning: *Provinsmöten 1657—1658,* som innehåller noggrann redogörelse äfven för landskapsmötena i Finland, isynnerhet för det förstnämnda året; en samling *Bref till Karl X Gustaf 1654—1660; Consistoriernas skrifvelser,* fyra packor handlingar med påskrifter: *Åbo stift*, *Åbo Consistorium, Wiborgs stift 1618—1718* och *Wiborgs Consistorium 1614—1700,* i allmänhet ganska vigtiga bidrag till Finlands kyrko- och kulturhistoria; samt ur afdelningen *Academica*, ett konvolut med påteckning *Åbo 1639—1725.* I Kejs. Finska Senatens arkiv ha de skilda

länens *lands-* och *verifikationsböcker*, som för kännedomen af det inre tillståndet rent af äro oumbärliga, flitigt blifvit rådfrågade, likasom äfven de *Finlands hufvudböcker*, *Tullräkenskaper* och diverse *specialräkningar*, hvilka antingen datera sig ifrån Karl X:s regering, eller såsom i tiden icke alltför aflägsna kunna anses belysa denna. Några, men dyrbara notiser om Ryssarnes infall i Finland 1656 och de våras vidtagna försvarsanstalter hemtas ur den *Gottlundska samlingen.* Skildringen af universitetslifvet i Åbo grundar sig hufvudsakligast uppå *Consistorii Academici äldre protokoller*, förvarade å härvarande universitets arkiv. Den rikhaltiga *Palmsköldska samlingen* å universitetsbibliotheket i Upsala, har tillfölje af min korta vistelse å orten endast till en mindre del blifvit begagnad. Också *Finska litteratursällskapets manuskriptsamling* har blifvit genomgången, ehuru skörden derifrån jemförelsevis varit ringa. Deremot nödgas jag med ledsnad omnämna, att jag icke varit i tillfälle att besöka det rika arkivet på Skokloster och der anställa några forskningar. *Per Brahes, Hornarnas* m. fl:s värdefulla brefsamlingar hade säkerligen spridt stort ljus öfver många af Finlands dåvarande förhållanden; men ehuru jag i privat väg genom korrespondence på Stockholm försökt skaffa mig afskrifter deraf, har detta dock hittills icke lyckats.

Ibland tryckta arbeten, som jag för detta verk begagnat, bör främst omnämnas: *Sveriges Historia under konungarne af Pfalziska huset af Fredrik Ferdinand Carlson.* Del. 1 och 2, tryckt i Stockholm 1855—1856, hvilket förtjenstfulla arbetes uppfattning af Karl X:s person och regering jag öfverhufvudtaget delar; *Samuel Puffendorfs De rebus a Carolo Gustavo Sveciæ rege gestis Commentariorum libri septem, Norimbergæ 1729,* som för kännedomen af krigshistorien och de diplomatiska förhandlingarna är en god källa; *Michael O. Wexionii Epitome Descriptionis Sveciæ, Gothiæ, Fenningiæ et Subjectarum provincia-*

rum, Aboæ 1650, ett i högsta grad värdefullt, ehuru sällsynt arbete; *And. A. v. Stiernmans Alla Riksdagars och Mötens Beslut* samt samme författares *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar angående Sveriges rikes commerce, politie och œconomie; Äldre Åbo Tidningar* årgångarne 1777—1798, i hvilka Porthan bevarat åt efterverlden månget dyrbart minne, som annars skulle uppgått i rök vid Åbo brand; *Wilh. Gabr. Lagus Åbo Hofrätts historia,* första delen tryckt i Helsingfors 1834; *Jakob Tengströms Minne öfver Johannes Elai Terserus,* tryckt i Åbo 1795, äfvensom Tengströms *Handlingar till upplysning af Finlands kyrkohistoria, Afhandling om presterliga tjenstgöringen och aflöningen i Åbo erkestift* och *Gezelii den äldres Minne;* vidare *A. Cronholms Sveriges historia under Gustaf II Adolfs regering; Fr. Rühs Svea Rikes historia,* femte delen; elfte och tolfte delarna af *A. Fryxells Berättelser ur Svenska historien; C. T. Odhners Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare*, tryckt i Stockholm 1865; *Karl Tigerstedts Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet; P. E. Thyselii handlingar rörande Svenska kyrkans och läroverkens historia,* 2 delar, samt *Bidrag till Svenska kyrkans och läroverkens historia*, tryckt i Stockholm 1848; *C. H. Strandbergs Åbo stifts Herdaminne; M. J. Alopœi Borgå Gymnasii historia;* diverse årgångar af *Suomi* m. m. För kännedomen af Rysslands och Östersjöprovinsernas historia ha *U. Ustrialows Geschichte Russlands, übersetzt von E. W.,* tryckt i Stuttgart und Tübingen 1840, samt *Richters Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen* m. fl. understundom blifvit rådfrågade. De öfriga arbetena åberopas vid sina behöriga ställen.

Slutligen anser jag det för en kär pligt att offentligen betyga min tacksamhet emot t. f. archivarien vid härvarande Senats arkiv doktor K. A. Bomansson äfvensom amanuensen vid Kungl. Svenska riksarkivet dokt. Granlund för den vän-

skap hvarmed de gått mig tillhanda med råd och upplysningar under mina forskningar i nämnde arkiver.

Helsingfors i Juli 1865.

Författaren.

Innehåll.

Första kapitlet.

En blick uppå Finlands ekonomiska tillstånd vid Karl X Gustafs thronbestigning.

Andra kapitlet.

Karl X Gustafs första regeringsår. — Riksdagarna 1654 och 1655. — Allmänna och enskilda besvär. — Fjerdepartsräfsten. — De finska truppernas aftåg till Polen och Lifland.

Tredje kapitlet.

Tillståndet i Kexholms län och Ingermanland. — Befolkningens sinnesstämning emot det svenska väldet. — Orsakerna till ryska kriget.

Fjerde kapitlet.

Ryska kriget åren 1656 och 1657.

Femte kapitlet.

Landskapsmötena år 1657. — Inre förhållanden.

Sjette kapitlet.

Ryska kriget till stilleståndet i Wallisaari. — Karl X:s sista regeringsår.

Sjunde kapitlet.

Öfversigt af kultur- och sedetillståndet i Finland under medlet af 17:de århundradet.

Åttonde kapitlet.

Karl X Gustafs död. Hans karakter och politik. Återblick.

FÖRSTA KAPITLET.

EN BLICK UPPÅ FINLANDS EKONOMISKA TILLSTÅND VID KARL X GUSTAFS THRONBESTIGNING.

Uti hvarje folks historia förekomma händelser, hvilka likasom sjelfmant erbjuda forskaren en hvilopunkt, derifrån han, för en stund afbrytande den historiska berättelsens gång, kan blicka tillbaka på det förflutna, göra sig reda för resultaterna af dess verksamhet, samt sammanfattande dessa till ett helt, skapa sig en totalbild af landets och folkets tillstånd vid den gifna tidpunkten. En sådan händelse utgör i Sveriges och Finlands historia äfven drottning Kristinas thronafsägelse. De sex fredsår, som närmast föregingo densamma, voro för Svenska och Finska folken endast en kort rastetid, hvarunder de fingo hemta andan efter de långväga marscherna i Ryssland, Polen, Danmark och Tyskland, för att återigen begynna lika äfventyrliga färder under en ny hjeltekonungs anförande. Innan vi gå att redogöra för vårt folks historia under Karl X Gustafs korta, men ärofulla och i mer än ett hänseende minnesvärda regering, anse vi derföre lämpligt att begagna oss af denna hvilopunkt och i några allmänna drag teckna Finlands dåvarande tillstånd.

För 200 år sedan voro vårt fosterlands gränser betydligt olika de nuvarande. I vester och söder sköljdes väl dess stränder såsom nu af Östersjöns begge vikar; men i norr utgjordes gränsen af Kemi elf och Lappmarken, och i öster sträckte sig storfurstendömet ej längre än till de råmärken fredstraktaten i Teusina utstakat. Det gamla Kexholms län, eller hela norra Karelen, som för närvarande hör till Kuopio län, äfvensom den del af det södra, som omsluter Ladoga stranden och innefattar vid pass hälften af det nuvarande Wiborgs län, räknades då ännu icke till Finland, ehuru Gustaf II Adolfs, Ja-

kob Dela Gardis och Evert Horns svärd hade lösslitit det ifrån Ryssland. Landet var förenadt med Svenska väldet på samma sätt som Östersjöprovinserna och bildade jemte Ingermanland ett särskildt generalguvernement. Dess innevånare åtnjöto icke samma rättigheter, som storfurstendömets, fingo icke sända representanter till riksdagen, deltaga i lagstiftningen eller bestämma skatterna. Likväl var länet i ecclesiastikt hänseende underlagdt biskopen i Wiborg och räknades såväl derföre, som för befolkningens skull af både in- och utländska författare till Finland — ett bevis på det nationela föreningsbandets betydelse redan under dessa tider. "Storfurstendömet innefattar nu, — säger en samtida inhemsk författare — följande mindre furste- eller hertigdömen: Finland i inskränkt betydelse, Tavastland och beggedera Karelen, samt grefskaperna Kajana eller Österbotten, Nyland, Åland och Savolax." [1]) I administrativt hänseende indelades Finland i fyra län, nemligen: Åbo och Björneborgs län (hufvudst. Åbo), Nylands och Tavastehus län (h. Helsingfors), Wiborgs och Nyslotts län (h. Wiborg) samt Österbottens län (h. Uleåborg), hvilket sistnämnda dock var förenadt med Vesterbotten. Häradernas antal, som nuförtiden uppgår till mer än 50, var då endast 25, nemligen i *Åbo län:* Wehmo, Masku, Piikkis, Haliko, Nedre Satakunda, Öfre Satakunta nedredels och öfredels, samt Åland;

---

[1]) Wexionius (adlad Gyldenstolpe): Epitome Descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ et Subjectarum provinciarum. Aboæ 1650. Lib. 1 cap. 22. Märkvärdigt nog förbigås här provinsen Satakunda, hvilken såväl Wexionius som de flesta författare jag ifrån denna tid påträffat hänför till egentliga Finland. Så säger Bureus (Regni Sveciæ Geographica et politica descriptio, upptagande pagg. 1—72 i Suecia sive de Suecorum Regis Dominiis et opibus. Commentarius Politicus etc. Lugd. Batavor. 1631): "Septentrionalis Finlandia secus Bothnicum sinum, ad arcton protenditur, utramque Satacundiam, Virmo et Masco complectens" etc.; men i texten som åtföljer Gerardi Mercatoris Atlas heter det pag. 78: "Finlandia est divisee en septentrionale et Meridionale, ausquelles ont joint Natagundie (sic!) haute et basse, Savolosia, Tavastia, quartiers spacieux de Finnonie. De la passé le Sein Finnic Carelia, de laquelle Hexholm peut etre Kexholm, est la Capitale." Här ställes således hvardera Satakunda härad i bredd med Tavastland och Savolax.

i *Nylands och Tavastehus län:* Borgå, Raseborg, Hattula, Öfre och Nedre Sääxmäki, Öfre och Nedre Hollola; i *Wiborgs län:* Stranda, Lappvesi, Jääskis, Euräpää, Kymmenegård, samt Savolax öfredels, medledels och nedredels; i *Österbottens län:* Österbottens södra och norra.[1]) I judicielt afseende lydde under hofrätten i Åbo följande tre lagsagor: Norrfinne lagsaga med Åland och Österbotten, Söderfinne d:o med Nyland och Tavastland, samt Karelens lagsaga, innefattande äfven Kexholms län.

Då vårt lands fattigdom nuförtiden snart sagdt blifvit ett stående ämne, som med förkärlek behandlas, såsom om det skulle vara en sak, hvaröfver vi äga all rätt att förhäfva oss, kan det icke sakna sitt intresse att se huru våra förfäder för 200 år sedan tänkte om samma land. Då gick man till en motsatt ytterlighet. Finland var ett rigtigt Kanaan, om man får sätta tro till den tidens författare. "Jordens fruktbarhet och solens alstrande förmåga är här i sanning så stor" — utbrister den förut anförda Wexionius, juris professor i Åbo — "att en oerfaren knappast någonsin kan tro det; af en enda tunnas utsäde återlemnar åkern femton. Jagten, fågelfångsten och fisket äro ganska lönande, så att hvarje år ett ofantligt förråd salt fisk härifrån med vinst försäljes i Sverige." Och efter att i de amplaste ordalag beprisat allt hvad naturen slösat på Svenska rikets alla länder, utropar han: "några vällustskänkande produkter saknas måhända; men o, må dessa för alltid förvisas!"[2]) Man bör erindra sig att detta nedskrefs endast två år efter det ett mer än 50 årigt krigstillstånd upphört, under hvilket landets krafter oupphörligt till det yttersta blifvit anlitade, och dess manliga befolkning årligen decimerats!

Vi skulle anse oss derföre ådagalägga missaktning emot

---

[1]) Det är svårt att noggrant bestämma häradernas antal, dels emedan täta förändringar dervid försiggingo, dels också emedan flere af gref- och friherrskapen hade sin särskilda styrelse och likasom häraderna sände sina egna ombud till riksdagarna. Ofvanstående förteckning är uppgjord med ledning af räkenskaperna ifrån Senats arkivet.

[2]) Epitome descript. etc. Lib. I c. 22 och Lib. VI cap. 5.

våra förfäder, ifall vi begynte vår afhandling med lamentationer öfver Finlands dåvarande olyckliga tillstånd — ett dessutom i vår historia redan alltför utslitet thema, som icke ens mera har nyhetens behag för sig. Vi tro att våra förfäder icke hafva behof af vårt medlidande, aldraminst under en sådan tid som denna, då det stolta medvetandet att hafva utfört bedrifter, tillräckliga att för alla tider förskaffa sin nation en ärofull plats i mensklighetens historia, synes hafva genomträngt hela folket; då man utom tusende hjeltedater på slagfälten kunde uppvisa sådana utförda storverk, som universitetet och hofrätten i Åbo, gymnasium i Wiborg jemte flere andra läroanstalter, en ny skolordning — ett mönster för sin tid —, den finska bibelöfversättningen m. m. Den finska generation som då lefde har i sanning mer än någon annan rättighet att säga till sina efterkommande: "detta allt hafva vi uträttat och sådana voro våra tillgångar. Hvad åstadkommen I med edra?" — Vi skola alltså vid vårt försök att redogöra för landets dåvarande tillstånd endast hålla oss till fakta, öfvertygade att dessa sjelfva tala för sig.

Öfverhufvudtaget voro Finlands produkter för 200 år sedan desamma som nu. Jordbruket var landets modernäring och de sädesrikaste provinserna voro Åbo län och Nyland. Dock kan hela landets spanmålsutsäde som nu antages utgöra omkring 750,000 a 800,000 tunnor, för denna tid ej beräknas stort högre än till 140,000 tunnor. Vår beräkning är följande: uti Åbo län uppgifves utsädet och kronotionden i råg och korn år 1656 ifrån alla härader med undantag af Haliko och några socknar i nordöstra delen, för hvilka detsamma dock genom jemförelse af tiondelängderna approximativt kan bestämmas, hvarföre länets hela utsäde i råg och korn blifver 22,900 tunnor. Antages nu att Åland, [1]) hvars tionde samma år steg till 937 tunnor, utsådde 3,100 tr, blifver totalsumman för Åbo och Björneborgs län 26,000 tr. Nylands utsäde stiger i 1655 års verificationsbok, ifall man summerar uppgif-

[1]) Observeras bör att vi till en början endast hålla oss till de officiela uppgifterna, och sedermera med stöd af dem uppgöra våra kalkyler.

terna ifrån de skilda socknarna till 4,592 tunnor,[1]) och Tavastlands utsäde (1656) blifver, efter samma beräkningsgrund som följdes i Åbo län, omkring 7,200 tunnor. Ifrån Wiborgs och Österbottens län stå oss inga närmare uppgifter till buds, än att kronotionden ifrån det förra (1656) steg till 3,737 tr 25 kappar, och ifrån det sednare (1652) till circa 3,000 tr[2]), hvarföre vi antaga länens utsäde hafva varit i det förra 13,500 och i det sednare 11,000 tunnor; ett antagande som vinner ytterligare stöd deri, att Österbottens utsäde som i 1635 års verificationsbok finnes infördt, der upptages till 10,300 tr.[3]) Adderas nu alla dessa summor till hvarandra, fås utsädet i råg och korn för hela storfurstendömet till 62,292 tr; men besinnar man 1:mo att utsädet antagligen heldre uppgafs för lågt, än för högt, emedan kronoutskylderna deraf till en del berodde; 2:do att många andra underslef säkerligen vid uppgifterna försiggingo, hvilka pastorerna, som skulle verificera desamma, omöjligen kunde, om de också hade velat det, i allo förhindra, samt 3:tio att i dessa 62,292 tr icke ingår utsädet af andra sädesslag än råg och korn; — besinnar man allt detta, upprepa vi, synes det icke vara för högt tilltaget om man fördubblar denna summa, och antager Finlands hela utsäde i spannmål kringom år 1655 hafva utgjort 120- a 140,000 tr, och heldre det sednare talet, ifall man tar med i beräkningen Kexholms län och det område af Vesterbotten, som genom Fred-

---

[1]) Orsaken till denna låga siffra är den att häri ingå endast två härader, Borgå och Raseborg. Hela östra Nyland (Lappträsk, Orimattila m. m.) räknades då till Wiborgs län, samt en stor del af det norra (t. ex. Wichtis) till Tavastland. Lägges dessa delar till fås Nylands dåvarande utsäde till ungefär 6,000 tr.

[2]) Nemligen ifrån Österbottens norra fögderi 1108 tr 6¾ kappar. Hvad södra fögderiet beträffar saknas dess tiondelängder, men då tionden derifrån i räkenskaperna värderas till 2493 d. s., och ifrån det norra endast till 1,333 d. s., synes den ofvan angifna summan vara den antagligaste.

[3]) Alla dessa uppgifter äro ifrån Senats arkivet, och fås genom summering af socknarnes och häradernas utsäde för de angifna åren. Att icke alla uppgifter äro ifrån samma år härleder sig af böckernas bristfällighet, som gör detta omöjligt.

rikshamnska freden med Finland förenades, ifrån hvilka nuvarande delar af vårt land uppgifter i den vägen icke stått att fås.

Så bristfälliga och sväfvande än de ofvanuppgifna siffrorna äro, ha de dock för oss ett icke ringa intresse, ty oafsedt att de utgöra en vägledning för beräknandet af landets årliga spannmålsskörd, får man af dem äfven den säkraste reda på det förhållande hvari de särskilda provinserna stodo till hvarandra med afseende å deras odling och sädesrikedom. I detta afseende stod Åbo län då ojemförligt främst. Dess spannmålsskörd kan antagas hafva uppgått till 37 % af hela landets, och uppvägde all den säd, som samtidigt skördades inom det område, som motsvarar Wiborgs, Kuopio, S:t Michels och Tavastehus län. Nuförtiden (1850) frambringa dessa län nära nog hälften af Finlands årliga sädestillgång och inemot $2^1/_2$ eller 3 gånger så mycket som Åbo och Björneborgs län, hvars nuvarande skörd endast utgör 18 % af landets. Wasa län, hvars sädesproduktion nu utgör 17 % af hela Finlands och således endast med 1 % understiger Åbo läns, skördade dåförtiden icke ens en tredjedel så mycket som det sistnämnda. Hvad Nyland beträffar ha nyodlingarna der stigit i jemt förhållande till hela Finlands, ty dess sädesskörd utgjorde 1650 likasom också 1850 9 % af totalsumman.

Att åkerbruket icke stod denna tid på någon särdeles hög ståndpunkt är naturligt. Det var nästan uteslutande de vestra och södra kusttrakterna, hvilka voro någorlunda odlade; det inre landet var för det mesta skogbeväxt och obebodt. De små socknarne kring Åbo producerade vida mer säd, än de största distrikter i det inre landet. Så t. ex. beräknades utsädet (1656) i Reso till 505, i Wirmo 959, i Masku 525, i S:t Marie 544 och i Nousis till 540 tunnor, medan detsamma i Ruovesi vidsträckta pastorat endast utgjorde 251; i Laukkas 107, Rautalampi 153, Wiitasaari 142, Jämsä 271 och i Ilmola omkring 400 tunnor [1]. Såsom frostömma trakter om-

[1]) Ilmola utsådde enligt 1635 års verificationsbok $392\frac{3}{4}$ tr. Att dömma af förhållandet i allmänhet, torde jordbruket på de 20 år till 1656 der ingalunda stigit. De öfriga socknarnas utsädessummor, äro

talas Österbotten och Tavastland; men dock heter det äfven om dessa att skörden i vanliga år, eller då frost ej infaller, förslår till invånarnes behof. Svedjebruket idkades allmännast i Tavastland och Savolax.[1]) De vidsträckta mossorna i södra Österbotten omkring Kyro elf, som nuförtiden utgöra en källa för denna nejds rikedom, betraktades då ännu såsom besvärliga impedimenter. Med deras odlande begynte man först under sednare hälften af 17:de seklet. Det östra Österbotten, isynnerhet Kajana län, som var fördeladt på tvenne vidsträckta pastorater, liknade på 1650 talet ännu en vildmark. Åkerbruket hade der gjort ringa framsteg, och endast litet korn såddes på åkern. Innevånarne födde sig mest af jagten. Björnar, vargar, räfvar och vilda renar fälldes der årligen i stor myckenhet af de på skidor framilande och endast med långa spjut beväpnade bönderna.[2])

I hvilket förhållande stod landets spannmålsproduktion till dess innevånares behof? Vi veta endast att Finland under medlet af 17:de seklet kunde exportera säd till utrikes länder. År 1631 utfördes ifrån Åbo genom Öresund 28,279 tunnor råg, samt 1,804 tunnor korn; ifrån Wiborg 5,550 tunnor råg och 304 tunnor korn, och ifrån Helsingfors 2,352 tunnor råg, således inalles ifrån Finland 38,289 tunnor säd. Hvad som samtidigt utskeppades till orter inom Östersjön är obekant. Alla år var väl exporten icke så stor; men dock visa de uppgifter som stå oss till buds, att Finlands sädestillgångar vanligen öfverstego dess egna behof.[3]) Man bör icke heller

---

med uteslutande af bråktalen (kappar) afskrifne ur 1656 års verificationsböcker i Senats arkivet.

[1]) "Sylvas et cespites cum accendunt incolæ, omnes anguli et sinus fumo replentur unde dicta (Savolax) videtur. Quorum sementi incredibilis optimi frumenti copia respondet." Wexionius. Epit. etc. L. I. c. 26, samt dessutom L. I. cap. 23, 25 m. m.

[2]) Åbo Tidningar 1777 pag. 134 följ.

[3]) Cronholm: Sveriges historia under Gustaf II Adolfs regering. IV. tabellerna efter sidan 296. Deraf framgår att emellan 1627—1632 Finland hvarje år skickade ut sädeslaster genom Öresund. Det minsta beloppet (1630) var 9,220 tunnor, och medeltalet för dessa 6 år blifver något öfver 18,500 tunnor.

förglömma att bränvinet då ännu icke uppslukade så stora qvantiteter säd som nu. Att likväl innevånarne i landets inre trakter till en stor del äfven i vanliga år lefde af barkbröd är ganska troligt; att de på flere ställen gjorde det i missväxtår är säkert. [1])

I öfrigt voro de skilda provinsernas produkter ungefärligen desamma, som i våra dagar. Österbotten hade rikedom på tjära, smör och lax; Åbo län på säd, fisk m. m.; Tavastland var kändt för sin linodling och producerade mycket rofvor, dåförtiden för landet en lika vigtig växt som potatisen nu; Nyland prisas för sin bördiga jord, sina ypperliga jagtmarker och fiskställen o. s. v. Ännu mindre än i våra dagar sysselsatte man sig då med trädgårdsskötsel. Likväl funnos enskilda magnater, som genom beröringen med sydligare länder fattat intresse för hortikulturen och hemkomne använde en liten del af sina rikedomar på densammas införande i Finland. Uti presidenten Jöns Kurcks trädgård i Åbo bragtes till och med vindrufvor till mognad, och dessa voro af den godhet att de kunde sändas till sjelfva drottningen och andra förnäma i Stockholm. [2])

Boskapsskötseln och jagten voro då af relativt större betydenhet än nu. Ladugårdsprodukter kunde Finland aflåta till Sverige. Ålands ost var välkänd och får man bedömma dess godhet efter den tull som derföre erlades i städerna, så efter-

---

[1]) Så skref t. ex. kyrkoherden i S:t Michel och Stora Savolax till regeringen, att nöden 1648 i dessa trakter var så stor "att största delen åto mossa och bark och många af hunger dödde". Kungl. Sv. Riks Ark. Consistoriernas skrifvelser till regeringen, Ett konvolut med påskrift: Wiborgs stift 1618—1718.

[2]) Wexionius: Epitome etc. Lib. VI cap. 5. "Jöns Kurck hör oemotsägligen till de yppersta män, Finland frambragt. Till sinnet var han ädel och rättrådig, i sitt kall vis och nitisk. Han var en lärd herre. Ägde ett betydligt bibliothek i fäderneslandets historia. . . . . Äfven af finska språket egde Jöns Kurck grundlig kännedom. Han satte stort värde på vettenskapsmän, och var af dem tillbaka högt skattad och vördad. I sitt lefnadssätt var Kurck lysande, praktfull och frikostig." W. G. Lagus: Åbo Hofrätts historia, första delen pagg. 14 och 15.

gaf den obetydligt den holländska. För ett L‸ af denna sistnämnda betaltes i lilla tullen 2 öre s. m. och för "Ålands eller Finlands ost" $1^3/_5$ öre; men för den svenska osten från Norrland endast 1 öre s. m. [1]) Fisket var en vigtig inkomstkälla såväl för kustboerne som dem, hvilka bodde vid de stora insjöarna i det inre landet. Särdeles lönande var strömmingsfisket. "På några ställen fångas ströming, som hvarken i afseende å godhet eller storlek eftergifver den skånska eller skottska sillen", yttrar Wexionius. [2])

Landets öfriga produkter med undantag af skogsprodukterna, voro af mindre betydenhet. Gustaf II Adolf hade uppmuntrat bergshandteringen. Åtskilliga malmstreck bearbetades i Nyland, der några jernbruk, såsom Svartå, Andskog, Skafwasto o. s. v. under Karl Gustafs tid uppföras i räkenskaperna. [3]) Myrmalm upptogs ur en och annan sjö. [4]) I Kimito fanns, enligt Wexionius, marmor, hvaraf de pelare som prydde kungl. slottskapellet i Stockholm höggos; och i Kexholms län i Kiitelä kapell anträffades ädla stenar och rubiner. [5]) Något kalk brändes på Åland [6]); saltpeter tillverkades i Österbotten m. fl. ställen. Den fattiga kustbefolkningen i denna

---

[1]) Stiernman: Samling af Kungl. bref etc. II. 831.

[2]) Epitome Descriptionis etc. Lib. I. Appendix. — "Arengarum vero incredibilis copia quotannis excipitur; quibus incolæ jusculo elixis, frixis sive assatis, vel alias coctis vescuntur". . . . etc.

[3]) Sen. Ark. Nylands och T:hus landsbok 1656 pag. 220 följ.

[4]) Wexionius Epit. I. 25: "Rautalambi, ex cujus fundo ferreæ mineræ extrahuntur."

[5]) "Tu Berg uti Kexholms lähn. ther uti skole wara edle stenar till fångz; effter som och till K. Johan lefwererade wore Rubiner, som ther uti tagne warit." Palmskölsk. saml. i univ. bibl. i Upsala. Topografica LXI. p. 97. Äfven Bureus i sitt förut citerade arbete har denna uppgift: "In Kexholmiæ ditione apud Kidila effodiuntur gemmæ, quas rubinos Kexholmicos, Rutheni Kidelsco camen vocant." Jemför Wexion. Epit. I. 28. Märkvärdigt är att så många författare öfverensstämma i denna uppgift, för hvars trovärdighet vi dock icke våga gå i borgen. Numera ha ädelstensgrufvorna efterträdts af några enkla fältspatsbrott i Imbilax.

[6]) År 1618 levererades ifrån Åland till slottsbyggnaden i Stockholm 300 läster kalk. Cronholm. IV. 114.

landsort brukade dessutom årligen af hafsvattnet koka sig salt till husbehof, och man umgicks denna tid verkeligen med planer att införa ordentliga saltsjuderier i Finland. Assessorn i Åbo hofrätt Magnus Rålambstierna författade i detta syfte ett arbete "Liber de arte coquendi sales", hvilket dock icke blef tryckt. [1])

Ingen näringsgren har likväl på de sednaste tvenne seklerna gått så framåt som handeln. År 1626 steg stora sjötullen i Finland till 6,000 d. s., d. v. s. icke fullt en adertondedel af sjötullen ifrån Sverige och ej ens hälften af den ifrån staden Reval ensamt! [2]) Erindras bör dock att dessa 6,000 d. s. endast utgöra tulluppbörden ifrån Åbo, Wiborg och Helsingfors, hvilka då voro Finlands enda stapelstäder. De öfriga städernas varuomsättning på utlandet gick vanligen nästan uteslutande genom Stockholm, Åbo eller Reval. I alla hänseenden var dock Finlands handel ytterst obetydlig, äfven i jemförelse med Sveriges. Visserligen måste man antaga att detta sistnämnda lands utvidgade handelsrörelse under medlet af 17:de seklet äfven i någon grad utöfvade ett fördelaktigt inflytande på vårt lands handel; men säkert är att denna på långt när icke ökades i samma förhållande. [3]) Vi sakna väl tulluppgifter från Kristinas och Karl Gustafs regeringar, som skulle bestyrka detta påstående, men år 1673 inbringade stora sjötullen i Finland 16,419 d. s., en summa som visserligen var nära tredubbel emot den af 1626, men som dock i jemförelse med de framsteg Sveriges handel under samma tid tagit, icke kan betraktas såsom något för oss tillfredsställande. [4]) För att upphjelpa sjöfarten utfärdade regeringen flere

---

[1]) Wexionius. Epit. L. VI. cap. 5. och Lagus: Åbo Hofr. hist. I. 171—173.

[2]) Cronholm Sv. H. etc. IV. 585. År 1863 steg tulluppbörden i Finland till 8,291,063 mark silfver.

[3]) Stora sjötullen i Sverige och Finland inbringade 1632: 220,500 d. s., år 1638: 382,000 d. s., år 1653: 534,000 d. s. och år 1662: 1,094,803 d. s. Carlsson. Sveriges Hist. under Konungarna af Pfalziska huset. II. 64.

[4]) Sen. Ark. en bok med påskrift: "Räkningh för opbördh och Vtgifft af Store Siötulls medlen uthi Finlandh pro anno 1673".

påbud. Alla i Sverige och Finland bygda fartyg af ek erhöllo (1646) de större en tredjedel och de mindre en sjettedel lindrigare tull än andra, och år 1654 utsträcktes denna tullfrihet äfven till furuskeppen, sålunda, att de som kunde föra 14 kanoner eller mera skulle njuta en fjerdedel och de öfriga en sjettedel lindrigare tull än främmande. Då Westfaliska freden återställt de vänskapliga förhållandena med Spanien uppmanade regeringen köpmännen att sända sina fartyg dit och derifrån direkte hemta sina behofver. [1]) Likväl var det just ifrån regeringens sida, som handeln mötte de största hinder. Tidens inskränkta statsekonomiska åsigter framkallade nemligen det ena påbudet, mera tryckande än det andra, och handelns fria, naturliga gång hämmades sålunda genom otaliga reglementen. Härtill kom att de växande penningebehofven nödgade regeringen att betydligt höja tullen, och, då icke ens detta förslog, monopolisera landets förnämsta utförsvaror åt enskilda kompanier, som i dess nöd hjelpte den med penningeförsträckningar.

Sålunda uppstodo ett skeppskompani för handeln på Spanien och Portugal; ett köpenskaps kompani med uteslutande rätt att utskeppa koppar; ett handelskompani för handeln på Asien, Afrika och Amerika, samt ett söderländskt kompani, som den 12 Januari 1641 fick monopolium exclusivum på all tobakshandel i riket. Härom heter det i privilegiibrefvet, hurusom regeringen förnummit att land och rike numera uppfylles med tobak, "en vara som för någon tid sedan här varit obekant, och fuller i sig sjelf icke är synnerligen nyttig", hvarföre också regeringen hade ansett det bäst att helt och hållet förbjuda dess införsel, "dock likväl, emedan det af en inritad ovana, och ett stort missbruk är fast af mången begärligt, och Oss för denna gången något betänkeligt faller det helt att upphäfva eller afskaffa; ty äre vi förorsakade vordne, att ställa deri någon moderation, och allt lämpa efter tidernas lopp och folkets humor". Folkets humor råkade dock

---

[1]) Stjernman Saml. af kungl. bref II. 467, 776, 682, och Carlson Sv. H. etc. II. 68 följ.

härvidlag vara sådant, att det icke ens tillfredsställdes af denna moderation, utan de strängaste förbud oaktadt, på smygvägar försåg sig med denna älsklingsvara, till kompaniets stora förfång och regeringens förtret; hvarföre hela handeln slutligen frigafs den 28 April 1653. [1])

Mest tryckande af alla dessa handelskompanier var dock för Finland *tjärukompaniet,* som den 31 Mars 1648 inrättades och erhöll ensamt rättighet att utföra all den bäck och tjära, som tillverkades i hela Finland, söderut ända till Nyen, samt i Sverige norr om Stockholm. Den inländska tjäruhandeln skulle, såsom förut, vara fri, men att utskeppa tjära tilläts inga andra än kompaniet, som förständigades att betala allmogen för hvarje läst (om 12 tunnor) $22^1/_2$ d. s. eller 15 riksdaler. Detta monopolium hotade att gifva dödsstöten åt Finlands, annars också ringa handel. De finska och norrländska städernas borgerskap klagade, att de genom kompaniets stiftande blifvit beröfvade all handel med utlandet, och nu icke ens mera kunde förse allmogen med salt. Klagomålen voro så grundade, att regeringen nödgades lyssna dertill och utverka af kompaniet, att detsamma 1650 förbandt sig att på i tid skedd anmodan gifva borgarne i Finland och Norrland nödiga vexlar på Amsterdam, Hamburg, Lybeck och Danzig, dock med vilkor att städernas borgmästare och råd gingo i borgen för vexlarnas ordentliga betalning. Vidare åtog sig kompaniet att utan frakt ifrån Amsterdam öfverföra deras varor, samt dessutom framdeles betala för tjärulästen 24 d. s., ifall icke kompaniet kunde bevisa, att varan i utlandet för tillfället icke hade någon afsättning. Härmed tillfredsställdes dock icke borgarne, utan fortforo, ehuru utan påföljd, att på riksdagarna fordra tjärukompaniets afskaffande. [2])

---

[1]) Tobakshandeln frigafs redan 1649 men monopoliserades ånyo 1651, tills den för andra gången 1653 åter frigafs. Stiernman. Saml. af K. Bref, II. 305, 373, 383, 396, 487 samt 602, 678, 692, 708. Se för öfrigt W. G. Lagus: Uppsats om Tobak. H:fors 1851, och en öfversigt af handelsförhållandena i Rühs Svea Rikes Hist. IV. § 360.

[2]) Stiernman. Saml. etc. II. 525, 641. Om regeringens inblandning i tjäruhandeln se Carlson, Sv. Hist. II. 65 följ.

Likasom den utländska försvårades också den inre handeln af reglementen och tullar. Städerna hade sig anvisade sina särskilda socknar, med hvilka de fingo handla, tillfölje hvaraf nästan all konkurrens tillintetgjordes. Alla varor, som hemtades in till städerna, måste vid porten undergå den så kallade lilla tullen, hvilken redan under Gustaf II Adolfs regering 1622 infördes och på riksdagen i Stockholm 1638 ytterligare stadfästades. [1]) Den utgick med $^1/_{32}$ del af varans värde; men hvad den i Finland vid Karl Gustafs thronbestigning steg till kunna vi ej uppgifva. Vi veta endast att småtullarne i Finland år 1634 inbringade 14,460 d. s. och 1638: 15,700 d. s. [2]) I landsböckerna för Karl X:s regering ha vi icke påträffat annat, än en inkomstpost ifrån lilla tullen i Åbo och Björneborgs län för år 1657, som uppföres till 2,500 d. s. För att lättare kunna hålla kontroll öfver lilla tullens ordentliga erläggande voro alla städer och marknadsplatser omhägnade med ett stakett af 8 alnars höjd (?), hvars portar öppnades hvarje sommarmorgon klockan 4, men om vintern först kl. 6. [3])

Af handelns större eller mindre utsträckning berodde naturligtvis städernas betydenhet. Att denna icke kunde vara stor, behöfva vi efter det ofvansagda knappast tillägga. Efter den rangordning, som den 26 Januari 1647 utgafs för städerna i Sverige och Finland, innehade Åbo det sjette och Wiborg det sjunde rummet ibland rikets städer; Helsingfors det 18:de, Wasa det 20:de, Uleåborg det 27:de, Björneborg det 50, Raumo det 51, Torneå 52, Borgå 56, Ny Karleby 57, G. Karleby 58, Nystad 62 och Ekenäs det 63:dje. Redan häraf framgår huru ringa de Finska städerna voro äfven i jemförelse med de svenska. Endast tvenne voro någorlunda betydliga: Åbo och Wiborg. Beggedera gynnades med utländsk seglation. Särskildt var *Åbo* privilegierad med en frimarknad, som hvarje år ifrån den 8 September skulle få fortgå i tre veckor

---

[1]) Stiernman. Riksdagars och Mötens beslut. II. 955 f.

[2]) Sen. Ark. Finlands Hufvudböcker för de nämnda åren.

[3]) Cronholm. Sv. Hist. IV. 565.

ända till den 28. Den lilla tullen inbringade i staden år 1634: 4,800 d. s. och stora sjötullen steg år 1673 till 7,478 d. s. eller 692 d. s. för utgående och 6,786 d. s. för inkommande varor. Sjöhandeln drefs hufvudsakligast på Stockholm och Amsterdam och det mest med utländska fartyg. [1]) Under Gustaf II Adolfs regering passerade emellan 1627—1632 intet enda finskt fartyg med last ifrån egna hamnar Öresund, utan de finska varorna kommo från hemlandet uppå utländska, mest holländska skepp. Under Kristinas regering föranledde väl de friheter, hvarmed de inhemska fartygen hugnades, också vårt lands köpmän att slå sig på skeppsbyggeri; men i alla fall synes handeln med utlandet ännu under Karl X:s tid i Finland förnämligast varit passiv. De förnämsta utförsvaror ifrån Åbo voro spannmål, skogsprodukter, Åbo lärft m. m. Eldsvådor härjade ofta staden. Bland dess byggnader framstodo, utom domkyrkan, hofrättshuset, rådhuset, universitetet m. m. Ön Runsala var då redan en älskad utflyktsort för stadsboarna, och prisas för sin naturskönhet, hvari man ansåg den öfverträffa sjelfva Thessaliens Tempe. [2]) Åbo räknade år 1656: 2,811 mantalsskrifne innevånare, hvarföre dess folkmängd kan antagas hafva utgjort omkring 6,000 personer. Åbo var således denna tid större än Liverpool och täflade i folkrikhet med Manchester! [3])

Utaf alla Finlands städer dref *Wiborg* den största export-

---

[1]) Den lifligare beröring, hvari Åbo stod till Amsterdam, gaf understundom anledning till skriftvexling emellan hvardera städernas styrelse. En borgarenka Sofia Henriksdotter Facht ifrån Åbo klagade att hennes aflidne mans faktor Claes Cloppert i Amsterdam icke utbetalte en räkning af 1,800 d. s., som han var henne skyldig. Tillfölje häraf skrefvo borgmästare och råd i Åbo till magistraten i Amsterdam och anhöllo hos densamma om rätt; men då intet resultat häraf blef, vädjade man till svenska regeringen, som den 24 Mars 1657 förordnade att enkan Facht skulle få full ersättning för sin fordran hos Cloppert, af de penningar bemälte holländare hade innestående i Finland, och hvilka blifvit belagde med qvarstad. Riks. registr. fol. 703 och Sen. Ark. Gottlundska samlingen.

[2]) Wexionius. Epitome etc. L. VII. c. 6.

[3]) Liverpool hade enligt Macaulay omkring år 1685: 4,000 och Manchester icke fullt 6,000 innevånare.

handeln. Lilla tullen steg der 1634 till 6,200 d. s. och sjötullen (1673) till 5,170 d. s., af hvilken sistnämnde summa 3,459 d. s. belöpte sig på utgående varor. Orsaken till denna jemförelsevis stora export var delvis den, att de ryska varorna vintertiden forslades till Wiborg och sedermera om våren derifrån utskeppades. Då tjärukompaniet stiftades, afsågs dermed äfven att skaffa Wiborg en fördel, ty denna stads köpmän uppmanades att jemte Stockholms bilda kompaniet. Dock synes Wiborgs borgerskap i allmänhet betraktat nämnda monopolium med samma ovilja, som de andra städernas. Staden egde under Kristinas regering fartyg, som seglade på Spanien och Portugal. [1]) Biskopssätet och det 1641 inrättade gymnasium bidrogo också att skänka Wiborg en betydenhet, den dess egenskap af landets hufvudfästning ingalunda förminskade. Redan då hade staden flere kyrkor och byggnaderna innanför vallarna voro mest stenhus. [2]) År 1658 utgjorde stadens mantalsskrifna befolkning 1,628 personer, hvarföre innevånarne inalles torde uppgått till 3- a 4,000.

Finlands tredje stapelstad var *Helsingfors*, som genom drottning Kristinas förordning af den 2 Oktober 1639 flyttades ifrån sin förra plats vid Wanda ås utlopp till sitt nuvarande ställe, och derjemte, sedan planen att på Sandö grundlägga en ny stad lemnats å sido, försågs med rättighet till fri seglation likasom Åbo och Wiborg. Regeringens förhoppning att här få en blomstrande handelsplats, blef dock nu likasom förut under Gustaf Wasas tider besviken. Stora sjötullen, af-

---

[1]) Den 3 November 1654 skrifver Landshöfdingen J. Rosenhane till Karl X att Wiborgs borgerskap nästförledne vår "affärdat ett deras eget väll munderadt köpmanskepp till Portugal", men att detta, jemte flere andra fartyg, blifvit taget i arrest, utan att man kan veta anledningen dertill. Saken hemställes till Kungen, hvars skydd desto mera behöfs, som flere, hvilka begynt i staden bygga och utreda skepp, genom nu timade händelse kunde afskräckas och handeln derigenom lida. Kungl. Svensk. Riks. Ark. Landshöfdingarnes skrifvelser.

[2]) Urkundssamling för finsk hist. II. 313, 314. Uppförandet af stenhus ansågs såsom en förtjenst. Landshöfd. i Wiborg E. Kruse anförde (1658) såsom en af handlanden derstädes A. Burchards förtjenster, att denne stod i begrepp att bygga ett skönt stenhus. Riks. ark.

gifterna från inkommande och utgående bondeskutor inberäknade, steg 1673 endast till 1,315 d. s.[1]) För att underlätta landthandeln uppbyggde staden 1651 på egen bekostnad tvenne broar öfver Thölö viken, i hvilkas underhållande den 3 år sednare lyckades utverka, att de kringliggande socknarna skulle deltaga. Helsingfors hade en trivialskola och ett hospital, samt hugnades 1646 med tie års frihet ifrån mantalspengar, lilla tullen, accisen m. m. I Turkhauta by af Janakkala socken hade stadens borgare rättighet att årligen den 1 September hålla marknad. Stadens innevånares antal var emellan 1,000 a 1,500.[2])

Dessa voro år 1654 de enda städer i Finland, hvilka fingo besökas af utländska fartyg och åtnjöto full stapelrätt. Om de öfriga städerna kunna vi vara kortare. *Björneborg*, *Raumo* och *Nystad* erhöllo d. 16 Mars 1641 rättighet att segla utrikes, dock med det förbehåll, att de icke skulle få utskeppa andra varor än trädkärl, och icke tillbaka hemta med sig annat än kontanta penningar eller salt, samt dessutom vid både fram och återresan antingen i Åbo eller vid Dalarön erlägga tull.[3]) Utaf de omnämnda städerna synes Nystad, som var hufvudstaden i grefskapet Wasaborg, varit störst och haft den lifligaste rörelsen.[4]) Dess mantalsskrifna befolkning utgjorde

---

[1]) Ehuru jemförelse emellan Helsingfors förr och nu icke borde komma i fråga, då stadens betydenhet i landet nu är en helt annan, kunna vi dock icke underlåta att såsom motstycke till ofvanstående summa framhålla, att uppbörden vid Helsingfors tullkammare 1864 steg till 1,738,107 mark silfver.

[2]) Emedan Helsingfors tillfölje af flyttningen och 1656 års brand var fri ifrån mantalspengars erläggande, saknas derifrån i Sen. Ark. mantalslängder ända till 1663, då de deri upptagna personernas antal var 641. Öfriga uppgifter om staden äro ur Kungl. Sv. riksarkivet.

[3]) Stiernman. Saml. af K. bref. II. 311.

[4]) Om Nystads handel skrifver Wexionius: "Vasa lignea ad circumjacentes vicinos, longe etiam dissitos atque exteros, copiose et lucrose defert; quibus navigia ad medium usque malum onerantur atque explentur; ut non navis sed mons, iisdem viminibus artificiose constrictis, in mari appropinquare videatur. Quæ navigia, etsi maxime onusta, ob impletas aëre vasorum cavitates, submersionem minus metuunt." Epit. etc. L. VII. cap. 62.

(1656) 486 personer, medan Björneborgs endast var 365 och Raumos 327. *Borgå*, som under den föregående tiden täflat med Helsingfors och hvars utskylder till och med (1621) taxerades högre än den sistnämndas, [1]) såg nu sin handel till dennas fördel inskränkas. Stadens innevånare, hvilka i 1655 års mantalslängd upptogos till 407 och i 1656 års till 338, hade endast tillåtelse att med egna skutor färdas öfver till Estland och derifrån hemta spannmål, men måste först erlägga tullen i Helsingfors. Samma förmån tillerkändes äfven det under Raseborgs grefskap lydande *Eknäs*. [2]) *Nådendal* synes under en lång tid icke haft någon representant på riksdagarna. Obetydlig då såsom nu, hade den samma industri som i våra dagar, nemligen yllestickningen att tacka för sitt rykte och äfven för sina stadsprivilegier. Grefve Per Brahe, hvilken, såsom bekant är, egnade snart sagdt en faderlig omsorg åt allt, äfven det minsta, som bidrog till Finlands förkofran, utfärdade den 10 Mars 1649 för Nådendal stadsprivilegier, och orsaken hvarföre han kommit att "taga i betänkande denne lille fläckens uppkomst" förklarar han sjelf sålunda: "emedan vi förnimme att sjelfva innevånarne hafva lust till sin egen uppväxt och förkofring och isynnerhet med stickande och allehanda sorter dagligen mer och mer tilltaga, så att Hennes Kungl. Majest. hafver efter vår skrifvelse haft ett nådigt öga uppå dem" etc. Staden skulle hafva en borgmästare och sex rådmän. [3]) Dess mantalslängd upptog 1656: 101 och Eknäs d:o 1655: 122 personer. Af Österbottens städer voro *Wasa* (1653) med 380 och *Uleåborg* med 474 mantalsskrifne innevånare, de betydligaste. Deras, likasom de öfriga österbottniska städernas handel låg i tjärukompaniets våld. *Ny Karleby* hade en viss vigt genom den der befintliga trivialskolan, men var dock i intet annat afseende framom *Gla Karleby*, med hvilken den begynte täfla i folkmängd. Städerna hade (1663) den förra 337 och den sednare 339 mantalsskrifne innevånare.

---

[1]) Cronholm. Sv. Hist. IV. 238.

[2]) Stiernman. Saml. af Kungl. bref. II. 462.

[3]) Finska Litteratursällskapets manuskriptsamling. En bok med titel: "Documenter affattade åren 1282—1739" p. 177.

Alla nu uppräknade finska städer voro underlagda Kungl. Amiralitetet och måste dit lefverera ett bestämdt antal båtsmän. Under "grefvens tid" och till en stor del genom hans omsorg hade Finland på de sednaste decennierna erhållit en mängd nya städer. Alla hade dock icke stadsfriheter. Den 11 November 1654 skref Karl X till landshöfdingen i Wiborg J. Rosenhane, med anledning af "borgmästarens uti den nya staden *Wekkelax* i Finland Herman Kubbes anhållan" om privilegier för staden, att ehuru han (kungen) dertill icke var obenägen, så hade han dock uppskjutit saken till dess allt, som härvid kommer i konsideration hinner efter ortens beskaffenhet ransakas. Men på det att allmogen må vänjas att besöka den nya staden, skola de tre marknader, som der i nejden af Wiborgs borgerskap besökas, förläggas dit. [1]) *Willmanstrand,* som denna tid icke så sällan omnämnes, synes dock endast varit en handelsplats, der Wiborgs-boarne äfven årligen fingo hålla marknad. I 1658 års mantalslängd upptages, såsom bosatta der, endast 21 qvinspersoner, utgörande soldathustrur, enkor och pigor. Wiborgs stads ombud anhöllo vid 1654 års riksdag att "Wildemans strands platsen" endera skulle få läggas under Wiborgs stads jurisdiktion, eller också få bortbytas emot ett annat tjenligare marknadsställe. [2]) Deremot hade "*Sawolax Nystad*" eller *Nyslott* af Per Brahe bekommit vanliga stadsprivilegier. Dess uppkomst hämmades dock af eldsvådor och slutligen af Ryssarnes anfall, då staden blef "till största delen afbränder och ruinerad". [3]) Stadens mantalslängd upptog 1658: 136 personer, slottfolket inberäknadt. Jemförelsevis bättre framgång hade de i Österbotten nyss anlagda städerna *Brahestad, Kristinestad, Jakobstad* och *Kajana.*

Seglationen, ehuru i högsta grad bunden, var dock icke inskränkt till städerna allena. Måhända större än i våra dagar, var den sjöfart, som idkades af de finska skärbönderna. Finska viken vimlade utaf bondskutor, hvilka ifrån Nylands, Åbo och

[1]) Sv. Riks Ark. riksregistr. fol. 1907. Se för öfrigt om denna stad P. G. Wikman: Fredrikshamns historia, pag. 14, 15.

[2]) Riksregistr. fol. 1271.

[3]) Palmsköldska samlingen i Upsala. Topografica LXI pag. 231.

Wiborgs läns kuster seglade ut, lastade med landtmannavaror. Isynnerhet var förbindelsen med Estland liflig. Den finska allmogen hade rättighet att föra till Reval på egna farkoster allehanda produkter af deras egen afvel, såsom fisk, smör, kött, äfvensom ved och trävirke, som derifrån hemta tillbaka salt och spannmål. Dock måste de vid afseglingen ifrån hemorten vika in vid någon af de finska tullplatserna och der erlägga tull efter taxan. Samma skyldighet ålåg dem äfven vid återfärden, i så måtto, att änskönt de redan i Reval betalt tull för sitt salt och sin spannmål, måste de dock ytterligare vid finska tullkamrarna erlägga en afgift, som motsvarade den differens, som rådde emellan tulltaxan i Finland och Reval, hvilken sistnämnda var betydligt lindrigare. Borgarne i Reval besökte också flitigt den nyländska skärgården, dit de fingo komma med toma farkoster för att uppköpa fisk och ved.[1]) För att bevaka kronans intresse beträffande denna seglation, inrättades, utom de gamla tullkamrarna i Wiborg, Trångsund, Helsingfors och Åbo, åtskilliga nya, såsom på Porkala udd m. fl. År 1673 funnos på Finlands södra kust följande tullkamrar, uppräknade i ordning ifrån öster: Björkö, Trångsund, Wiborg, Wekkelax, Pellinge, Helsingfors, Porkalaudd, Barösund, Hangöudd och Åbo. Bönderna ifrån Åbo skärgård voro kända såsom goda sjömän. Pargas och Merimasku boarnes seglation uppväckte sjelfva Åbo borgerskaps afund. Korpo och Töffsala bönderna drefvo liflig handel på Stockholm.[2]) Likadan handel drefs äfven af Ålänningarna, och det ungefär med samma produkter, som nuförtiden; nemligen strömming, landtmannavaror och ved till brännsle. Österbottens kustsocknar utsände årligen, flere förbud oaktadt, farkoster till Sverige, till icke ringa förfång för landskapets städer, hvilka dessutom ledo af den handel adelns fogdar och inspektorer bedrefvo på landet. Slutligen böra vid omnämnandet af den tidens handelsförhållanden icke förgätas Ryssarne, som ifrån Kexholms län och Arkangel kommo med sina varor in i landet,

---

[1]) Stiernman. Samling etc. II. 522, 652, 764.

[2]) Riksregistr. 1654 fol. 963, 1260.

vandrande ifrån gård till gård och köpslagande ej blott med bönderna utan äfven med städernas borgerskap. Isynnerhet besökte de flitigt Österbotten; men ville dock icke rätta sig efter svenska regeringens förordning, som innehöll, "att den ryska handeln sig intet vidare än till Uleå stad skall extendera och utsträcka, på det att allt olaga landsköp samt hvarjehanda underslef och försnillande i kronans tull och rättigheter måtte förekommas och betagas"; utan tågade ända till Torneå och längre bort, der innevånarne funno sin fördel att uppköpa deras varor och med vinst försälja dem åt Lapparne. [1])

Den förnämsta gradmätaren af landets dåvarande odling och välstånd utgöra dock dess folkmängdsförhållanden. Enligt ungefärlig beräkning egde Finland, jemte Kexholms län, den delen af Westerbotten, som ligger öster om Torneå och Muoniå elfvar, samt nuvarande finska lappmarken, vid Karl X Gustafs thronbestigning omkring 450,000 innevånare, således vid pass en fjerdedel af sin nuvarande folkmängd. Till denna summa komma vi på flere olika vägar. 1:mo genom jemförelse med samtida förhållandet i andra länder. Sverige, utom Skåne och Blekinge, egde under Karl X:s tid icke fullt en million innevånare, [2]) och då dessa provinser räknas till, ungefär 1,200,000. Får man antaga att folkförökningen hos oss stigit i samma proportion som der, så skulle Finlands innevånare vid nämnde tid utgjort omkring 500,000. Norge åter hade 1666: 450,000 innevånare, [3]) hvilket, om proportionen begge ländernas folkmängd emellan då varit densamma som nu, skulle för Finland gifva en summa af vid pass 480,000. Emedan folktillväxten i vårt land under dessa 200 år sannolikt dock varit relativt starkare än i de begge andra länderna, torde man något få nedpruta dessa siffror. Vi sluta derföre att Finlands folkmängd vid medlet af 17:de århundradet varit lika

---

[1]) Riksgistr. 1654 fol. 97; och om ryssarnes handel i Österbotten: Tigerstedt, Handlingar rörande Finlands historia kring medlet af 17:de århundradet, pagg. 300, 316, 332, 357.

[2]) Carlson. Sveriges hist. II. 5.

[3]) Historisk Tidsskrift. Tredje Række, Andet Bind: Statistiske Bidrag af Hammerich pag. 29.

stor, som Norges, eller åtminstone 450,000 personer. 2:do tjena oss till ledning vid dessa beräkningar de ifrån denna tid i behåll varande qvarntulls mantalslängderna, hvilka enligt stadgarna skulle upptaga, på vissa undantag när, alla personer emellan 15 och 63 år, och således borde innefatta circa 60 % af hela folkmängden; men i sjelfva verket för Karl X:s regering knappast kunna anses innehålla mera än 30 % deraf. [1]) Den i mantalslängderna uppskrifna befolkningen steg 1656 inom det dåvarande storfurstendömet Finland till 117,389 personer, nemligen i

Åbo och Björneborgs län . . .	38,495.
Åland	3,585.
Nylands och Tavastehus län. .	32,162.
Wiborgs och Nyslotts län . . .	26,065.
Österbottens län	17,082.
Summa	117,389. [2])

Uti Österbottens läns verificationsbok för år 1663 ingå — besynnerligt nog — mantalslängder från Öfver- och Neder-

[1]) Angående sättet att beräkna Finlands folkmängd under tiderna före tabellverkets inrättande, hafva vi redan vid ett annat tillfälle uttalat vår mening, och då denna blifvit offentliggjord i Helsingfors Tidningar 1864 N:ris 230 & 231, hänvisa vi, för att undvika vidlyftighet, läsaren dit. Vi tillägga endast att vår ofvanuttalade åsigt om den mantalsskrifna befolkningens förhållande till hela summan, gäller endast för Finland i allmänhet, men kan icke obetingadt tillämpas på hvarje landsort. I städerna t. ex. och mera bebyggda landsorter, såsom Åland, var proportionen säkerligen en annan. Vi ha vid beräkning af städernas folkmängd antagit de mantalsskrifnes antal till dryga 40 %. Hvad inre landsorter åter beträffar, kan anföras att Paldamo socken (1653) räknade 610 mantalsskrifne innevånare, men icke dess mindre samtidigt uppställde en vapenöfvad gränsbevakning eller landtstorm af 420 man. Kyrkobågarne (mankön öfver 12 år, som voro arbetsföre och gjorde dagsverk åt pastor) uppgingo dersammastädes till 570. Åbo Tidn. 1777. 133. 134.

[2]) Det har icke varit oss möjligt att för ett år få fullständiga mantalslängder från alla län, ty än saknas i något läns verificationer uppgifter från vissa härader, än njuta några delar frihet från mantalspengar för ett eller flere år o. s. v. År 1656 har dock gifvit oss de bästa uppgifterna, ehuru vi icke fått sådana från Tavastehus län, hvars

Torneå socknar, äfvensom från Mommarnas bruksförsamling i Lappland. Antages dessa församlingar ungefärligen hafva motsvarat den nuvarande finska andelen af Vesterbotten och Lappland, så fås, om vi lägga de der uppskrifne 2,383 personer till vår förra summa, Finlands mantalsskrifna innevånare till ungefär 120,000. Anses mantalslängderna nu upptaga endast 30 % af verkliga antalet innevånare, blifver detta 400,000. Härtill kommer ännu Kexholms län, hvilket under hela svenska tiden var befriadt ifrån mantalspengars erläggande och derföre äfven saknar några längder, hvarefter dess folkmängd kunde beräknas. För närvarande lefver mer än en niondedel af Finlands innevånare inom det gamla Kexholms läns gränser. Skulle förhållandet för 200 år sedan varit detsamma hade länets folkmängd då bordt utgöra omkring 50,000 personer. Vi komma sålunda också på denna väg till en summa af vid pass 450,000 innevånare för hela Finland. 3:tio Hemmanens antal uti dåvarande storfurstendömet utgjorde (1656) något öfver 35,000, hvarföre vi antaga antalet bönder eller gårdsegare varit detsamma. Beräknas nu torpare, soldater, båtsmän, inhysingar, handtverkare m. m., kort sagdt hela den obesuttna delen af familjefäder på landsbygden till ett lika stort antal, få vi inalles 70,000 hushåll, som efter 5 personer på hushållet ger oss en summa af 350,000 menniskor. Lägges nu härtill befolkningen i landets 21 städer, som minst utgjorde 20,000, samt dertill ännu Kexholms läns, den finska andelens af Vesterbotten och Lappmarkens innevånare, stiger totalsumman af Finlands folkmängd äfven efter denna beräkning till närmare 450,000 personer. [1]) Till ungefär samma resultat komma vi äfven, om vi fästa oss vid den krigsstyrka Finland denna tid underhöll, och hvarom framdeles mera.

---

summa är enligt 1655 och Österbotten, hvars d:o är enligt 1654 års längder. Städerna Helsingfors', Wiborgs och Nyslotts mantalslängder äro, de två sistnämndas ur 1658 års verificationsbok, och den förstnämndes förslagsvis beräknad till 600 personer. Uppgifterna äro för öfrigt ifrån Sen. Ark. och fås genom addering af häradernas och socknarnas mantalslängders summor.

[1]) Jemf. Cronholm. IV. 706 följ.

Mantalslängdernas siffror gifva oss åter anledning till betraktelser öfver de skilda landsdelarnes dåvarande relativa folkrikhet. Samma stora ojemnhet, som vi anmärkte vid länens odling, anträffa vi också här. Äfven i folkrikhet stod Åbo län ojemförligt främst. Der funnos år 1656, inberäknadt Åland, 11,396 hemman och 42,080 mantalsskrifne personer, således vida mer än $^1/_4$ af hela Finlands dåvarande hemmantal och befolkning. Nuförtiden (1850), ehuru visserligen till sin areal något mindre — ty år 1656 hörde dit äfven de andelar af Satakunda, som nu räknas till Tavastehus och Wasa län — har Åbo län endast 9,871 hemman, d. v. s. icke fullt $^1/_5$ och dess befolkning stiger ej stort mer än till $^1/_6$ af hela landets. Uleåborgs och Wasa län deremot hafva nu 13,152 hemman utgörande 4,421 mantal och en folkmängd, motsvarande mer än $^1/_4$ af det nuvarande och mera än hela antalet af det dåvarande Finlands innevånare; men år 1654 bodde inom samma landtområde endast $^1/_6$ af landets befolkning och dess hemmantal öfversteg sannolikt icke 6,000. Nylands läns hemmantal har på dessa 200 år undergått ingen förökning, måhända snarare förminskning; ty 1655 hade Borgå och Raseborgs län ensamme 3,619$^1/_2$ hemman, och räknas härtill hemmantalen ifrån de socknar, som då voro förenade med Wiborgs län och Tavastland, få vi ungefär summan 4,716, som 1850 utgjorde antalet af Nylands hemman. Den mantalsskrifna befolkning, som 1655 bodde inom det nuvarande Nylands läns gränser, steg ungefärligen till 15,000 personer, hvarföre det verkliga antalet innevånare sannolikt utgjorde 50,000, d. v. s. circa $^1/_3$ af länets nuvarande folkmängd. Vi finna häraf, såsom också naturligt är, att såväl folkmängden som odlingen under dessa tvåhundra år varit proportionsvis störst i landets norra, medlersta och östra delar, men deremot minst i de södra och sydvestra, till hvilka kulturen tidigast blifvit införd och hvilka, såsom mest bebyggda, minst erbjödo tillfällen till nyodlingar.

Kronans inkomster inflöto under en mängd olika benämningar, dels ordinarie skatter, dels tillfälliga beviljningar, hvilka sistnämnda, tillfölje af krigen och de deraf föranledda stegrade utgifterna, vid snart sagdt hvarje riksdag förökades. Då

dertill rikets redbaraste tillgångar, genom förskingringen af kronans gods och räntor, gingo förlorade, måste bristen betäckas genom nya pålagor. Hela svenska kronans inkomster uppskattades vid slutet af drottning Kristinas regering till 6,493,804 d. s.[1]) I denna summa deltog det dåvarande storfurstendömet Finland med ungefär en sjettedel, ty dess inkomster oberäknadt tullarna stego till något mer än en miljon daler silfvermynt. De skilda länens landsböcker upptaga följande summor.[2])

Samtliga intraderna ifrån:

Åbo och Björneborgs län	(1657)	. . .	360,831 d. s.
Nylands och T:hus län[3])	(1656)	. . .	211,188 d. s.
Wiborgs o. Nyslotts län	(1657)	. . .	279,549 d. s.
Österbottens län[4])	(1661)	. . .	136,657 d. s.
Åland	(1657)	. . .	25,121 d. s.

Således inalles 1,013,346 d. s., utom kronans inkomster af stora sjötullen och småtullarna. Af nyssnämnda summa utgjorde ordinarie räntan 584,879 d. s., mantalspengarna omkr. 55,800 d. s. o. s. v. De öfriga inkomstposterna voro: boskapspengar, skjutsfärdspengar, spannmålshjelpen, landttågsgärden, riksdalershjelpen m. m. Äfven den först under Karl X:s regering införda fjerdepartsräntan inberäknas här. Af dessa summor kommo dock statsverket tillgodo endast en mindre del. Otaliga gods och räntor voro nemligen bortskänkte, sål-

[1]) Carlson. Sv. Hist. II. 110. Danmarks och Norges statsinkomster beräknas 1656 hafva utgjort 906,000 riksdr specie, deraf ungefär 250,000 belöpte sig på Norge. Hist. Tidskrift. Tredje Raekke. II. 95, 96.

[2]) Summorna äro, med afdrag af föregående årens rester, afskrifne ur landsböckerna för de inom parenthes upptagne åren. Obetalta rester från flere år tillbaka figurera nemligen i hvarje läns landsböcker, och göra de der befintliga hufvudsummorna vid första påseendet öfverraskande stora. I Åbo läns landsbok 1657 upptagas ibland inkomsterna fordringar ifrån föregående åren till 202,698 d. s., hvarföre totalsumman af kronans intrader upptages till 563,529 d. s. o. s. v.

[3]) Härifrån saknas i Sen. Ark. landsbok för år 1657.

[4]) Österbottens landsböcker 1654—1660 saknas i Senats arkivet. År 1653 stego inkomsterna från denna provins till 103,621 d. s.

de eller förpantade till privata personer, mest af adeln, tillfölje hvaraf mer än hälften af Finlands inkomster i räkenskaperna årligen måste afkortas. Ifrån ofvanupptagne summor utgjorde afkortningen i

Åbo och Björneborgs län . . .	214,676 d. s.
Nylands och Tavastehus län . .	91,678 d. s.
Wiborgs och Nyslotts län . . .	123,438 d. s.
Österbottens län	80,000 d. s.
Åland	5,655 d. s.

Hela afkortningen steg således till 515,447 d. s., eller till mer än hälften af landets inkomster, och deraf utgjorde afkortningen för förläningar omkr. 325,000 d. s. Den öfriga afkortningen innefattade anslag till lagmän och häradshöfdingar, emedan deras ordinarie räntor voro bortskänkta; frihetsår åt nyss upptagne hemman, ödesgods m. m. [1])

Drottning Kristinas regering var i allmänhet den svenska aristokratins gyllene tidsålder. Utmärkta statsmän, hjeltar och härförare fyllde då dess leder och det anseende dessa förskaffade sin samhällsklass bidrog måhända mer än något annat till adelns öfvervigt öfver de ofrälse stånden, en öfvervigt som 1634 års regeringsform grundlade och gref- och friherreskapens inrättande befästade. Att aristokratins öfverhandtagande makt var förenad med de största vådor för det allmänna, i det den undergräfde både thronens och folkets rättigheter, kan ingen förneka. Att Finland åter mera än Sverige led under detta adelsvälde, torde vara lika obestridligt; ty utom det att förläningarna här proportionsvis voro större och flere, kunde vårt folk icke ens trösta sig dermed att deras med svett och möda erlagda afgifter skulle stanna inom landet och sålunda ändock i någon mån komma detsamma tillgodo; utan dessa afgifter fördes öfver hafvet till Stockholm, eller annorstädes, der den finska aristokratin efter denna tid föredrog att uppe-

---

[1]) Kexholms län, som icke ingick i Finlands stat, lemnade 1656 i inkomster 72,257 d. s., hvaraf ordinarie räntan 55,146; skjutsfärdspenningarna 12,375 o. s. v. Afkortningen till förläningar m. m. steg der s. å. till 60,392 d. s. Sen. Ark. Ingermanlands och Kexholms landsbok pro anno 1656.

hålla sig. Dess gods förvaltades ofta af vinningslystna inspektorer, emot hvilkas förtryck och rofferier ringa utsigt till försvar fanns. Visserligen hade detta adelsvälde också sina stora förtjenster — förtjenster, som på det finska folkets bildning och framåtskridande efterlemnat oförgätliga minnen; — men för ljuset får man icke glömma skuggan. Låtom oss derföre egna en blick åt de många småfurstar, som Finland vid Karl X Gustafs thronbestigning egde. Inberäknadt Kexholms län funnos här nämnde tid icke mindre än 9 gref- och 24 friherreskap, utom en otalig mängd andra adeliga förläningar. Följande förteckning utvisar huru stor del af Finlands jord var abalienerad från kronan.

	år	summa hemman	afkortade	behållne
Åbo o. Björneborgs län	(1656)	10,357	7,070	2,930
Åland	(1656)	1,039	290 1/2	748 1/2
Nylands o. T:hus län	(1655)	8,641	4,767	3,200
Wiborgs o. Nyslotts l.	(1657)	11,164	6,021	5,143
Österbottens län . . .	(1653)	3,787 2/3	3,713 3/4	73 11/12
	Summa	34,988 2/3	21,862 1/4	12,095 5/12

Ehuru hopsummeringen såtillvida är origtig, att totalsumman icke stricte angifver verkliga antalet hemman i landet, emedan detta icke kan uppges ifrån Österbotten, hvars ofvanupptagne siffror utmärka mantal — som redan dessa tider icke sammanföllo med hemman, utan derföre till åtskilnad understundom kallas hela hemman — gifver det dock en någorlunda trogen föreställning om förläningarnes vidd och betydenhet. I afkortningen ingå visserligen också prestabohl, öde- och frihetsgods, men detta endast till en ringa del. Utaf 7,070 i Åbo län afkortade hemman tillhörde 6,818 adeln; i Österbotten voro af 3,713 afkortade mantal 2,743 adeliga förläningar o. s. v. [1]) En annan anmärkning, som emot dessa

[1]) Ofvanstående uppgifter äro, såsom hemtade ur de i Sen. Ark. befintliga landsböckerna, de pålitligaste. För jemförelse skull må här tvenne andra samtida uppgifter om hemmantalet och förläningarna i Finland få plats. Erindras bör endast att differensen i siffrornas storlek, får en, om också icke fullt tillfredsställande, förklaring deraf, att

siffror vid första påseendet kunde göras, är den att de icke gå ihop, i det att de afkortade och behållna hemmanen tillsammans icke fullt motsvara hela antalet. Orsaken härtill är dock den, att frälsehemmanen vid uppbörden endast räknades till hälften af krono eller skatte, hvarföre ett frälsehemman vid afkortningen endast upptogs såsom ett halft. [1]) Vi omnämnde att i afkortningen äfven ingå ödeshemman; men dessa äro under denna tid ovanligt få i landet, med undantag af i Wiborgs och Nyslotts län, der deras antal 1652 i det förra utgjorde 887 mantal och i det sednare omkring 3,400 skattmarker. [2])

Kexholms län var nästan helt och hållet abalieneradt ifrån kronan. Det indelades i två fögderier: det norra och det södra. I det förra värderades jorden i arviorubel; i det sednare uti ader. År 1655 innefattade Kexholms södra fögderi $443^{31}/_{36}$ ader, och deraf egde kronan endast $1^{3}/_{4}$! [3])

Utaf alla magnater innehade grefve Per Brahe de största besittningarna i Finland. De utgjordes 1656 af Kajana slott

---

i dessa uppgifter frågan är om hela hemman, d. v. s. mantal. Den ena af dessa upptager i

Öster- och Vesterbotten	af hela	hemman	4,414	donerade	2,583
Åbo och Björneborgs l.	d:o	d:o	5,749	d:o	3,106
Tavastehus och Nyland	d:o	d:o	3,561	d:o	1,541
Wiborg och Nyslott	d:o	d:o	4,517	d:o	771
Åland	d:o	d:o	733	d:o	6

Den andra åter uppgifver endast antalen af frälsemantal, som i

Åbo och Björneborgs län utgjorde. . .	4,623
Tavastehus och Nyland	2,994
Wiborgs och Nyslotts län.	1,238
Åland	22
Öster- och Vesterbotten	2,583

Den sednare af dessa tvenne uppgifter öfverensstämmer ungefärligen med landsböckerna. Se Wieselgren: De la Gardiska Archivet XI. 96, 169.

[1]) Sen. Ark. Åbo läns landsbok 1656 sid. 461.

[2]) Wiborgs och Nyslotts afkortningsbok 1652 p. 623. År 1656 utgjorde ödesmantalen i hela länet öfver 1,900.

[3]) Om arviorubel, ader och skattmarker, se Knorrings Beskrifning öfver Gamla Finland, p. 116.

och län, innefattande Paldamo och Sotkamo socknar, som skattades till 90 1/4 mantal och räntade 3,499 d. s. samt Kuopio och Idensalmi socknar, utgörande 572 hemman med 6,172 d. s. Denna förläning bildade ursprungligen friherreskapet Kajana; men Brahe förenade dermed ännu Salo socken i Österbotten om 144 1/2 mantal, samt Pielis pogost i Kexholms län om 670 arviorubel, hvarföre hela friherreskapets inkomster nämnde år utgjorde 15,864 d. s. Utom denna besittning egde Brahe: Brahelinna län i Savolax, utgörande ungefär nuvaranda S:t Michels och Kristina socknar, upptagande 500 skattmarker och räntande 4,360 d. s.; vidare 97 5/24 mantal i S:t Mårtens socken, räntande 2,627 d. s. och 45 mantal i Pargas socken, räntande 1,465 d. s. Brahes samtliga inkomster ifrån Finland stego således till mer än 24,000 d. s., en inkomst, som under dessa penningfattiga tider väl kan kallas furstlig. [1]) Det tröstande härvid är dock, att dessa penningar föllo i goda händer, och till stor del blefvo använda till landets bästa.

För att undvika onödig vidlyftighet meddela vi här nedan på de förnämsta adliga förläningarna under Karl X:s tid i Finland och Kexholms län en förteckning, upptagande förläningarnes namn, året då de blifvit donerade, orten hvar de voro belägna, storleken och inkomsterna, samt det år, ur hvars räkenskaper uppgifterna äro hemtade. Förhållandet är nemligen sådant, att förläningarnas hemmantal och inkomster i nästan hvarje års landsbok uppgifvas något olika, ehuru skiljaktigheterna i allmänhet äro ytterst små, hvarföre de nedan uppgifne siffrorna kunna anses gälla för hela Karl X:s regering.

---

[1]) Sen. Ark. Uppgifterna äro hemtade ur en bok med påskrift: "1656 åhrs staat och Räkninge Book", som endast innehåller räkenskaper öfver Brahes gods i Finland. Sannolikt kom den genom reduktionen ifrån Braheska familjens arkiv till statens. Om Kajana friherrskaps omfång och förvaltning inhemtas flere upplysningar i en mindre afhandling af W. G. Lagus: "Om Kajana och Uleåborgs friherrskap". H:fors 1853. Den på Brahes föranstaltande utkomna kartan: "Tabella Geographica Caianiæ", innefattar ej hela friherrskapet, ty Salo socken och Pielisjärvi pogost ingå der icke.

a. Grefskaper.

Namn.	Innehafvare.	Stiftelseår.	Ur räkenskapsboken för året.	Socknar, hvari förläningen låg.	Hemman.	Inkomster. d. s.
Raseborg [1])	Lejonhufvud	1569	1658	Karis, Ingå, Sjundeå, Lojo, Pojo, Karislojo	722	5,370
Wasaborg [2])	G. Gustafsson	1646	1657	Nykyrka. Letala o. Wirmo.	878	16,696
Björneborg [3])	G. Horn	1651	1657	Ulfsby, Kumo, Hvittis	362	8,505
Korsholm	G. Oxenstjerna	1651	1652	Mustasaari, Storkyro, Lillkyro	413	7,539
Karleborg	C. Tott	1652	1652	Nykarleby, Wöro, Lappo, Ilmola	285 arviorubel	5,262
Salmis	K. G. Wrangell	1651	1656	Salmis, Suistamo	2,653	6,738
Sordavalla	G. Baner	1651	1656	Sordavalla	2,759	5,963
Nyborg	A. Wittenberg	1652	1656	Parikkala. Uguniemi	2,661	6,372
Kronoborg	T. Oxenstjerna	1651	1656	Kurkijoki pogost	2,380	6,377

[1]) Grefskapet innefattande 584²/₃ hemman, räntande 3,319 d. s. Deraf tillhörde grefve Lejonhufvud 558⁷/₃ hemman, med 3,206 d. s. ränta; men 1649 bekom han ytterligare i förläning 152 hemman, räntande 2,050 d. s., hvarjemte han genom köp lagt sig till 12 hemman af 113 d. s. ränta. Under grefskapets jurisdiktion lydde Lojo, Karislojo, Pojo och Sjundeå socknar. Sen. Ark. Nylands landsb. 1658 p. 275, 296, 297, 342. Ur hvilken källa Carlson (Sv. H. II. 33) hemtat sin uppgift att Raseborgs grefskap räntade 12,108 d. s. veta vi icke.

[2]) Egentliga grefskapet innefattade 496 hemman i Nykyrka och 208 i Letala, räntande 13,321 d. s.; men härtill kom ännu s. å. (1646) en donation af 174¹/₃ hemman, deribland Saaris kungsgård m. fl. i Wirmo, som inbringade 3,375 d. s.

[3]) Se Lännetär III. pag. 23, der inkomsterna närmare specificeras. Utom förläningen hade Horn köpt 29⁵/₁₂ mantal i Hvittis, som räntade 658 d. s. De ingå i ofvan upptagna summor.

b. Friherreskaper.

Åminne [1]	Horn	1561	—	Haliko	—	—
					mantal	
Kimito	Oxenstjerna	1614	1657	Kimito	298	7,358
Korpo	N. Bielke	1649	1657	Korpo	139	2,369
Loimijoki	A. Wittenberg	1651	1657	Lojmijoki, Eura, Kjulo	170	4,800
Kumo	A. Forbus	1652	1657	Kumo	13	300
					hemman	
Lempälä	J. Kurck	1651	1657	Lempälä, Wesilax, Tyrvis	115	1,680
Elimä	Wrede	1653	1656	Elimä	301	2,755
Björkö	H. Wachtmeister	1651	1656	Björkö, Wiborgs socken	141	1,520
Nerpes	Liljehöök	1652	1653	Nerpes	133	2,350
Laihela	Bonde	1651	1663	Laihela, Malax	190	3,483
Wöroborg	Paikull	1651	1663	Wöro	80	1,476
Gla Karleby	G. Banér	1651	1663	Gla Karleby	101	1,959
Ikalaborg	S. Rosenhane	1652	1663	Kalajoki	150	2,627
Pyhäjoki [2]	C. Bjelkenstjerna	1652	1663	Pyhäjoki	86	1,482
Limingo	M. Soop	1651	1663	Limingo	129	2,447
Karlö	W. Taube	1652	1663	Karlö	36	601
Uleåborg	E. Gyllenstjerna	1651	1663	Uleå	78	1,360
Ijo	Natt och Dag	1652	1663	Ijo	147	2,468
Kajana	Per Brahe	1650	1656	Paldamo, Sotkamo, Kuopio, Idensalmi, Salo, Pielis	—	15,864
					arvio-rubel	
Libelits	Fleming	1651	1656	Libelits	1,231	2,200
Tohmajärvi	L. Kagg	1651	1656	Tohmajärvi	931	2,658
Kiides	A. Lillie	1651	1656	Kiides	982	2,128

[1]) Åminne var egentligen icke någon förläning, utan gammalt frälse. Stort var det icke, då adelns samtliga frälsehemman i Haliko, hvilka endast summariskt upptagas, voro 77½. Åbo läns landsbok för år 1656.

[2]) Bjelkenstjerna sålde dock hela friherrskapet åt Johan Oxenstjerna, som redan i 1661 års landsbok upptages såsom dess innehafvare. Denna förläning känner icke Mathesius, utan uppräknar i dess ställe några mindre betydande. Suomi 1843, häft. 2, sid. 66.

					Mantal	
					ader	
Pyhäjärvi	Ykskull-Gyllen-bandh	1650	1656	Pyhäjärvi (vid Ladoga)	58	1,254
Örneholm[1])	Adler-Salvius	1651	1656	Rautus	96	2,069

c. Öfriga förläningar.

	Ur räkenskaps-boken för år	Socken, hvari förläningen låg.	Mantal.	Inkomster i d. s.
Per Brahes besittning i Pargas	1656	Pargas	45	1,465
D:o d:o i S:t Mårtens	1656	S:t Mårtens	97	2,627
A. Wittenbergs förläning i Rimitto	1657	Rimitto	78	1.673
Stålhandskes arfv:s d:o i Sagu	1657	Sagu	37	1,088
G. Horn Evertssons gods i Åbo län	1657	Wehmo (Karintakka etc.)	hemman 129	2,990
Åke Totts d:o i Euraåminne	1657	Euraåminne	106	2,135
G. Horn till Kankas gods Yläne och Paatis	1657	Pöytis, Masku	mantal 109	2,308
Stenbocks frälse i Öfre Satakunda	1657	Tavastkyro	hemman 109	1,158
Totts frälse, de s. k. Liuksiala godsen	1657	Kangasala m.m.	116	1,125
G. Karlsson Horns gods, Esbo gård m. m.	1655	Esbo	75	1,300
E. Gyllenstjernas gods i Wiborgs län	1656	Wekkelax	158	1,591
Jöran Paikulls d:o i d:o	1656	Wiborg, Säkkjärvi, Lappvesi	120	1,529
Johan Rosenhanes d:o i d:o	1656	Mohla, Kivinebb	49	1,140
M. Rosenstjernas arfv:s i d:o	1656	Mohla, Nykyrka, Kivinebb	654	10,920
M. Barnoufs (Bronofz) arfv;s i Savolax	1656	Jokkas, Puumala m. m.	192	2,807
Per Brahes förläning Brahelinna	1656	Pellosniemi n.v.Kristina s:n	skattm. 500	4,360
von der Pholens arfv:s gods i Savolax	1656	Savolax öfre härad	hemman 244	2,962
H. Wachtmeisters d:o i d:o	1656	Savolax öfre härad	207	1,614

[1]) Se Knorring, Beskrifning öfver Gamla Finland, p. 174.

J. De la Gardis arfv:s gods i Österbotten [1]	1663	Pedersöre et Kronoby	273	4,915
S. Helmfelts förläning i Österbotten	1663	Lappfjärd	43	741
G. Horns d:o i d:o	1663	Lochteå	67	1,158
Cl. Stjernskölds d:o i d:o	1663	Kemi	125	2,058
			arviorub.	
De la Gardis arfv:s d:o i Kexholms län	1656	Tjurala	1,790	2,555
			ader	
Kommissarien Tranas d:o i d:o	1656	Räisälä et Pyhäjärvi	100	2,044
Billinghausens d:o i d:o	1656	Sakkola	39	800

Denna förteckning på adelns besittningar i Finland är på långt när icke fullständig. För att vara sådan skulle den ensam för sig uppfylla en volym. Vi ha endast upptagit, utom samtliga gref- och friherreskap, de största andra förläningar, eller sådana, hvilkas ränta steg öfver 1,000 d. s. Att vi dock härvid icke alltid varit fullt konseqventa, medge vi gerna. Hvad inkomsterna beträffar, bör omnämnas att de alla, med undantag af grefve Brahes, äro afskrifne ur landsböckerna, hvarföre de i sjelfva verket betydligt torde understigit de verkliga. De la Gardiska grefskapet Leckö i Sverige räntade efter kammarens beräkning 10,680 d. s., men grefvens verkliga inkomster derifrån utgjorde 52,000 d. s.[2]) Att förhållandet i Finland varit ungefär enahanda är högst troligt. Kajana län t. ex. räntade enligt landsboken 1,439 d. s., men enligt friherrskapets egna räkenskaper 3,499 d. s., Braheska godsen i Pargas enligt den förra 913, men enligt de sednare 1,465 d. s. o. s. v. Med de andra adliga förläningarna i vårt land förhöll det sig sannolikt på samma sätt.

Dessa stora besittningar åtföljdes af andra ännu mera betydande förmånsrättigheter. Hvarje adelsman åtnjöt icke blott skattefrihet för sin person, utan denna öfvergick äfven på den jord han tillhandlade sig, hvilken genast ombytte natur och

[1]) Kronoby var till största delen lagdt under det dervarande hospitalet. De la Gardi egde der endast "Hopsala by", utgörande $16^2/_3$ hemman, räntande 300 d. s.

[2]) Carlson. Sveriges Hist. etc. II. 33.

blef frälse. Frälsehemmanen erlade endast halfva utskylder emot skatte, och samma förmån hade de vid soldatutskrifningar. De som bodde inom den så kallade frihetsmilen, d. v. s. en mil eller närmare till den adliga sätesgården, voro fria ifrån alla extraordinarie afgifter. Adelsmannen egde patronatsrätten i den socken der han bodde, kunde icke i lifssaker dömas af andra än sina likar, egde uteslutande rätt till alla högre embeten i riket m. m. Störst voro dock de rättigheter, som tillhörde grefvarna och friherrarna. Deras underhafvande skulle näst den trohet och lydnad, som de voro konungen skyldige och pligtige, erkänna och anamma läntagaren såsom sin rätta herre och grefve. Han egde både härads- och lagmansrätten inom sitt grefskap; ja till och med de der boende adelsmännen voro underkastade hans jurisdiktion. Grefvarne tillsatte sjelfve sina domare, fogdar, länsmän o. s. v.; de hade i sina grefskap fängelser, som hade rum icke blott för vanliga brottslingar, utan äfven för uppstudsiga och vanartiga underhafvande, hvilkas sjelfständighetskänsla behöfde kufvas; de kunde uppbygga städer, som enligt Kristinas resolution af den 26 Januari 1651 tillförsäkrades tio års frihet ifrån alla utskylder af hvad namn de än voro, och efter frihetsårens slut behöfde endast erlägga till kronan hälften af lilla tullen — den andra hälften skulle tillfalla grefven — och tredjedelen af accisen; de fingo slutligen i dessa städer icke blott utnämna de vanliga embetsmännen, utan till och med tullinspektorerna. Friherrarne hade icke rättighet att bygga städer; men åtnjöto i öfrigt ungefär samma förmåner. [1])

Vi omnämnde redan förut att de största förläningarna innehades af magnater, hvilka uppehöllo sig utom Finlands gränser och der förtärde sina inkomster. Af de praktfulla slott, hvilka till en del ännu qvarstå i Sverige såsom minnesvårdar ifrån krigarärans försvunna århundrade hade vårt land derföre med undantag af Raseborg knappast att uppvisa något enda. Såsom ståtligt byggda sätesgårdar uppräknar lik-

---

[1]) Carlson, Sv. Hist. II. 29—32 och Stiernman, Saml. etc. II. 48 m. fl.

väl Wexionius: *i Åbo län:* Saaris, Annola, Kjuloholm, Kankas, Lechtis, Nynäs, Åminne, Runegård, Qvidja, Brinkala, Atu, Wuorentaka, Kärknäs; *i Nyland:* Girknäs, Svidja, Gennerby, Sjundby, Grafbacka, Brödtorp, Bolsta, Öfverby, Abborfors, och *i Wiborgs län:* Ykspää, Niemis, Kavantholm, Strömsnäs, Kaistillax, Kelkala, Pytterlax och Saviniemi.

De fleste af de berömde män, hvilka Finland under trettioåriga krigets tidskifte framammat, voro vid Karl X Gustafs anträde till regeringen antingen döde, eller såsom bosatte utom landet, för detsamma så godt som förlorade. Jöns Kurck, Torsten Stålhandske, Klas Larsson Fleming m. fl. hade redan lyktat sin bana. Gustaf Karlsson Horns tjenstebefattningar tvungo honom att uppehålla sig i Liffland; Arvid Wittenberg synes den korta tid han icke var i fält bott i Stockholm; A. Forbus vistades såsom guvernör i Pommern o. s. v. Deremot hade Finland haft den lyckan att några år (1637—1640 och 1648—1650) få hos sig behålla en svensk man, som mer än någon infödd finne på denna tid var för detsamma kär och dyrbar: Per Brahe. Kort före Karl X Gustafs thronbestigning bortkallades han likväl ifrån sin generalguvernörs befattning genom Kristinas bref af den 14 Januari 1654; emedan de förstörda financerna nödgade regeringen att indraga generalguvernörsembetena i Sverige, Finland och Ingermanland. [1])

Efter eröfringen af Ingermanland och Kexholms län voro Finlands gränser mindre utsatta för ett fiendtligt anfall än förr. Dess fästningar hade derföre också mycket vanvårdats och förfallit. Wiborg, Nyslott och Kexholm voro de vigtigaste; men i hurudant tillstånd desse befunno sig, ådagalades snart, då det ryska kriget utbröt. Kajaneborg vidmakthölls deremot väl af grefve Brahe, som der underhöll en besättning af 20 soldater. Dessutom höll han i sitt friherreskap på egen bekostnad 30 dragoner, hvarjemte allmogen dersammastädes var pligtig att mangrannt beväpna sig och tåga fienden till mötes, ifall han inbröt i landet. Kajana läns innevånare voro i dess ställe befriade från utskrifning. Dess manliga befolkning e-

---

[1]) Kungl. Sv. Riks ark. riksregistr. 1654 fol. 20.

mellan 15 och 60 år excerserades två gånger om året vid vinter- och sommarmarknaden.. Hvarje krigsduglig man kallades "kruunun joutsi" och var skyldig att alltid hafva sina vapen i beredskap, hvilka voro en stålbåge, en handbåge, ett par skidor och ett spjut. Den sålunda beväpnade styrkan torde hafva uppgått till 600 man. Till landets försvar ville Brahe äfven använda Zigenare, af hvilka han förmåde en skara af 130 personer att nedsätta sig på ödeshemman i Pielis, emot vilkor att männerne skulle deltaga i den öfriga allmogens militäriska öfningar. [1])

I allmänhet hade svenska rikets krigsmakt icke undergått någon ombildning sedan Gustaf II Adolfs tider. Fotfolket indelades i större och mindre regementen, af hvilka ett af de förra motsvarade tre af de sednare. Ett mindre regemente åter bestod af 8 eller 9 kompanier, hvart och ett på 150 man. Till deras underhåll voro militiehemman anslagne. Under Gustaf Adolfs regering uppsatte Finland tre större regementen fotfolk, utgörande 10,800 man, samt 3,000 ryttare. [2]) Härtill kom ännu värfvadt manskap, adelns rusttjenst, artilleri m. m., hvarföre Finland då ensamt uppställde en tredjedel af konungarikets (d. v. s. Sveriges och Finlands, men icke de öfriga transmarinska besittningarnas) infanteri och ungefär $^2/_5$ af dess kavalleri. Under den följande krigstiden blef denna styrka förökad. Så beräknades i slutet af år 1635 konungarikets inhemska krigsmakt till 39,033 man, hvaraf 23,649 voro Svenskar och 15,384 Finnar. I dessa siffror ingå icke artilleriet (2,000 man) och sjöfolket (3,000), i hvilkas uppsättande Finland äfven deltog. Då arméen under krigets fortgång allt mera ökades (år 1644 utgjorde den 54,000 man), steg äfven den finska härens numerär i samma proportion. [3]) Wexionius påstod att Finland omkring 1650 "efter de säkraste och pålitligaste beräkningar" hade i tjenstbart skick öfver

---

[1]) Åbo Tidn. 1777 pagg. 133, 138.

[2]) Cronholm. Sv. Hist. etc. IV. p. 627, 647.

[3]) Odhner: Sveriges inre Historia under Christinas förmyndare, p. 202, 203.

20,000 soldater, fotfolk och ryttare tillsammans.[1]) Denna summa är på grund af det nyssanförda sannolik. I 1654 och 1655 års riksregistratur ha vi funnit uppbrottsorder utdelas åt sju finska regementen till fots, två regementen ryttare och två regementen dragoner; hvarjemte vi i handlingar ifrån samma tid påträffat, utom finska adelsfanan, ytterligare tre andra regementen. Finlands krigsmakt till lands utgjorde således 1654, utom artilleriet och adelsfanan, minst 14 regementen, men sannolikt mera. Att döma af utskrifningarna och de resultater dessa utvisa vill det synas som om Finlands landtarmé förhållit sig till det egentliga Sveriges nära nog som 2 till 3. År 1639 t. ex. steg knektutskrifningen i Sverige och Finland tillsammans till 5,427 man, deraf det sednare ensamt presterade 2,048, och år 1676 lemnade Finland af 5,663 nyss utskrifne på sin del 2,253.[2]) Få vi anse förhållandet varit detsamma under tiderna emellan dessa begge anförda år, så skulle vi komma till det resultat, att af de under tyska trettioåriga kriget (1630—1648) i Sverige och Finland utskrifna 72,158 man, 28,863 belöpte sig på Finland. Att denna siffra i det närmaste också motsvarar verkliga förhållandet, är säkert. Dock angifver den på långt när icke allt det manskap Finland lemnade till detta krig, utan endast summan af de förstärkningar de förut utrustade och i Tyskland befintliga finska regementena tid efter annan härifrån erhöllo, — och dessa ej ens fullständigt, emedan rytteriet och äfven en del af infanteriet icke rekryterades genom utskrifning, utan genom rusttjenst eller värfning — och huru mycket manskap Finland på denna väg kontribuerade finnes icke uppgifvet.

Bland regementerna under Karl X:s tid förekomma i handlingarna omnämnda: Åbo och Björneborgs läns regemente till fots, bestående af 8 kompanier, under öfverste Axel Stålarms befäl, och Österbottens regemente, 9 kompanier, under öfverste Nils Båt. De öfriga regementerna känna vi endast efter deras chefer. Sålunda omtalas öfverste Bernt Mellins rege

[1]) Epitome descript. Lib. VI. cap. 3.
[2]) Dela Gardiska archivet XII. 26, 27.

mente (9 komp.), öfverste Bernhard von Gertens regemente (9 komp.), öfverste Hans Knorrings d:o (ifr. Tavastland), öfverste Herman Cappels, sedermera öfverste Ferssens d:o, generalmajor Koskulls d:o, alla till fots; vidare Gustaf Kurcks och Erik Kruses (ifr. Wiborg) ryttareregementen, samt generalmajor Henrik Horns, öfverste Fabian Berndes och öfverste Taubes regementen dragoner, hvarutom ett par värfvade regementen jemte de öfriga i handlingarna förekomna.[1] Härtill kan ännu läggas adelsfanan, utgörande 2 kompanier a 100 man hvarje,[2] garnisonen i fästningarna m. m.

Vi tveka icke att påstå, det Finland under dåvarande förhållanden väl hade kunnat försvaras af denna krigsstyrka, ifall den blott dertill blifvit använd. Detta kom dock icke i fråga. Under fredstiderna var armén visserligen hemma; men till ringa hugnad för våra allvarliga bönder, hvilka ogerna fördrogo de hemkomne krigarnes öfvermod och sjelfsvåld, och af deras umgänge icke heller lärde sig mycket godt. Då krig deremot utbröt och de finska krigarnes hemmavaro verkligen varit af nytta, skickades de vanligen bort till aflägsna slagfält. Här kämpade de tappert mot Tyskar, Polackar och Danskar och öfverlemnade sitt fäderneslаnd, som måhända endast då kände någon uppriglig saknad öfver deras frånvaro, att försvara sig så godt det kunde. Sannt är att ett sådant försvar dåförtiden var vida lättare, såväl tillfölje af den krigiska anda, som ännu genomgick hela folket, som också emedan den fiende, man hade att bekämpa icke var synnerligen långt avancerad i krigskonsten. Vid fiendtliga infall i landet voro alla män skyldige att på landshöfdingens kallelse gripa till vapen, och talrika, ehuru odisciplinerade och dåligt beväpnade finska bondehärar möta oss derföre ofta i dessa tiders krigshistorie. Äfven borgarne måste vid belägringar deltaga i sin stads försvar, hvarföre de också under fredstider voro pligti-

[1]) Kungl. Sv. Riks Ark. riksregistr. 1654 fol. 1531 m. fl. och 1655 fol. 75, 76 m. m., äfvensom Sen. Ark. de skilda länens verifications- och jordeböcker för denna tid.

[2]) Odhner: Sv. inre Hist. under Christinas förmynd. 208, 209.

ga att vara försedda med gevär. [1]) De undergingo årligen den 1 April mönstring och öfvades dessemellan sannolikt i excercis. [2])

I sjöförsvaret deltog Finland ungefär i samma proportion som i det till lands. År 1638 indelades rikets sjöfolk i tre regementen, deraf ett utgjordes af Åland och Finland, utom Österbotten, hvilket landskaps båtsmansutrustning ingick i det ena af de två regementen, som egentliga Sverige presterade. Då nu dessa tre regementens manskap inalles utgjorde omkring 4,000 man, synes det icke vara för högt tilltaget att beräkna Finlands anpart deri till 1,500 man. År 1640 utvidgades båtsmansdistrikterna i hela riket. Uti kustorterna, som voro belägna en mil eller närmare ifrån hafvet, skulle 5 krono- och skatte-, eller 10 frälsebönder, samt 3 prester underhålla en båtsman. Ifrån Finland och Österbotten tillsammans utgjordes sålunda 900 nya båtsmän, hvilka, räknade till de gamla, gifver oss en summa af 2,400 man, motsvarande $^{2}/_{5}$ af Sveriges och Finlands gemensamma sjöförsvar. [3]) Efter fredssluten i Brömsebro och Roeskild, hvilka inbringade Sverige så många kustländer, som sedermera ingingo i båtsmanshållet, blef Finlands deltagande i sjöförsvaret proportionsvis mindre och steg 1697 till icke fullt hälften af det egentliga Sveriges. [4])

Ännu återstår att meddela en öfversigt af rättstillståndet, kyrkan, undervisningsväsendet, helsovården m. m. i vårt fä-

---

[1]) Den 23 Juli 1657 anhöllo borgmästare och råd i Åbo hos riksens råd att af kronan få uppköpa 100 st. musköter, emedan borgerskapet var skyldigt att vara försedt med vapen; men deras förra gevär gått förlorade vid stadens brand. Sen. Ark. Gottlundska Saml. Af Wiborgs räkenskaper för samma år framgår att staden var skyldig en af sina handlande Anthoni Burchardt 1,200 d. s. för inköpte gevär. Sen. Ark. Wiborgs läns landsbok 1657.

[2]) Cronholm. Sv. Hist. IV. 8.

[3]) Odhner. Sveriges inre Hist. etc. p. 216, 217.

[4]) De la Gardiska Arch. XII. sid. 35. Flere kustsocknar, som förut lydde under båtsmanshållet, hade under tidernas lopp blifvit förvandlade till knektesocknar, såsom Piikkis, S:t Karins m. fl. Riksregistr. 1654 fol. 905. Om Sveriges sjöförsvar under Gustaf II Adolfs regering, se Cronholm Sv. Hist. IV. p. 678—703.

dernesland under den tid Karl X Gustaf styrde detsamma; men vi spara detta tills vidare, för att i sammanhang med en teckning af kultur- och sedetillståndet redogöra derför. De nu anförda data gifva dock en allmän öfverblick af Finlands ekonomiska förhållanden vid medlet af 17:de århundradet. Ehuru för närvarande glest befolkadt har det dock fyra gånger så mycket innevånare, som för 200 år sedan, och dess uppodlade jord har förökats ännu mer. Statsinkomsterna hafva sju-, om ej åttadubblats, och landets ex- och import stigit säkert tre gånger i förhållande dertill. Sammanlagda kapitalvärdet af de finska stapelstädernes ut- och införsel utgjorde nemligen 1637: 459,672 d. s. och 1640: 432,198 d. s.[1]) Deremot underhöll Finland 1654 en vida större krigsstyrka än nu. Hvad de skilda landsorternas produkter och industri beträffar, hafva de öfverhufvudtaget undergått högst få förändringar. Österbottens lax och tjära, Tavastlands lin, Ålands strömming och ost, Raumos och Nystads läkter och trädkärl, Nådendals stickade yllevaror, Åbo traktens lärftsväfnader o. s. v. voro då redan kända handelsartiklar. De bondskutor, som nu besöka våra städer, segla för det mesta ut ifrån samma hamnar och föra äfven med sig ungefär samma landtmannavaror, som de för 200 år sedan; endast försäljningsorterna äro något förändrade. Befolkningen var vida ojemnare fördelad än nu. Åbo län, Nyland och Åland voro då redan temmeligen bebyggda. Till dessa stod de öfriga landsdelarnas odling i största missförhållande. För den inre kommunikationens underlättande hade grefve Brahe låtit anlägga en mängd landsvägar, med hvilkas bebyggande man ännu 1654 i en del orter var sysselsatt. Gästgifverier inrättades i städerna, enligt kungl. förordningen af den 9 April 1638, och på landet enligt förordningarna af 1 Okt. 1649 och 11 Augusti 1651. Gästgifvargårdarna, som fingo vara två mil nära hvarandra, skulle till det minsta innehålla tre slags våningar (d. v. s. rum) "så att en våning varder adelige ståndspersoner på nödfall förbehållen, den andre för annat hederligt folk, och den tredje för gement säll-

---

[1]) Odhner. Sveriges inre Hist. etc. p. 290.

skap" (!). Skjutstaxan för en häst var i Sverige 6 öre s. m. milen; "men i Finland så och Öster- och Vester norrland skall för hvarje häst, han vare sadlad, spänd för släda, kärra eller vagn, gifvas fyra öre s. m. för milen, för några deres kommoditeters skull, som dem tillstå i de landsändarna att hålla hästar, med mindre omkostnad än i Sverige". [1])

Hvilken betydelsefull plats Finland dåförtiden intog, såsom en medlem i den svenska rikskroppen, ådagalägger redan Trettioåriga krigets historia. Ofvanupptagne siffror och statistiska beräkningar komplettera denna.

---

[1]) Stiernman. Saml. af kungl. Bref II. p. 160, 588, 664 m. m.

ANDRA KAPITLET.

KARL X GUSTAFS FÖRSTA REGERINGSÅR — RIKSDAGARNA 1654 OCH 1655 — ALLMÄNNA OCH ENSKILDA BESVÄR — FJERDEPARTS RÄFSTEN — DE FINSKA TRUPPERNAS AFTÅG TILL POLEN OCH LIFFLAND.

"Kristina har af svenska historieskrifvare hårdt blifvit behandlad, och i mångas tanke har hon af ingen Svensk bättre förtjenat. Mig hänger hon vid hjertat; och jag kan ej tänka på henne utan tacksamhet. — Hon är bättre än hon synes. Man kan ej säga detsamma om den aristokratiska faktion, ur hvars hand hon i sjelfva verket har ryckt Sveriges spira för att trycka den i en starkare hand än hennes egen" yttrar Geijer. Ju mera vi varit i tillfälle att göra oss förtrogna med dessa tidsförhållanden, ju mera vi lärt oss inse den kraft hvarmed denna "starkare hand" fattade i rikstyglarna, desto mera känna vi oss manade att instämma i dessa den snillrike häfdatecknarens ord. Uppväxt "under skuggan af sin faders lagrar" fann Kristina sig omgifven af en mäktig och stolt aristokrati, med obestridliga anspråk icke blott på rikets, utan äfven hennes enskilda erkänsla; — drottning öfver en af Europas mäktigaste stater, trodde hon sin kronas ära fordra, att ådagalägga sin erkänsla genom lysande frikostighet; — ung och lättsinnig brydde hon sig slutligen icke alltid om, åt hvilka personer hon utdelade belöningar, utan omringades derföre snart af otaliga nådeansökande, hvilkas pretensioner tillväxte i samma mån de kungliga nådegåfvorna fördubblades. Hvarthän detta slöseri skulle leda, insåg Kristina sjelf måhända bäst. Hvarje ny förläning förminskade ej blott kronans inkomster, utan äfven dess makt; men lyftade i dess ställe småningom på bondeståndets skuldror adeln till en höjd, ifrån hvilken den snart skulle nedblickat på sjelfva thronen. Att en sådan plan icke var fremmande för den tidens aristokrati, är kändt. Bon-

deståndets urgamla rätt till jorden, dess tillvaro såsom ett fritt stånd var allvarsamt hotad; — men "att hafva gjort omöjlig fortgången af denna, genom hennes egen obetänksamhet alltför mycket befordrade plan, *det är Kristinas ära*", yttrar Geijer. Vi öfverensstämma med honom också deri, att vi anse henne icke åtnjutit "nog rättvisa för den ståndaktighet, hvarmed hon, emot de store, genomdref sitt eget beslut att i Karl Gustafs händer nedlägga en spira, som blifvit henne för tung".[1])

Kallelsebrefven till den märkliga riksdag, der Kristina verkställde sitt länge fattade beslut att nedlägga kronan, äro daterade den 17 Februari 1654. Utom det öppna riksdagsplakatet, utfärdades skilda kallelsebref till ärkebiskopen, biskoparne och superintendenterna i Sverige och Finland, till landshöfdingarne dersammastädes, samt till borgmästare och råd i de sex förnämsta städerna, deribland Åbo och Wiborg. Den 2 Maj sammankommo ständerna i Upsala; den 6 Juni på förmiddagen försiggick afsägelsen, och samma dag på eftermiddagen skedde Karl Gustafs kröning. Tillgången härvid är nogsamt bekant. Sedan kröningshjelpen blifvit beviljad och såväl stånden, som enskilda riksdagsmän, å sina valmäns vägnar, inlemnat sina besvärspunkter, upplöstes riksdagen.

Ifrån första början se vi Karl X med allvar egna sin uppmärksamhet åt den inre förvaltningen. Finanserna ställdes på bättre fot; den lysande hofhållningen inskränktes och förslag till en billig reduktion af kronans räntor förehades med ifver. Å andra sidan stäfjades med kraftig hand de missbruk, hvilka i landet framkallat klagomål. Upplysande för vårt folks dåvarande belägenhet äro de besvär dess ombud, isynnerhet af allmogen, inlemnade.

Åtskilliga landsändar, deribland Österbotten, anförde, att de nu sedan de kommit under adeln måste utgöra flere utlagor, än förut då de voro under kronan. Pargas socknemän klagade dessutom, att frälseinnehafvarne icke tilläto dem fritt bruka sitt fiske, "som dock deras enda näringsmedel är". Isynnerhet voro klagomålen ifrån Tavastland och Satakunda

---

[1]) Samlade skrifter. Förra Afd. Del. 6, p. 353—355 och 527.

uppå adelns fogdar och uppbördsmän lifliga och högljudda. De pinade och misshandlade bönderna; och de som råkat i deras ogunst, isynnerhet "de fattiga, som inga mutor hafva dem att gifva", läto de godtyckligt utskrifva till soldater, hvarigenom hemmanen blefvo öde. Icke mindre betungade voro de under militären anslagne hemmanen. Ryttarebönderna ifrån Åbo och Wiborgs län, Nyland och Tavastland besvärade sig att de måste betala dubbla herredagspengar, nemligen åt officerarne [1]) och dessutom åt sina egna ombud. Vidare beklagade de sig öfver officerarne, hvilka vid mönstringarna och besigtningarna sönderslogo och ogillade de hemma i landet förfärdigade pistolerna och karbinerna, så att bonden "årligen måste köpa 2 a 3 par pistoler". Vid hvarje sådan besigtning fordrade officeren 6 kannor hafra och 6 öre s. m., hvilket allt föll sig svårt att erlägga. I en del orter klagades på kammarfiskalen och mantalskommissarierna, att de vid sina längders upprättande uppskrefvo orklösa gubbar, tiggare och barn o. s. v.

Alla dessa besvär lät Karl Gustaf noga undersökas af vederbörande auktoriteter, hvilka förständigades att deröfver inkomma med förklaringar. Hvad flere landsorters begäran om lindring i skatterna vidkom, förklarade kungen, att han gerna skulle villfara deras önskan, "men emedan närvarande tidsens lägenhet sådana tillgifter ej kan tåla; alltså förmodar han att de samme hjelper än vidare riket till hjelp och understöd godvilligt utgöra och betala; dock vill han att der någon fattig och utarm funnes, som alldeles vore ute med och af sig kommen, att landshöfdingen utlagorna för densamma efter föregången noga ransakning förmedlar, som han pröfvar skäligt och allmogen tilldrägeligt vara". Böndernas missnöje öfver saltets stegrade pris och deras begäran att kungen genom böters fastställande ville sänka detsamma, sökte Karl X skingra genom att förespegla dem det saltet numera säkert skulle af sig sjelft falla, sedan handelns fria lopp icke mera hämmades

---

[1]) Enligt kungl. resol. af den 4 Okt. 1647 skulle den till riksdagen resande officern af hvarje ryttarebonde uppbära 12 öre s. m.

af sjökriget emellan England och Holland. En och annan lindring beviljades dock. Innevånarne i Töfsala, hvilka "med stor möda och besvär, samt lifsfara den resande man, isynnerhet gesanter och sändebud, till Åland och Kumlinge socken i menföre, storm och oväder öfverföra måste", befriades ifrån den betungande skyldigheten att bygga landsvägar utom sockens område. Österbottens, Wiborgs och Nyslotts läns bönder förskonades ifrån de böter, hvilka landshöfdingarne ålagt dem att betala för det de uteblifvit ifrån utskrifningarne; men varnades derjemte att framdeles i tid inställa sig vid dessa, och rätta sig efter de kungliga instruktionerna. Kymmenegårds läns supplik om förhöjd skjutstaxa afslogs deremot. [1])

Klagomål öfver de monopolier, som kändes mest betungande, jemte böner om utvidgade privilegier fylla vid denna likasom vid flere andra både föregående och efterföljande riksdagar, de finska städernas besvärsskrifter. Man kan visserligen icke vänta, att det finska handelsståndet under denna tid skulle gjort större framsteg i nationalekonomin, än tidehvarfvets störste statsmän; men i alla fall förefaller det underligt, att se samma städer, hvilka just anfört den bittraste klagan öfver de band, hvaraf den fria handeln hämmades, icke finna några reglementen nog starka, när det gällde att inskränka densamma hos deras grannar. I ett voro dock snart sagdt alla finska städer eniga, och detta ena var tjärukompaniets afskaffande. Häri fann konungen likväl icke skäl att instämma, utan afslog deras anhållan, emedan tjärukompaniet var inrättadt "på gode och vigtige skäl och motiver, hvilke alle här att upprepa och remonstrera vore alltför långt", samt dessutom lände "fäderneslandet och dess inbyggare, fast mera till profit och förkofring, än till skada och nackdel, enär man saken rätt öfverlägger". (!) I öfverensstämmelse med dessa åsigter utfärdade Karl Gustaf den 29 Augusti 1654 en ny förordning för tjärukompaniet, i hvilket Finlands tre stapelstäder Åbo, Helsingfors och Wiborg skulle få deltaga med ett sammanräknadt kapital af 30,000 riksdaler, sålunda att Wiborg

---

[1]) Riksregistr. 1654 fol. 895—920.

hade lof att insätta 18,000 och de två andra 6,000 riksdaler hvardera. Kompaniet förpliktades att gifva åt stapelstäderna "för hvar läst god vrakgild tjära af rätt mått" 16 riksd. specie; hvaremot stapelstäderna då de köpte tjäran af uppstäderna skulle betala dessa 15 riksdaler, men med landtmännen fingo de fritt öfverenskomma om priset. Ifall dugliga finska fartyg funnos till hands, skulle kompaniet endast använda dessa och icke befrakta några utländska. Att kungen också ansåg nyttigt, att närmare bestämma frakten, eller huru mycket mera som skulle erläggas åt finska, än åt utländska fartyg, bör efter det ofvananförda icke förefalla någon oväntadt. Handeln betraktades ju enligt den tidens åsigter såsom ett spädt barn, hvilket man i öfvermåttet af sin kärlek så väl inpackade och insnörde i lindor, att det höll på att förqväfvas. Mera måste man undra deröfver att det allmänna missnöjet i förening med de långvariga trakasserier, som tobakshandelns inskränkande förorsakat, icke förmådde öppna Karl Gustafs ögon för det i så många afseenden skadliga och onyttiga deri. Utan att fästa sig vid föregående tidens lärdomar i detta hänseende, gaf han den 23 December 1654 privilegium åt amerikanska kompaniet att allena få införa tobak i riket. Följderna deraf visade sig snart i en förökad smyghandel, som framkallade nya och skärpta straffbestämningar. [1])

Ingen stads privilegier ville konungen stadfästa, utan uppsköt dermed tills han närmare hunnit taga reda på landets och financernas tillstånd. Orsaken var tydlig. Karl X kunde icke stadfästa alla de förläningar och friheter, hvarmed Kristina så frikostigt slösat på krethi och plethi; han ville icke sjelf lägga hinder i vägen för en reduktion, utan slapp ifrån saken lättast genom att förklara, det han uppsköt stadfästandet af alla sådana friheter, gifne enskilda samfund eller personer, till en lägligare tid. Mindre förmåner beviljades likväl vissa städer. Åbo erhöll rättighet att i två år uppbära allt dana arf och sakören, som i staden föll, hvarjemte dess aflöningsstat minskades sålunda att borgmästarnes antal nedsattes till tre

[1]) Stiernman. Saml. af K. bref etc. II. 778—785 & 875—880.

och rådmännens till åtta.[1]) Saltkompaniet förständigades att årligen sända till staden två saltskepp, på det ortens behof af salt skulle kunna tillfredsställas. Wiborgs finska församling begåfvades af konungen med en klocka. Dess borgerskaps anhållan att få en nyckel till stadsporten, för att, när eldsvåda nattetid uppstod, genast kunna få vatten ur sjön, afslogs deremot "efter derutaf kunde lätteligen några andre otjenlige consequentier och olägenheter uppstå och infalla". Städerna vid finska viken, isynnerhet Helsingfors klagade, att de Est- och Liffländske bönderna årligen i stor myckenhet kommo till Nylands skärgård, der de under förevändning att fiska, utmånglade salt och andra köpmansvaror, hvarigenom borgerskapet i Finland hindrades och förfördelades i sitt näringsfång. Dessutom brukade dessa Est- och Liffländska skeppare föra med sig "åt Liffland allehanda löst parti och grofve missdådare, jemväl och före deras afresande föröfva åtskilliga insolentier och skalkestycken". Då en förordning om seglationen emellan Finland och Reval nyss blifvit utfärdad, hänvisade kungen de finska städerna till denna, och befallte i öfrigt landshöfdingarna vaka öfver att det öfverklagade oskicket måtte upphöra.[2])

Eldsvådor hörde snart sagdt till ordningen för dagen. Eftergifter i skatter och understöd åt brandskadade förekomma derföre nästan vid hvarje riksdag. En häftig vådeld förstörde Nyslott. Landshöfdingen fick befallning att handla med länets allmoge, om understöd af byggnadsvirke och proviant till fästningens skyndsamma återuppbyggande. Hvad den der utanföre anlagda staden beträffade, skänkte Karl X åt dess borgerskap 100 d. s. "till kyrkoprydnad och en klocka".[3])

---

[1]) Förut voro borgmästarnes antal 4. Äfven Wiborg hade förut 4 borgmästare; men genom Kristinas bref af den 3 Mars 1654 nedsattes antalet, så att stadens aflöningsstat 1657 upptog: 3 borgmästare, 6 rådmän, 1 stadssekreterare, 1 stadskassör, 1 handelsuppsyningsman, 1 stadsbarberare, 1 stadsfogde, 7 stadstjenare, 1 stadsvaktmästare, 3 ordinarie saltmätare och 1 skarprättare. Sen. Ark. Wib. Landsbok 1657.

[2]) Riksregistr. fol. 1260—1274, 1503.

[3]) Riksregistr. för år 1654, fol. 1,643, 1,708.

De vid riksdagarna i allmänhet anförda besvären få först genom framdragandet af bestämda fakta sin rätta belysning. Sådana stå oss till buds i flere enskilda böne- och klagoskrifter, som isynnerhet personer af den finska allmogen inlemnade till Karl Gustaf kort efter hans anträde till regeringen. Af dessa klagoskrifters mängd ser man att Finlands bondestånd snart sagdt i alla landsändar väntade att med den nya konungen också en ny och bättre tid skulle för detsamma uppgå. Många bönder till och med ända ifrån Savolax infunno sig personligen i Stockholm, der de med sina besvär fingo företräde hos konungen. Klagomålen gällde vanligen de adliga förläningsinnehafvarne och deras inspektorer. Icke få drag af upprörande råhet och sedeslöshet, värdiga medeltidens mörkaste tidsskiften, blefvo nu bringade i ljuset. Flere af de små förläningsinnehafvarne utaf den lägre adeln huserade på sina hemorter såsom denna tids röfvarriddare fordom. Endast några exempel härpå: En major Erik Persson Pistolehjelm, som hade en del af Akkas socken och Kylmäkoski by i förläning, anklagades att med odrägliga utlagor, våld och misshandlingar tvinga sina underhafvande att afsäga sig sin bördsrätt. Af en bonde borttog han all dess egendom och lät honom för hans genstäfvighet "öfver ett helt dygn hänga i handklofvar." Kornetten Erik Mårtensson Stjernkors i Orivesi anklagades af en bonde, som fördenskull enkom begifvit sig till Stockholm, att ha våldtagit hans hustru, misshandlat honom sjelf och slutligen sökt drifva honom ifrån hans hemman. Emot en "välbördig Simon Skraggenskjöld" i Euräpää anfördes, att han med öppet våld bemäktigade sig sina underhafvandes lösegendom och derefter utdref dem ifrån deras tomma boningar m. fl. ex. Flere af den högre adelns fogdar och tjenare uppförde sig på samma sätt. Odrägliga skatter, förtryck, våldsamheter och kroppsliga misshandlingar, äfven emot qvinnor, ingå öfverhufvudtaget såsom stående punkter i alla de rättsökandes klagoskrifter. Med allvar grep Karl X in i detta oskick. De svårare målen hänskjötos till hofrätten i Åbo, med sträng befallning att noga ransaka och afdöma desamma, emedan, såsom orden lyda, "vårt höga kongl. embete samt lag och

sjelfva rättvisan kräfver att slika våldsamma och öfverdådiga akter må androm till sky och varnagel exemplariter afstraffade varda". Mindre besvär skulle landshöfdingarne undersöka och laga så att enhvar finge rätt. [1]

Många förhållanden påkallade en ny riksdag. Den beständigt tilltagande bristen i financerna gjorde en reduktion af kronans bortgifna räntor nödvändig. Kristina sjelf hade insett detta och dertill formligen gifvit Karl Gustaf sitt samtycke. [2] Ingendera ville dock se förslaget framlagdt på kröningsriksdagen, och derföre gäckades vid detta tillfälle många förhoppningar. Karl Gustafs mening var dock ingalunda att länge uppskjuta frågan, ehuru de storartade krigsplanerna snart nog satte den i andra rummet. Redan den 20 December 1654 utfärdade han kallelsebref till ständerna att den 26 Februari 1655 infinna sig i Stockholm. Sedan krigsfrågan och bevillningarna voro afgjorda uppstodo de hetaste debatterna angående kronogodsens indragning. Professor Cygnæus har anmärkt såsom ett i våra häfder minnesvärdt faktum, att de ifrigaste förfäktarne af reduktionen just voro ifrån Finland. [3] Äfven 1655 års riksdag besannar detta; ty ibland dem, som här för denna sak voro verksammast, framstå Herman och Erik Fleming, Bengt och Krister Horn, Lorentz Creutz m. fl. I öfrigt blir det för vidlyftigt att redogöra för denna riksdags förhandlingar. Vi anmärka endast att partisinnet icke heller nu var overksamt att försöka nedsvärta de män, hvilka hade mod att bryta med ståndsintressena för att befordra det allmänna bästa. [4] Riksdagsbeslutet, dateradt den 25 Juni 1655, innehöll ständernas samtycke till kriget. Till detsammas kraftiga förande beviljade ridderskapet och adeln, krigsbefälet och

[1]) Dersammast. fol. 870, 975—977, 1700, 1924 m. fl. och år 1655: 761, 1646 m. m.

[2]) Carlson, Sv. Hist. I. p. 23.

[3]) Inbjudningsskrift till Professorerne Forsmans och Ahlqvists installation. H:fors 1863 p. 80.

[4]) Exempel härpå är det sätt, hvarpå landtmarskalken Erik Fleming blifvit behandlad i Fryxells Berättelser ur Sv. Hist. Del. XI., p. 89, 90, för hvilken framställning Rosenhanes dagbok legat till grund.

menige allmogen utskrifning under tre år, sålunda att en karl af hvart tionde kronohemman och hvart tjugonde frälsehemman skulle uppställas till rikets tjenst, dock med uttryckligt förbehåll att adelns tjenare äfvensom deras sätesgårdar, samt de hemman som voro belägna inom desammas rå och rör skulle vara fritagna från utskrifning. Borgerskapet beviljade på lika lång tid en fördubblad båtsmansutrustning. Hvad reduktionen beträffade, beslöts att undersökning skulle anställas med alla förläningar, som blifvit bortdonerade efter den 6 November 1632 (Gustaf II Adolfs dödsdag). Allt hvad sedan den tiden inom de såkallade omistande orter kommit ifrån kronan skulle till densamma återkallas; alla som genom låtsadt köp, eller under falskt föregifvande af egna eller förfädrens tjenster, skaffat sig donationer, skulle genast förlora dem; och af alla öfriga efter den ofvanbestämda tiden donerade gods, skulle en fjerdedel återlemnas till kronan. Då likväl de sålunda afträdda godsen icke, förrän undersökning försiggått, kunde af kronan tillträdas, samtyckte adeln att till dess detta skett årligen erlägga i penningar så mycket som fjerdepartsräntan steg till, enligt den uträkning som i kammarkollegium gjordes på viss och oviss ränta. [1]) Samma dag riksdagsbeslutet affattades utfärdade konungen en "Stadga angående godsen och deras reduktion", samt utnämnde kort derpå medlemmar i reduktionskommissionen, till hvars ordförande han bestämde den rastlöst verksamme och oblidkeligt stränge Herman Fleming.

Detta var nu den ryktbara fjerdepartsräfsten, som i början företagen med ifver och utan alla konsiderationer, snart nog genom de allt mera hotande krigshändelserna förlamades i sin verksamhet. Sjelfva instruktionen för kommissarierna synes varit ett hastverk och utfärdades först samma dag, den 10 Juli 1655, som konungen afseglade ifrån Elfsnabben till Polen. Att på dessa och andra grunder i likhet med Fryxell betvifla Karl Gustafs allvar med hela reduktionen är dock o-

[1]) Riksdagsbeslutet finnes intaget hos Stiernman. II. 1231—1258. Om riksdagen i öfrigt se Carlson Sv. Hist. I. 61—81.

rätt, ehuru man måste medgifva, att denna för den storartade idén om bildandet af ett Skandinaviskt östersjövälde nödgades träda i bakgrunden. Det fordrades, såsom Carlson sannt anmärker, för att kraftigt kunna genomdrifva reduktionen, en stark konungamakt. Visserligen innehade Karl X en sådan; men den berodde dock i väsendtlig grad på hans framgångar i kriget. "Derföre finner man ock, så länge konungen var stark genom sina segrar, reduktionen gå med rask fart framåt; men sedermera, då förhållandena förändrade sig, förlora i styrka." [1]) Enligt riksdagsbeslutet hade största delen af Österbotten, såsom anslaget under amiralitetet, bort återgå till kronan; men då kommissionen skulle verkställa indragningen var Karl X som bäst i Polen under ganska bekymmersamma omständigheter och ville icke försvåra dessa genom att just nu stöta sig med så många af rikets förnämsta ätter. Han skref derföre den 27 Februari 1657 till Herman Fleming ifrån Marienburg att, "eftersom vid reduktionen af österbottniska godsen infaller en och annan casus och betänkande, att man nu så hastigt och utan vidare förklaring dermed icke skulle kunna fortfara, besynnerligen med de store län, eller grefve- och friherreskaper", är hans befallning att man med återkallande af dessa förläningar må hafva något anstånd. [2]) Åtskilliga andra dylika undantag gjorde, att kronans vinst utaf indragna gods i allmänhet icke steg högt. Äfven fjerdepartsräntan var ej så stor, man kunnat vänta; ty ifrån det dåvarande storfurstendömet Finland steg densamma endast till omkring 45,000 a 50,000 d. s.

Krigstankarna, som så hastigt upptogo Karl X:s sinne och hvilka under första månaderna af hans regering ännu voro sväfvande och osäkra, hade redan de sista dagarna af året 1654 antagit en bestämd form. Polen, svagt genom inre oroligheter, samt dessutom angripet af Ryssland och kosackerna, erbjöd för den svenska eröfringslystnaden ett lätt byte. Johan Kasimirs hårdnackade envishet att icke afstå från sina

---

[1]) Sveriges Hist. under Kung. af Pfalz. huset. Del. I., p. 245.

[2]) Kungl. Sv. Riks Ark. riksregistr. 1657 fol. 414.

anspråk på svenska thronen jemte hans sändebuds Canaziles öfvermodiga och förolämpande uppträdande i Stockholm voro enkom beräknade att fästa uppmärksamheten derpå. Sålunda drogs Karl X bort ifrån de många inre angelägenheterna, för att störta sig och sina folk i ett krig, hvars dimensioner förstorades med hvarje år och slutligen vida öfverstego rikets krafter. För den aktgifvande läsaren ha dessa krig ett särskildt intresse. Sverige, genom Gustaf II Adolfs och Axel Oxenstjernas snille upphöjdt till rangen af en stormakt, ville i stolt sjelfkänsla gå sin egen väg, oberoende af Frankrike. Utan stöd af ett fast materielt underlag kunde detta dock icke lyckas; och häri finna vi äfven förklaringen till de täta omkastningar, den stora ombytlighet, för att icke säga opålitlighet, som utmärkte Karl X:s politik. Målet — ett skandinaviskt östersjövälde — förlorade den visserligen aldrig ur sigte; men medlen för att uppnå detsamma förändrades snart sagdt utaf hvarje vindkast inom den Europeiska diplomatin. Hvad snille, fältherretalenter och tapperhet ensamma för sig kunde åstadkomma, har Karl X dock visat verlden. Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän bilda slutstenen i den stora kedjan af de svenska eröfringarna, och då alla de öfriga efterhand gått förlorade, qvarstår ensamt denna, den varaktigaste och nyttigaste landvinning Sverige någonsin gjort, såsom ett ovanskligt minne af tionde Karls segrar. Det är väl icke rätt att i historien skåda några tillfälligheter och på grund deraf framkasta förslag om huru verlden skulle sett ut, ifall den eller den händelsen icke inträffat; men dock frestas man mången gång att fråga sig sjelf: hvad hade Karl X uträttat, ifall icke en Kristina, utan en Karl XI varit hans företrädare?

Kriget emellan Polen och Ryssland hade genast påkallat Sveriges uppmärksamhet. Å ena sidan måste Lifland skyddas för oförmodade fiendtliga infall; å andra sidan åter Ryssarne förhindras att tränga fram till hafvet. Redan den 2 Augusti 1654 skref Karl X till riksmarsken Gustaf Horn, som förde öfverbefälet i Lifland, att han skulle noga vårda sig om fästningarna och gifva grann "akt på avenuerna vid Dünen". Till hans förstärkning skickades ifrån Finland Axel Stålarms

regemente till fots och Henrik Horns regemente till häst. Dessutom fingo i September sex kompanier af Österbottens regemente order att oförtöfvadt afmarschera till Ingermanland, hvarjemte Finlands öfriga regementen gjordes färdiga till uppbrott. Riksmarsken påmintes att lägga sig till säkra och pålitliga kunskapare, af hvilka han kunde få reda på Ryssarnes och Polackarnes aktioner, samt sedan med hvarje post underrätta kungen om ställningen der. I början på år 1655 blefvo rustningarna allvarsammare. Rytteriöfverstarne fingo befallning att förstärka hvarje kompani med 40 man; värfningsplakater utfärdades, rymmare efterjagades och städerna tillsades att oförtöfvadt lefverera båtsmän. I Januari 1655 gafs befallning åt Gustaf Kurcks ryttare och B. Mellins regemente till fots, att om möjligt isvägen ifrån Porkala bege sig till Estland; och i Mars fingo Kruses, von Gertens, återstoden af Österbottens och 4 kompanier af Berndes regementen order att tåga till samma land. De öfriga finska trupperna afseglade sommaren derpå ifrån Helsingfors under generalmajor Henrik Horns befäl till Pommern, för att derifrån marschera till kungen i Polen. Mindre finska afdelningar hade redan tidigare stött till hufvudarmén i Dalhamn. Af brist på tjenliga farkoster, som landshöfdingarna, oaktadt i tid skedda befallningar, icke lyckats i tillräcklig mängd hopbringa, fördröjdes de sista truppernas afsegling ända in i Juli. [1])

Sålunda var nu Finland nästan totalt blottadt på militär. Dess soldater stredo härefter i fremmande länder, fördelade på flere skilda armékorpser. Att, ifall det vore möjligt, steg för steg följa med de finska krigarnes marscher i Lifland, Polen, Preussen, Danmark, Norge m. m. vore derföre ungefär detsamma som att skrifva en utförlig historia öfver alla Karl X:s krig. Detta kan dock icke ingå i planen af närvarande arbete. Vi måste åt den svenska krigshistorien öfverlemna omsorgen att undan glömskan rädda minnet af de finske män, som bidragit till dess ära, och inskränka oss endast att ibland

---

[1]) Riksregistr. år 1654 fol. 1222, 1644 och år 1655, fol. 75, 76, 213, 466—468, 641, 643, 697 m. fl.

de lagrar, våra landsmän der borta skuro, nämna Warschaus försvar och Arvid Wittenberg!

Ehuru Karl X vidtagit nödiga åtgärder att lätta den tunga, som truppernas marscher förorsakade allmogen, kunde besvär dock icke undvikas. Hvarje soldat skulle under marschen dagligen bekomma en kanna öhl eller svagdricka, 3 ℔ bröd och $1^{1}/_{2}$ ℔ kött, fisk eller smör, hvarjemte hästen skulle få 2 kannor hafra och $^{1}/_{12}$ lass hö. Fria skjutshästar måste lemnas åt samtliga officerare, dock ifrån kaptenen nedåt endast en häst åt hvarje. Alla såväl frälse-, skatte- och krono-, som ryttare- och knektebönder voro skyldige att deltaga i durchtågsgärden och leverera skjutshästar. Landshöfdingarna befalldes handla med adeln och landssåtarne så att gärden fördelades lika på hela länet. Vidare skulle de följa med truppen så länge den tågade genom deras län, "afvärjandes dermed alla insolentier som af krigsfolket i sådan lägenhet kunna föröfvas". Sådana uteblefvo dock icke, hvilket synes af sednare utaf Karl Gustaf utfärdade befallningar till landshöfdingarne att ransaka om det öfvervåld soldaterna på sitt genomtåg gjort.[1]

De tätt på hvarandra följande nya utskylderna i förening med krigsgärderna utarmade flere landsändar. Redan i November 1654 ansåg sig landshöfdingen i Wiborg Johan Rosenhane böra hemställa till kungen om icke de fattige undersåtarne i hans län kunde förskonas ifrån någon af de extraordinarie räntorna; emedan de, utom de på riksdagarna beviljade krönings- och bröllopsgärderna, nödgades betala dryga afgifter till Nyslotts reparation och för truppernas genomtåg, hvilken sistnämnda utskyld var den mest betungande af alla.[2] Några eftergifter voro dock icke att tänka uppå; tvertom blefvo förhållandena till Ryssland snart sådana, att nästan alla landets återstående krafter måste tagas i anspråk för ett försvarskrig vid dess egna gränser.

---

[1]) Riksregistr. 1654 fol. 1495, 1556 och år 1655 fol. 1544 m. fl.

[2]) Landshöfd. J. Rosenhane till kungen den 24 Nov. 1654, bland landshöfdingarnes skrifvelser i Kongl. Sv. Riksarkivet.

TREDJE KAPITLET.

TILLSTÅNDET I KEXHOLMS LÄN OCH INGERMANLAND. — BEFOLKNINGENS SINNESSTÄMNING EMOT DET SVENSKA VÄLDET. — ORSAKERNA TILL RYSKA KRIGET.

Stolbova freden hade beröfvat Ryssland kuststräckan vid Finska viken och derigenom försvårat dess annars också ringa beröring med det öfriga Europa. Hårdt kändes förlusten häraf för regeringen i Moskva. Det ryska folket och presterskapet deremot visste endast att denna fred hade lösslitit ifrån deras gemenskap tvenne provinser, Ingermanland och Kexholms län, beggedera bebodda af orthodoxa kristna, hvilkas tro under ett kätterst öfverherrskap sväfvade i stor fara. Tänkesätten emot Sverige voro derföre å intet håll vänliga, utan gåfvo sig tillkänna till och med vid de religiösa högtiderna. Hvarje år vid fastans ingång förbannades högtidligt i alla kyrkor Lutheranerna, såsom kättare, hundar och hedningar. De Svenskar och Finnar, som i handelsaffärer besökte Ryssland, voro utsatta för mångahanda obehagligheter och skymford, samt fingo, ifall de vände sig till myndigheterna med klagomål, endast hånfulla svar. Hade en lutheran dödat någon rysse, tillkännagafs offentligen, då deliqventen var på afrättsplatsen, att denne kättare och otrogne hade begått mord på en kristen man och derföre måste utstå det dödsstraff, som var stadgadt för ett sådant brott o. s. v. [1])

Å andra sidan hade den svenska regeringen icke lyckats vinna befolkningens i de nyss eröfrade provinserna tillgifvenhet, och då denna omständighet i väsendtlig grad gifver det krig, som härefter utbröt, sin egendomliga färg, är det nöd-

[1]) Puffendorf. De rebus a Carolo Gustavo gestis. Norimbergæ 1729, p. 114.

vändigt att, innan vi redogöra för dess närmaste anledning, först kasta en blick på Ingermanlands och Kexholms läns förhållanden efter det de kommit under Sveriges spira.

Råa och okunniga, men blindt tillgifna sin religion, hade dessa begge provinsers innevånare, efter att under långa tider sett sina hemorter utgöra ett stridsäpple emellan Ryssland och Sverige, slutligen blifvit det sistnämnda rikets undersåtare. Blodsbandet och det gemensamma språket förmådde dock icke sammansmälta dem med det öfriga Finland, ifrån hvilket deras tro och historiska minnen höllo dem aflägsnade. Den grekiska kyrkan visade sig nemligen vara ett starkare föreningsband än nationaliteten. Dess finska talande bekännare ansågos och kallades allmänt för Ryssar, och denna benämning tilldelade de sig äfven vanligen sjelfve till åtskilnad ifrån sina lutherska stamförvandter. Utan att förstå det språk, uppå hvilket deras gudstjenst försiggick, lärde de sig af sina ryska prester ej stort annat än ett fanatiskt religionshat emot olika troende, förenadt med hemlig ovilja och bitterhet emot den svenska styrelsen. De medel denna å sin sida tillgrep för att befästa sitt välde i dessa gränsprovinser voro, om än i många afseenden ändamålsenliga, dock delvis icke alltid de bästa.

För länens närmare anslutning till Finland skickades ifrån detta land talrika kolonister, hvilka snart förökade sig i sådan mängd att de kunde bilda egna lutherska församlingar. Kexholms län underlades Wiborgs stift, hvars biskop äfven fick ett slags öfverinseende öfver dervarande grekiska socknar; men Ingermanland erhöll deremot en egen superintendent i Narva. Ingenting som kunde befordra den lutherska lärans utbredande i dessa länder uraktläts för öfrigt. Redan i Mars 1629 fick ståthållaren på Kexholm befallning att inrymma lämpliga prestabohl åt de finske kyrkoherdar, hvilka biskopen i Wiborg förordnat till de socknar i länet, "som voro besatte med finskt folk". Dessa kyrkoherdar uppburo — åtminstone i Ingermanland — sin aflöning äfven af de grekiska trosbekännarne, hvilka af dem ingen nytta drogo, och dessutom redan för-

ut hade sitt eget presterskap att försörja. [1]) Huruvida detta var en lämplig omvändelsemethod må lemnas derhän. Bättre voro onekligen försöken att genom utgifna katecheser och andra skrifter verka för folkets upplysning och omvändelse. Biskopen i Wiborg uppmanades att med lämpa och öfvertalning bringa de ryska presterna att för sina åhörare predika Guds ord på finska, samt förmå de grekiska trosbekännarne att hvar annan gång åhöra gudstjensten i de lutherska kyrkorna, likväl "väl aktandes, att vår kristeliga religions förvidgelse härigenom något tvång icke snarare turberar, än som befordrar och förbättrar." De grekiska prester, hvilka genom "beneficia" kunde öfvertalas att sjelfva lära sig Luthers katheches och deri undervisa sina åhörare, tillförsäkrades utaf kronan ett årligt underhåll af 4, 6 eller 8 tunnor spannmål, "eftersom personen är till". Regeringen var äfven betänkt uppå att inrätta i Wiborg ett internat för 6 eller 8 grekiska gossar, "som der kunna hållas till bokliga konster och sedan, när de varda duglige hos Hennes Kongl. Majestäts ryske undersåtare, uti predikoembetet blifva brukade." [2]) Alla dessa åtgärder buro dock ringa frukter [3]); ty de grekiska finnarna vidblefvo ihärdigt sin tro och anförde täta klagomål att man ville tvinga dem derifrån. Var det åter någon rysk prest som hörsammade regeringens uppmaning och allvarligen vinnlade sig om att bibringa sina åhörare religionsundervisning och bildning, blef han utsatt för förföljelser såväl af det vidskepliga folket, som af sjelfva embetsmännerna på orten. De lidanden den ryska prosten öfver Kexholms norra län Jochim Terentioff, pastor i Kurkkijoki grekiska församling, undergick — emedan han ådragit sig allmogens hat "derföre att han ville lära dem den rätta tron och den finska katechesen, som är tryckt på ryska, den

---

[1]) Tengström. Handl. till uppl. i Finl. Kyrkohist. V. p. 113.

[2]) Kungl. M:ts resolution och förklaring på Biskopen i Wiborg Petter Bjuggs inlagde punkter, den 4 Juli 1644, bland consistoriernas skrifvelser i Kungl. Sv. Riksarkivet.

[3]) Tantorum autem conatuum et sumtuum vix ullus fuit fructus", yttrar Gezelius d. y. i sin 1684 författade Beskrifning öfver Ingermanland. Tengstr. Handl. IV p. 81.

han ock allaredan påbegynt lära ungdomen" — måste ju skrämma hvar och en annan att beträda samma bana.[1])

Det var dock icke så mycket religiösa, som fast mera politiska betänkligheter, som framkallade svenska styrelsens omvändelsenit. Den kunde icke samtycka att uppsigten öfver de kyrkliga angelägenheterna i dessa gränsprovinser fortfarande skulle utöfvas af inom Ryssland bosatta biskopar, hvilka såsom zarens undersåter naturligtvis hade arbetat i hans intresse; och lika litet kunde den tillåta dessa biskopar att såsom förut ditskicka ryska prester, helst det inflytande sådana utöfvade på folket ingalunda var obekant.[2]) Regeringen var derföre vissa tider allvarligen betänkt uppå att i Ingermanland och Kexholms län bilda en särskild grekisk kyrka, oberoende af den ryska. Då de grekiske bönderna i det sistnämnda länet 1629 anhöllo om ryska prester, befallde Gustaf II Adolf ståthållaren förmå dem sända till Stockholm några unga män, hvilka på konungens bekostnad skulle sändas till Konstantinopel, för att af patriarchen derstädes ordineras till prester. Några år derefter (1633), då allmogen i Kexholms län klagade öfver religionsförtryck, förklarade förmyndareregeringen "att de till någon religion eller gudstjenst ej skola tvingas, icke heller deras kyrkor ifrån dem tagas eller åt andre tillordnade blifva, till hvilken ända H. Kongl. M:t nådigst låter sig behaga, att de någon till Konstantinopel affärda, som af patriarchen dersammastädes kan blifva vigd till metropolit, och sedan försörja dem med prester uti den grekiska religionen, när så omtränger, tillbjudande sig K. M:t att vilja den de således till Konstantinopel affärda sitt pass gifva låta, att han uppå deras omkostnad så mycket snarare och bättre må kunna fortkomma."[3]) Samma resolution upprepades förnyade gån-

---

[1]) Se härom Åbo Hofrätts protokoller i Åbo Tidningar 1795, N:ris 34, 35.

[2]) Ännu under Gustaf III:s regering höllos i Svenska Karelens grekiska kyrkor hvarje söndag förböner för ryska öfverheten, och ryska hofvets fester firades af dessa svenska undersåtare såsom helgedagar. Åbo Tidn. 1789 p. 290.

[3]) Palmskölds. Saml. Topogr. LXI. p. 107, 149.

ger, men tillfredsställde icke befolkningen, hvilken ständigt inkom med böneskrifter att få låta ordinera åt sig prester i Novgorod eller annorstädes i Ryssland. Förbindelsen med detta land, hvars tideräkning och kalender de äfven följde, underhöllo innevånarne flitigt trots alla svenska regeringens förbud. Unga män ifrån Ingermanland och Karelen rymde tätt och ofta till Novgorod, för att ordineras, samt återvände derifrån hem såsom fullfärdiga prester. Flere grekiska predikanter ifrån Ryssland smögo sig också öfver gränsen, uppmanade folket till ståndaktighet i sin tro och styrkte det i dess fiendtliga sinnesstämning mot Sverige. Styrelsens bemödanden att göra slut på detta ofog visade sig mången gång kraftlösa och dess planer att låta Ingermanland och Kexholms län bilda en ifrån Ryssland särskild och endast af patriarchen i Konstantinopel föga beroende grekisk kyrka, strandade sålunda emot befolkningens tydligen visade ovilja derför. [1])

Man skulle dock tycka att det svenska väldet i andra afseenden hade kunnat skaffa sig sympathier i dessa länder. En konstitutionel och i det hela taget liberal styrelse, ett lagbundet och ordnadt rättstillstånd, lifegenskapens upphörande m. m. voro förmåner, som åtföljde detsamma och hvilka icke bordt förfela att utöfva ett fördelaktigt inflytande på folkets tänkesätt. Tyvärr existerade dock dessa förmåner endast i theorin. I verkligheten var allmogens ställning ända till reduktionen under det svenska väldet icke alls bättre, än förut under det ryska. Såsom det förut blifvit omnämndt voro Ingermanland och isynnerhet Kexholms län till största delen abalienerade ifrån kronan. De stora förläningsinnehafvarne, gref- och friherrarne läto sina gods skötas af inspektorer, hvilka, om redan med skäl illa beryktade i Finland, dock här huserade vida egenmäktigare, helst deras handlingssätt icke ens kunde så pass kontrolleras som i nämnda land. Oberäknadt innevånarnes bristande kännedom om de utvägar, som stodo dem till buds att klaga hos regeringen, voro nemligen landskapen icke blott mera aflägsna ifrån dennas säte, utan också vida

---

[1]) Tengström. Handl. etc. V. p. 97—99, 102—108 m. fl.

mera oodlade och okultiverade än det öfriga Finland. Väl hade styrelsen, isynnerhet genom anläggandet af nya städer, sökt befordra deras uppkomst. På det ställe, der ryska rikets nuvarande praktfulla hufvudstad är belägen, hade Gustaf II Adolf låtit grundlägga det lilla Nyen eller Nyenskans, som sedermera den 28 September 1638 af Kristinas förmyndare försågs med stapelstads privilegier. [1]) Tid efter annan blefvo vidare Taipale, Sordavalla och Salmis förklarade för handelsplatser, hvarest landsköpmännen uppmanades sätta sig ned och drifva inrikes seglation. Vid Ladoga stranden uppbyggde grefve T. Oxenstjerna staden Kronoborg, om hvars korta tillvaro man icke har stort annat att berätta, än att den "var Kexholms stad och befästning allt för närbelägen och till stort men, besynnerligen uti ofredliga tider". [2]) Huruvida staden redan fanns till under Karl X:s tid kunna vi dock ej bestämdt afgöra. På 1670-talet var den befästad och hade sin särskilda kommendant. [3]) Först omkring denna tid är det också, som den af grefve Brahe i Pielis anlagda orten Brahæa får namn af stad. [4]) Såväl de gamla som de nyssanlagda handelsplatserna voro dock i alla afseenden ytterst obetydliga. Den enda egentliga handelsstaden var Narva, men dess läge vid Ingermanlands vestra gräns gjorde, att dess nytta åtminstone för Kexholms län var ganska liten. Huru ringa framsteg kulturen ännu gjort i sistnämnda land kan man sluta deraf, att i hela Karelen, norr om Ladoga, funnos alldeles inga sommarvägar, icke ens sådana att man ridande på häst kunde komma ifrån den ena kyrkan och församlingen till den andra! [5]) Täta och djupa skogar åtskilde de bebodda fläckarna

---

[1]) Stiernman. Saml. af Kungl. bref. II. p. 173—175.

[2]) Palmsk. Saml. Topogr. LXI. p. 59.

[3]) Alopæus. Borgå Gymnasii hist. p. 362.

[4]) Friherrskapet Kajanas Lands och jordebok år 1673. I Brahæa funnos tre rådmän, som enligt Brahes resolution af den 2 Okt. 1673 bekommo 4 dal. 18 öre s. m. hvardera.

[5]) Sommarvägarna i Karelen äro en ny inrättning. "De första ridvägar emellan socknarna sägas år 1707 begynt anläggas." Tunelds Geografi. III. p. 520.

ifrån hvarandra, och dessa skogar skänkte ofta den olyckliga bonden det skydd, som lagen icke förmådde; men voro å andra sidan också lika ofta säkra tillflyktsorter för brottslingar och illgerningsmän. Kexholms södra län var visserligen något mera uppodladt; men dock voro äfven der de flesta vägar icke stort bättre. "Landsvägen ifrån Kexholm till Salmis om sommaren är — skrifver Gustaf Evertsson Horn till konungen 1658 — så beskaffad, så man icke kan rida mer än en häst efter den andra och vägarne dertill så steniga och illa vulne (gräfde), så man har möda att således komma fort, omöjligt är att föra någon kärra med sig landvägen der igenom, mycket mindre något stycke." [1])

Dessa lokala förhållanden förklara i mycket hvarföre ett lagbundet samhällsskick och en högre bildning endast med stor svårighet kunde få fotfäste i ett land, hvarest missbruken, våldsamheterna och brotten hade så beqväma bostäder. De adliga inspektorerna kunde utan fruktan för angifvelser eller offentlighet tyrannisera sina ända ifrån sekler tillbaka vid slafvisk ödmjukhet vana underhafvande. Fogdar, länsmän, domare, ja till och med landshöfdingarne frestades af samma anledning att betrakta Kexholms län, ungefär såsom Roms proconsuler och propretorer fordomdags sina asiatiska provinser, d. v. s. de begagnade alla medel, som stodo dem till buds, både lofliga och icke lofliga, att rikta sig sjelfva, genom att såsom svampar utsuga landets must. "De vilja göra i Kexholms län som i Ryssland, der andre få mer än storfursten. Der i landet är mer ingen ära eller Gud till, utan der är ända på all redlighet, hvilken finnes liksom med sågbräder ihopslagen," — yttrade 1649 kammarfiskalen Samuel Cröell ifrån Wiborg, hvars framställning inför Åbo hofrätt sprider ett hemskt ljus öfver tillståndet i nämnde län. "Lagläsaren med nämnden", yttrar han, "taga penningar först af den klagande, innan hans sak upptages, och sedan äfven af svaranden; fördröjande derpå med målens afgörande, tills den kärande leds-

---

[1]) Svenska Riksark. Acta Historica. genr. guvern. G. Horns bref till Karl X.

nar vid hela saken, och måste lida således all orätt. Isynnerhet hade lagläsaren Anders Jöransson, den tid han var lagläsare der i länet, haft den lagen, att när han satt bakom bordet i tingsstugan, och parterna kommo för rätta, såg han styft på dem; och visste allmogen väl hans lag, så att när den som för rätta kom satte upp sina finger, förstod han att så många riksdaler loftes honom, som fingren voro; hvilka penningar han efter tinget noga uttog, och samlade derigenom stora rikedomar. Hvar starost, när han drager ut till att tingta, gifver åt landshöfdingen Reinhold Medstake 80 till 90 rubel, hvilka penningar starosten sedan tredubbelt af gemene man uppbär. Alla högmålssaker understickas så af den ena som den andra. Dristar någon klaga, afvises han med hugg och slag, eller sättes i jern, så han heldre lider än klagar. Månge af allmogen fly derföre för detta förtryck öfver till Ryssland. I Kexholms län äro öfver 8000 (? 800) inhysesmän, hvilka måste gifva landshöfdingen en riksdaler årligen. Fogden Jochim Simonoff hade fått Kongl. Maj:ts bref på 300 tunnor spannmål till Kexholms stadskyrkas reparation; hvilken spannmål gränsvaktaren Henrik von Blankenhagen och borgmästaren Kasper Grön hade sålt för 8 dal. tunnan, och penningarna sig till nytta användt. Sakören uppbäras gemensamt af landshöfdingen, lagläsaren och fogden, som lägga dem i de röda ryska pungarna, sig sjelfva och icke kronan till godo. Inspektoren på lilla tullen här i Finland Thomas Thomasson hade under förevändning af allmogens fattigdom i Karelen, hvarifrån således ingen tillförsel skulle skedt, förskaffat sig 2,000 riksdalers afskrifning vid tullens klarerande; då likväl landet i dessa år haft en välsignad årsväxt, så att öfver 2000 tunnor spannmål år 1647 såväl till Kexholm som Nyslott inkommit, hvaraf Thomas Thomasson haft 6 a 6 trefjerdedels öres tull å hvarje tunna. Han hade detta året fått endast ifrån Wiborg 8,000 riksdaler i tull. Han far ock derföre fram som en friherre, och allt måste vara så öfverflödigt, att der är ingen måtta med. Det stora ståtet måste någorstädes tagas som betalas med." Till generalguvernören Karl Mörners förtäring på en enda natt hade uppburits 1,293 daler 24 öre uti en post.

Generalguvernören, landshöfdingen och uppbördsmännerna hade egenmäktigt pålagt folket en ny skatt, "kossrubla penningar", som de sig emellan fördelade, utan att kronan deri hade någon kännedom eller del o. s. v. Denna skildring behöfver inga kommentarier. Vi anmärka endast att Cröell, hvars embetsåliggande det var att utöfva ett slags uppsigt öfver tjenstemännen och, ifall skäl fanns, vid hofrätten anklaga de brottsliga, för detta sitt djerfva och rättskaffens beteende ådrog sig allmänt hat. Sjelfva Per Brahe belönade icke hans tjenstenit bättre, än att han befallte landshöfdingen i Nyslott taga fullmakten ifrån Cröell såsom en oärlig man, samt sända honom till Åbo slott, eller ock stoppa honom under muren på Nyslott, och detta, oaktadt grefven medgaf att Cröells framställning af förhållandena i Kexholms län icke var osannolik! [1]) Visserligen återfick Cröell sedan sin tjenst; men det anförda visar dock, hvad den hade att vänta, som den tiden vågade anfalla det mäktiga embetsmannaväldet. Att också den rätttänkande och ädle Per Brahe tog parti emot Cröell, är en fläck på det annars så rena minne, han här i Finland lemnat efter sig. Förklaringen till hans beteende söker Rühs deri, att Brahe förledd af sin girighet sjelf tagit del i dessa oordningar och således af anklagelsen känt sig träffad; [2]) — men lika litet vi kunna förmås att underskrifva epithetet "girig", lika litet äro vi färdiga att erkänna de derur dragna slutsatserna. Man bör erindra sig att alla Cröells klagomål — med undantag af ett enda emot landshöfding Jordan på Nyslott — gällde Kexholms län, som jemte Ingermanland bildade ett eget generalguvernement och icke stod under Brahes förvaltning. Han kunde således icke med bästa vilja i verlden hafva någon fördel af prejerierna derstädes. Hvad åter anklagelsen emot Jordan beträffade, hade denna, sedan dess sanning konstaterats, till följd att nämnde landshöfding redan i Juni månad följande år afsattes ifrån sin befattning [3]) — en händelse, som

[1]) Åbo Tidn. 1796 N:ris 41. 44.

[2]) Finland och dess innevånare. Sthlm 1827, p. 95.

[3]) Stiernman, Svea och Götha Höfd.minne. II. p. 450.

icke ger stöd för antagandet att Brahe skulle varit delaktig uti eller ens gillat hans excesser. Grefvens beteende i saken synes oss, om ej ursäktas, dock kunna förklaras deraf att Cröells fiender på förhand lyckats ingifva honom ovilja emot denne; en ovilja som i hög grad ökades då den plebejske mannen djerfdes anklaga — och det falskeligen, såsom Brahe förmenade — en så högt uppsatt man som generalguvernören, friherre Mörner. Detta var att på det ömmaste såra Brahes aristokratiska tänkesätt, hans, som ansåg grefve- och friherrevärdigheten vara inrättade derföre, "att alla icke må vara såsom svinfötter, utan att den ena derigenom må eminera öfver den andra". [1]) Brahes handlingssätt tro vi derföre varit en följd af öfverilning, och anse såsom ett tyst medgifvande härtill å hans sida, såväl Cröells återfående af sin fullmakt, som Jordans afsättning — saker som om Finlands mäktiga och inflytelserika generalguvernör med allvar satt sig deremot, knappast hade blifvit af.

Sådant var i allmänhet tillståndet i Ingermanland och Kexholms län, då Karl X Gustaf besteg Sveriges thron. Den första åtgärd han vidtog med dessa provinser var att han den 2 Augusti 1654 förordnade dit till generalguvernör riksrådet och generallöjtnanten Gustaf Evertsson Horn till Kankas, friherre till Marienburg, en värdig medlem af den ädla Hornska slägten. Instruktionen, som lemnades denne, innehöll att han skulle gifva noga akt på dessa orters religionsförhållanden, samt isynnerhet hafva en sträng uppsigt öfver de lutherska presterna, att de hvarken genom lefnad eller lära må sätta den evangeliska kyrkan i någon misskredit. Han borde också försöka genom lämpa och varsamt beteende bidraga dertill att den grekiska religionens bekännare måtte komma till sanningens rätta kunskap, hvarföre han på biskopens i Wiborg eller superintendentens öfver Ingermanland rekommendation, hade rätt att inrymma åt de grekiska prester, som lärde sina åhörare Luthers kateches, boställen af kronans jord ifrån $^1/_4$ till och med $^1/_2$ obs (en obs = två mantal), samt ur allmän-

---

[1]) Biografiskt Lexicon. 3:dje Band. p. 28 och 29.

na medel lemna dem ett årligt underhåll af 6, 8, 10 eller 12 tunnor spannmål, "efter personens qvalitet". Kursen uppå de ryska presterna hade således nu sedan 1644 betydligt stigit; och deraf kan man sluta att de hittills icke hade visat någon synnerlig lust att nagga på regeringens utlaggda spannmålstunnor, efter denna måste förstora betet. Hvad handeln och industrierna vidkom, befalltes Horn egna flitig omsorg åt städerna, särdeles Narva, Nyenskans och Kexholm samt befordra allt som lände till deras bästa. Till den ända skulle han hålla ett vaksamt öga derpå att hvar och en stad utan förfång sjelf må få uppbära och förvalta sina räntor och inkomster; att handtverkerierna förkofrades och att ingen må bruka flere näringar än en enda. "Och alldenstund härtills en allmän borgarenäring hafver varit, sig med tappande och snappande att nära, derigenom folket sig till lättja och mycken odygd hafver vänt: derföre skall generalguvernören låta sig vara angeläget sådant efter handen att afskaffa, så att de allenast måge tapperi bruka, som till krögare och tafvere äre förordnade: Fördenskull ock så många der till skole sättas, som man befinnes hvar stad och nästomliggande land behöfva." Med Ryssland hade Horn att vinnlägga sig om en god naboskap, så att detta land icke skulle få någon orsak att bryta fredsfördraget. Likväl skulle inga af storfurstens undersåtare föröfvade excesser, som skett inom svenskt område, lemnas obeifrade; utan sådana tvertom noga undersökas. Horn befalltes vidare i Ryssland underhålla vissa utskickade, hvilka i egenskap af handelsagenter kunde resa kring landet och lemna honom underrättelser om hvad derifrån förljöds. För all säkerhet måste dock fästningarna omsorgsfullt hållas vid makt och mönstringar anställas med garnisonerna åtminstone en gång i månaden. Hvar fjortonde dag skulle Horn slutligen inrapportera till konungen om tillståndet i den landsändan. [1])

I slutet på samma år anlände Horn till sitt generalguvernement, der han fann allt i största oreda och i det eländigaste skick. Försnillningar och andra lagöfverträdelser, em-

---

[1]) Riksregistr. fol. 1210 följ.

betsmannaförtryck och bondeplågeri m. m. hade numera snart sagdt blifvit en häfdvunnen sed i dessa nejder; och för att i ett nu kunna rengöra ett slikt Augias stall erfordrades i sanning mer än menskliga krafter. Sjelf skildrar Horn 1655 provinsernas tillstånd sålunda: "fästningarna Nöteborg, Kexholm, Ivangorod, Narva äro förfallna. Mången man som bor på landet, har bättre portar för sina gårdar än jag har funnit här för kronans fästningar. I Sverige har man presenterat stora plantor och desseiner på papperet, men intet är verkstäldt. Soldaterna gå barfota och nakna: de ha på nio månader icke fått mera än en månads sold. I staten är en brist af 36,000 d. s. In summa här ligger allt öfver ända; så äro ock de andlige mot de verldslige och sig emellan oense, lag och rätt helt och hållet bortglömd, så det med skäl kan kallas confusum chaos. *Största orsaken till detta är att landshöfdingen mera sett på de stora herrars onåd, hvilkom hela detta landet inom ett års tid var tilldelt, än kronans billiga intresse.* — Om detta icke förändras, lärer innan kort detta landet vara helt omvändt af dessa betjenter och amtmän, som nu hafva dispositionen af allt." [1]) Denna skildring ådagalägger tydligt att det var Horns allvar att införa ett lagbundet och ordnadt tillstånd i sitt generalguvernement. Kort efter sin ankomst sammankallade han adeln och landssåtarne till möten, der nya gärder, föranledda af regentombytet och krigsrustningarna, utskrefvos. Med anledning af de klagomål, som vid detta tillfälle förekommo öfver oskicket vid rättegångarna, hoppades adeln kunna få bort tingsnämnden och ersätta densamma genom tvenne adliga assessorer, som skulle blifva domaren till ett slags biträden. Adelns försök att sålunda fråntaga bondeståndet i dessa länder det sista skenet af sjelfstyrelse, möttes dock af ett bestämdt afslag utaf konungen, som förklarade att han ville det "justitien i den landsändan efter svenska rätter och sedvanor och icke efter den Lifländska skall blifva administrerad". [2]) Snart nog fingo också de adliga junkrarne lära sig inse att

---

[1]) Carlson. Sv. Hist. I. p. 192, 193.

[2]) Riksregistr. år 1655 fol. 71 följ.

en ny styrelse inträdt i provinsen. Alla gamla missbruk beifrades, och hvad hittills blifvit försummadt eller vanvårdadt, skulle nu verkställas eller upphjelpas. Härvid hade Horn ett godt stöd i konungen. För reparationen af Kexholms fästningsverk hade Horn förmått länets innevånare åtaga sig en ny afgift; men då adeln vägrade att deltaga häri, samt visade i allmänhet motvilja att erlägga sina utskylder, klagade han för Karl X, som befallte honom i denna sak "förfara strängeligen" med de tredskande. För särskilda brott fick dessutom nu en och annan junker plikta, sig sjelf till straff och de andra till varnagel. [1])

En af Horns förnämsta omsorger blef att finna medel för att upphjelpa ländernas tillstånd i materielt hänseende. Isynnerhet ådrog sig staden Nyenskans hans uppmärksamhet, hvilken ehuru af sjelfva sitt läge bestämd att blifva en nederlagsplats för den ryska handeln, likväl icke kommit sig före. Orsaken härtill befanns vara dess osunda och sumpiga mark, "och då ingen god lägenhet der var till källare, desslikes till hus utaf sten att bygga, mycket mindre, att der något fortifikationsverk kunna läggas", föreslog Horn att staden skulle flyttas till en närbelägen udde. Karl X ansåg den projekterade platsen lämplig; men önskade först få en god karta öfver hela trakten, jemte uppgift på det som hittills blifvit bygdt vid slottet eller den s. k. kungsgården, antalet af stadens innevånare m. m., innan han ville afgöra frågan. [2]) Det ryska kriget, som i allmänhet kom för tidigt, innan egentligen någon af den nya regeringens åtgöranden hunno bära frukt, afbröt såväl detta, som månget annat företag. Afsigterna att upphjelpa länens handel och industri förtjena dock i mycket lofordas. Fördelaktiga privilegier hade t. ex. lockat en mängd

---

[1]) Riksregistr. år 1655 fol. 269, 324 etc. Karl X:s bref af 28 Febr. 1655 till G. Horn E:son, att ställa Mathias Hjulhammar för hans begångne exorbitantier till ansvar. Denne Hjulhammar, löjtnant vid Helsinge regemente, synes varit en vild sälle, som begått dråp, och under äktenskapslöfte förfört en adelig jungfru m. m. Se härom Anrep Sv. Adelns ättartaflor.

[2]) Riksregistr. s. å. fol. 50.

nyttiga handtverkare att bosätta sig i Kexholm o. m. d. [1]) Å andra sidan försvårades dock alla äfven de nödvändigaste företag som Horn ville utföra genom bristen på medel. Ifrån regeringen var icke att påräkna något penningeunderstöd; tvertom fordrade denna nästan årligen nya gärder, hvilkas betalande kändes för det fattiga folket nog tungt. Karl X ville äfven att Kexholms län skulle i likhet med Finland och Ingermanland betala de så kallade qvarntulls- eller mantalspengarna, ifrån hvilkas erläggande det hittills varit förskonadt; och då Horn yttrade sin farhåga att allmogen i händelse skatten utkräfdes skulle fly öfver gränsen, svarade kungen (d. 28 Febr. 1655) att skatten var ganska liten och hälften mindre än uti Sverige, samt att förhållandena dessutom i Ryssland nu voro sådana, att folket snarare derifrån torde bege sig till Kexholms län, än tvertom, — hvarföre något skäl till eftergift icke fanns. Emellertid kom afgiften dock icke att uppbäras — af hvad orsak, är obekant. Säkert är åtminstone att Kexholms län under hela svenska tiden varit befriadt derifrån. Denna frihet uppvägdes dock af många andra extra pålagor, hvilka likväl icke voro tillräckliga att bringa de förstörda finanserna på en redigare fot, än mindre förmådde lemna något öfverskott till fästningarnas reparation och soldaternas underhåll. Till råga på olyckan hade Horn fått till sin närmaste chef riksskattmästaren Magnus Gabriel De la Gardie, som förde öfverbefälet i Liffland, och hvilken väl visade sig hjelpsam uti att lemna långa och utförliga råd och förslag på papperet, men när det gällde handling vanligen blef villrådig och overksam. Med förfallna och förstörda fästningar, hungrande och odisciplinerade soldater, ett utarmadt folk och spolierade kassor, samt utan understöd ifrån regeringen eller sina förmän, var Horns belägenhet sannerligen icke den bästa. Då inga påminnelser hjelpte, skref han slutligen i November 1655 ifrån Narva till riksråden i Stockholm och utmålade i lifliga

---

[1]) Kungen till Horn d. 19 Juni 1655 angående en viss Rademaker, som infört till Kexholm "ett godt antal af åtskillige nyttige handtverkare". Riksregistr. fol. 1270. Måhända samme man, som sedermera bosatte sig i Eskilstuna? Se Carlson l. c. I. 259.

färger landets eländiga tillstånd. Soldaterna hafva hvarken kläder eller föda, utan måste af hunger och köld förderfvas, eller och rymma, deremot ingen disciplin föröfvas kan, eftersom nöden hafver ingen lag. På de många bref Horn skrifvit till vederbörande orter hade han bekommit litet eller intet svar, hvarföre han vill för Gud och Kungl. Majestät excuserad vara att hafva gjort sitt till o. s. v. Men äfven nu visste riksråden ej annat råd än att hänvisa honom till De la Gardie samt bådo honom derjemte försöka af den hårdt betungade allmogen ytterligare få något understöd till soldaternas kläder och föda. [1])

Den korta tid Horn, innan kriget utbröt, var styresman i Ingermanland och Kexholms län, kunde således tillfölje af det ofvansagda icke vara egnad att omstämma den grekiska befolkningens tänkesätt. Karl X hade dessutom tvärt afslagit Koporie läns anhållan att få grekiska prester, samt öppet förklarat åt dess sändebud, att han önskade det länets innevånare ville omvända sig till den lutherska och sanna religionen, — en visserligen ganska uppriktig, men dock tyvärr föga förtroende väckande förklaring. [2]) Det var under sådana förhållanden Ingermanland och Kexholms län skulle emottaga anfallet af en öfvermäktig rysk krigsstyrka!

I Ryssland regerade dåförtiden (ifr. 1645) zar Alexej Michailovitsch. Sedan flere inre oroligheter, framkallade dels af hatet emot gunstlingen Morosow, dels af det förtryckta folkets öfriga lidanden, blifvit stillade, begynte den unge zaren med allvar egna sina tankar åt den yttre politiken. Härvid leddes han hufvudsakligast af en enda idé: att återställa ryska rikets gamla gränser och förena alla derinom befintliga länder till ett enda helt. Det var också derföre han förökade sin titel med orden: "många andra landskapers i öster, vester och norr herrskare, samt fäders och förfäders efterträdare", hvarigenom han ville låta förstå att han icke tänkte uppgifva planen att återtaga de förlorade besittningarna, utan endast afvaktade ett passligt tillfälle för att bryta med sina gran-

[1]) Riksregistr. fol. 268 m. fl.
[2]) Riksregistr. år 1654 fol. 2091.

nar.[1]) Ett sådant erbjöd sig också, då kosackerna i Lilla Ryssland, som gjort uppror emot Polen, begärde zarens bistånd. Vi förbigå de eländiga förevändningar Alexej sökte till sitt fredsbrott, [2]) och anmärka endast att han genast skulle kunnat finna en tillräcklig och mera berättigad anledning dertill i det religionsförtryck Polackarne utöfvade mot hans trosförvandter i Ukraine. Huruvida Alexejs uppträdande i sistnämnde land, såsom Ustrialow anser, [3]) kan likställas med Gustaf II Adolfs troskamp i Tyskland, lemna vi dock derhän. Nog af, med en här af 200,000 man, fördelad i fyra korpser, inryckte Alexej i Polen och eröfrade inom mindre än ett halft år Smolensk, Mohilew, Polozk, Witebsk m. fl. orter, samt ödelade det kringliggande landet.

Med Sverige visade han sig i början angelägen om att bibehålla fred och grannsämja. På hans begäran lemnade Kristina honom 4,000 musköter, för ett pris af $1^{11}/_{12}$ riksdaler eller 96 kopek stycket, men ville i öfrigt icke blanda sig i det polska kriget, hvarföre hon också på ett höfligt men kallt sätt besvarade zarens omständliga skrifvelse, deri han redogjorde för de orsaker som nödgat honom att gripa till vapen. Emellertid steg Alexejs mod med framgångarna i kriget. Han intog genast de eröfrade provinsernas och städernas namn i sin titel, samt fordrade att också fremmande makter utan vidare skulle i sina skrifvelser till honom observera såväl detta, som det specielt mot Sverige och Polen gjorda tillägget af fäders och förfäders efterträdare m. m. Att af Karl X vänta en sådan eftergift var knappast tänkbart. Karl hade dock å sin sida ingen lust att inlåta sig i ett krig med Ryssland, hvaraf han i lyckligaste fall icke ansåg sig kunna vinna annan fördel än några morasiga och glest bebodda landsträckor; utan befallte derföre sina befälhafvare på gränsen undskylla sig, då

---

[1]) Ustrialow. Die Geschichte Russlands. Stuttgart und Tübingen 1840. I. p. 368.

[2]) "C'etait le loup accusant l'agneau de troubler son breuvage". Histoire philosophique et politique de Russie, par Esneaux et Chennechot. Paris 1830. Tom 3, p. 412.

[3]) l. c. pag. 379.

anmärkning ifrån ryska sidan gjordes att zarens titel i deras bref var ofullständig, dermed att de angående den saken ännu icke bekommit några instruktioner utaf sin suverän. Ryssarne yrkade dock enständigt uppå erkännandet af zarens titel, samt uppväckte derjemte frågan om gränsernas reglering, hvilken ännu icke var till fullo afgjord. Emellertid lyckades Karl under förevändning af regentombytet i Sverige och de tillfölje häraf hofven emellan sedvanliga ambassadernas afsändande utdraga på tiden, utan att Ryssarne på sina fordringar bekommit något svar. I slutet på 1654 skickades först hofrättsassessorn Udde Ödla till Moskva med notifikation om Karl Gustafs thronbestigning. Han synes i det hela blifvit väl bemött; och då storfursten icke visade någon motvilja att tillerkänna Karl X hans titel oafkortad, befallte Karl å sin sida sina sändebud och ståthållare framdeles titulera zaren, såsom denne hade fordrat, dock med uteslutande af det för Sverige anstötliga tillägget. [1]) Den, om vi så få säga, ordentliga ambassaden, anförd af friherre Gustaf Bielke till Korpo, generalmajor Alexander von Essen och Filip Crusenstierna, anlände först den 28 Oktober 1655 till Moskva. Deras instruktion innehöll att försäkra storfursten om Karls åtrå att lefva med honom i fred och vänskap — en vänskap som nu borde vara desto starkare, då beggedera hade en gemensam fiende i Polen o. s. v. Något förbund med Ryssland fingo sändebuden dock ej afsluta. [2]) Ingendera parten kände sig heller hågad till ett sådant — och detta var naturligt. Tvenne rofdjur förlika sig så sällan om ett byte.

Emellertid hade Sveriges aktier vid hofvet i Moskva betydligt sjunkit, då ambassaden anlände dit. Karl X:s oerhörda framgång i Polen väckte zarens oro, och det sätt hvarpå de svenska befälhafvarne hade förekommit hans trupper och besatt Dynaburg och några andra orter hans ovilja. I allmänhet hade Karl gifvit sina generaler i Litthauen befallning att såvida görligt var undvika allt sammanstötande med Rys-

[1]) Riksregistr. 1654 fol. 133, 134, 184, 254, 972—975, 1514 och år 1655 fol. 528 m. fl.

[2]) Puffendorf. De rebus a Carolo Gustavo gestis, p. 113.

sarna; men dock å andra sidan passa på tillfället och i förtid besätta de vigtigaste fästningarna, isynnerhet de, hvilkas besittning kunde skaffa Ryssland kommunikation med hafvet. Detta var Karl nemligen högst angelägen om att förhindra, hvarföre hans befälhafvare också fingo upprepade påminnelser härom. Den gamle riksmarsken Gustaf Karlsson Horn, som ända till hösten 1655 förde öfverbefälet i Lifland, var dock icke alltid färdig att lyda kungens ordres, utan handlade i mycket efter sitt eget hufvud. Så hade han efter Dynaburgs besättande dragit sig tillbaka till Lifland, i stället att tränga längre in i Litthauen, men ådrog sig fördenskull en ganska allvarsam skrapa. "Vi förnimme, skref Karl d. 26 Augusti 1655, det I sedan Dynaburg var intaget icke hafve låtit eder vårda att fullfölja vår dessein, utan hafve både ombragerat Ryssen och icke avancerat emot Polen så mycket, som sig hade bordt och tiden samt vår tjenst hafver dicterat, förutan det att I uti Lifland hafven gjort ringa anstalt till execution af be:de vår dessein; fördenskull och emedan vi icke vele tro att sådant är utaf eder sjelf härkommet, utan att någon annan hafver gifvit eder det in till contrecurera vår intention, hvarföre hafve I sådant att låta förnimma, hvem som har haft den dristighet att opponera sig emot våra ordres, på det vi måge veta att statuera deröfver och icke låta vår vilja och befallning blifva disputerade." [1]) Karl X:s fruktan för den ryska maktens tillvext visade sig redan vid krigets början; och å andra sidan såg Alexej med lika farhåga Sveriges framgång. Beggedera betraktade redan det värnlösa Polen såsom sitt och emottogo underrättelsen om den andras segrar såsom om de varit nederlag för deras egna soldater, eller nära nog med samma känslor som den svage Johan Kasimir sjelf. Härtill kom att fremmande makter, isynnerhet Tyska kejsaren, gjorde allt sitt till för att få Ryssland i vapen emot Karl. Alexej smickrades med hoppet om Polens krona och begynte snart i Wilna underhandla med Johan Kasimir om en separat fred. De förändrade tänkesätten emot Sverige ådagalades också nu

---

[1]) Riksregigtr. fol. 1865.

redan i dess sändebuds emottagande, som bjert afstack emot de aktningsbetygelser, hvilka samtidigt bevisades de kejserliga legaterna. Småaktiga etiketts- och titeltvister uppväcktes den ena efter den andra. Ryssarne klagade att sändebuden icke gåfvo zaren dess tillbörliga titel; Svenskarne åter besvärade sig att storfursten i en skrifvelse till sultanen i Turkiet kallat sig "dominus totius Germaniæ", menande med detta namn Sverige och Finland; att patriarchen i Moskva upptagit Ingermanland och Kexholm, såsom hörande till hans stift; att Ryssarne i sina bref till konungen med flit lagt sitt sigill uppå dennes titel, likasom för att sålunda visa det kungen var dem underdånig [1]) o. s. v.

Med dylika formfrågor och ömsesidiga beskyllningar förflöt året 1655. De storartade rustningar som isynnerhet under de sednaste månaderna deraf bedrefvos i Ryssland, och hvilka synbarligen icke kunde vara rigtade emot det vanmäktiga Polen, häntydde dock på ett snart annalkande krig. Redan under de första månaderna af år 1656 antog den ömsesidiga skriftvexlingen en allt mera hotande ton. Å Rysslands sida fordrades utrymmandet af alla fästningar i Litthauen, erkännandet af zarens titel och de svenska embetsmäns bestraffning, hvilka i sina skrifvelser vägrat lemna honom den. Å Sveriges sida uppräknades deremot en hel mängd beskyllningar, såsom de misshandlingar dess sändebud och andra undersåtare lidit i Ryssland, zarens vägran att emottaga flere af kungens skrifvelser, äfvensom hans sjelftagna förolämpande titel [2]) o. s. v. Karl X:s bref af den 14 Juni 1656 till storfursten, som utförligt omordar alla besvärspunkterna, upptager i riksregistraturet icke mindre än 35 tätt skrifna sidor in folio. [3]) Dock redan innan denna skrifvelse hann afsändas hade de svenska sändebuden i Moskva blifvit fängslade och kriget förklaradt. Alexej, betraktande sig såsom Johan Kasimirs erkända efterträdare och Polens blifvande konung, uppträdde sålunda till försvar för det land, med hvilket han ännu var

---

[1]) Puffendorf. l. c. p. 114, 115.

[2]) Dersammast. p. 175, 179.

[3]) Riksregistr. fol. 732—750.

inbegripen i krig. [1]) Bristen på penningar, vapen och dugliga soldater, hvilka sistnämnda det föregående kriget i förening med pest och farsoter mer än decimerat, motvägdes å andra sidan af de förhoppningar den nyss utbrutna polska folkresningen, jemte Brandenburgs mot Sverige tvetydiga hållning ingåfvo honom. Han visste dessutom att de svenska försvarsanstalterna i Finland och Östersjöprovinserna voro ganska dåliga och att ett anfall isynnerhet i Ingermanland och Karelen skulle af hans folk betraktas såsom en religions- och samvetsfråga och derföre genast blifva populärt. Häri styrktes han af patriarchen i Moskva, hvars ifver för kriget var synnerligen stor, och hvilken redan förut på en resa till Novgorod förstått att sätta sig i förbindelse med Ingrerna och vinna dem. [2]) Efter åtskilliga fiendtligheter i Litthauen tågade en rysk armé den 3 Juni 1656 öfver gränsen in i Ingermanland och kriget var börjadt.

---

[1]) Ustrialow. Die Geschichte Russlands. I. p. 383.
[2]) Puffendorf. l. c. p. 176.

FJERDE KAPITLET.

RYSKA KRIGET ÅREN 1656 OCH 1657.

Svenska regeringen hade i det längsta lefvat i tron på en fortfarande fred med Ryssland. Dess sändebud i Moskva visste väl ena posten berätta om stora krigsrustningar och åtskilliga andra tecken till fiendtlighet; men i ett följande bref kunde de åter meddela goda förhoppningar om en fortfarande fred. Det var i allmänhet svårt att vid ett halfbarbariskt hof förutse, hvad morgondagen skulle bära i sitt sköte, helst de vigtigaste omkastningar i politiken mången gång kunde bero endast af zarens tillfälliga nycker. Rådet i Stockholm förklarade ännu den 4 April 1656 för generalguvernören G. Horn Evertsson, då denne inrapporterat om de "sällsamma insolentier som utur naboskapet inpå Hans Kongl. Maj:ts undersåtare föröfvas", att det icke trodde att Ryssen skulle börja någon ruptur, hvarföre det också icke kunde sända honom annat understöd än litet krut och ammunition. [1]) I slutet på April voro dock farhågorna större. Kungen ansåg derföre nödigt att uppdraga åt fältmarskalken grefve Gustaf Adolf Lejonhufvud Finlands defension; men innan denne hann hit ifrån Lifland, brann kriget redan i full låga.

I två arméer inryckte Ryssarne i landet; den ena tågade ifrån Novgorod emot Nöteborg, den andra åter ifrån Olonez emot Sordavala och Kexholm. Anfallen understöddes af en flotta på Ladoga af 350 eller 500 lådjor. Redan den 4 Juni lade sig utanför Nöteborg 130 sådana små fartyg, hvilkas antal några dagar derefter genom tillkomna förstärkningar fördubblades. En mindre afdelning af 15 lådjor försökte smy-

---

[1]) Riksregistr. En bok innehållande riksrådets embetsskrifvelser 1655, 1656.

ga sig förbi fästningen in i Neva; men då detta misslyckades stego soldaterna i land ett stycke nordligare, och skyndade sig i forcerad marsch genom skogen till Nyenskans. Deras vägvisare voro tvenne der boende Ryssar, den grekiska prestens son Ivanea och en borgare Gedria. På aftonen den 5 Juni — som var en thorsdag — anlände de till den oförberedda och alldeles försvarslösa staden. Af de sju kompanier, hvaraf armékorpsen bestod, stannade tre såsom betäckning utanför staden, medan de öfriga kl. 9 på aftonen inryckte dit under djupaste tystnad, så att innevånarne, hvilka nyss hade gått till hvila, icke visste af någon fara innan plundringen begynte. Staden lades i aska, dess innevånare mördades eller flydde, och allt hvad värde hade bortfördes. Ungefär 70,000 tunnor säd, tillhöriga de adliga godsegarne och troligen ämnade att utskeppas, äfvensom en stor myckenhet salt, blefvo först lemnade till de grekiska böndernas sköfling, hvarefter återstoden uppbrändes.[1]) Efter endast två timmars uppehåll på stället drogo Ryssarne bort och förenade sig med hufvudarméen, som framryckt till det 4 mil derifrån belägna Keltis. Nyenskans var, med undantag af några bodar vid åstranden, en ruinhop och på dess gator lågo menniskokroppar, "somlige alldeles förbrände, somlige stekte som svin". Huru litet fruktansvärd den ryska korpsen i det hela var, och huru lätt äfven en mindre trupp, ifall en sådan funnits till hands, hade kunnat göra den motstånd, bevisas bland annat af följande händelse: en af Nyens borgare, benämnd Mats, som väcktes upp af tumultet, fattade genast sitt svärd, rusade ut och steg till häst, samt red sålunda i bara skjortan och med sabeln i högsta hugg i den fiendtliga hären. Han sprängde tvärs igenom tre kompanier och kom lyckligen alldeles oskadad ur staden. För öfrigt skonade Ryssarne på detta tåg bondgårdarna, emedan deras innevånare för det mesta voro greker och dem tillgifna; adelsgårdar och lutherska kyrkor, som lågo i deras väg, blefvo deremot uppbrända.[2])

[1]) Puffendorf. l. c. p. 180.

[2]) Wiborgs magistrats bref till Svea rikes råd i Stockholm af d. 13 Juni 1656. Sen. ark. Gottl. saml.

Kort härpå framryckte en mindre rysk fördelning, bestående af vid pass 300 man, till Taipale, der den uppslog läger. Ibland manskapet befunno sig flere grekiske bönder; och bud skickades till de närbelägna byarna och socknarna, att de bönder som frivilligt underkastade sig zarens välde, skulle bibehållas vid lif och egendom, hvaremot de motvillige utan nåd skulle nedhuggas. Proklamationen hade önskad verkan. Många af de grekiska Finnarna beväpnade sig och förstärkte sålunda de ryska ströfkorpserna, ehuru de flesta åtnöjde sig med att föra lifsmedel till lägret, och der köpa sig af ryska befälet frihets- eller säkerhetssedlar, tillfölje hvaraf de i egenskap af zarens undersåtare förskonades ifrån plundring. De "finska" d. v. s. de lutherska bönderna fingo lösa sina lif med antagandet af dopet och den grekiska tron; i annat fall nedhöggos de eller bortsläpades till Ryssland. Under sådana förhållanden voro de djupa skogarna deras enda tillflykt. I Euräpää härad voro redan en vecka efter ryska arméens intåg i landet alla byar och gårdar öde, samt befolkningen till skogs. I Nöteborgs län stannade endast männerna qvar hemma; qvinnorna jemte boskapen och lösegendomen voro dolda i skogarna. Landet var sålunda utan motstånd lemnadt till pris åt fienden, hvars hufvudarmé, emellan 4 a 5,000 man stark, begynte innesluta Nöteborg ifrån landssidan, betjenande sig dervid af de kanoner den erhållit i Nyenskans. Fästningen försvarade sig dock tappert under den hjeltemodige kommendanten major Frans Graves befäl.

Emellertid hade den andra ryska fördelningen ifrån Olonez, bestående till en stor del af rytteri, inbrutit i nordliga delen af Kexholms län. Vid första underrättelsen härom uppreste sig bönderna i den landsorten samt plundrade och förstörde sina herrars sätesgårdar. Adelns fogdar och inspektorer blefvo — de som icke genom flykten hunno undan — antingen ihjelslagne eller bortsläpade till Ryssland, ett öde, som åtskilliga lutherska prester och andra ståndspersoner äfven undergingo. Ryssarne emottogos af den grekiska befolkningen såsom landsmän och befriare, samt understöddes välvilligt med lifsmedel och vägvisare. I Sordavala lyckades de sålunda

med de der boende trosförvandternas tillhjelp bemäktiga sig fem stycken skutor, lastade med spannmål och andra varor. Uppå ett af dessa fartyg öfverkommo de dessutom en betydlig post penningar. [1]) De öfriga finska farkoster, som funnos i Ladoga, blefvo af de grekiska bönderna, sannolikt på grund af förut gifna instruktioner, uti hamnarna tagne och derpå öfverlemnade åt Ryssarne. Endast fyra skutor, som lågo i Kexholms hamn, blefvo räddade; men också dessa måste af besättningen snart sönderhuggas, emedan de icke kunde försvaras ifrån slottet. [2]) Ryssarne herrskade sålunda genast vid krigets början oinskränkt uppå Ladoga; der man numera förgäfves spanade efter någon finsk eller svensk farkost. Med harm och förtrytelse nödgades Gustaf Horn Evertsson åse allt detta, så godt som med händerna i kors. Det enda han kunde göra var att försvara fästningarna; men af brist på manskap, isynnerhet rytteri, var landet öppet och gifvet till spillo åt fienden. "Ville Gud jag hade 1,000 goda ryttare", skref han till kungen den 16 Juni, "men nu måste jag med sorg och förtret låta Ryssarne göra hvad de vilja". Kungen får väl, menar han vidare, framdeles veta orsaken, hvarföre man på hans trägna uppmaningar och till och med böner, uraktlåtit att återsända ryttarne ifrån Litthauen, hvilka Horn ansett aldrig bort föras ifrån landet. Nu är hela länet i fiendens våld; inbyggarne hafva för det mesta visat sig förrädiska och opålitliga, så att Horn är så godt som öfvergifven af alla. Uppå städernas borgerskap är intet heller att bygga. Det består "mest af lybske, hvilka jag sannerligen icke håller mycket bättre än Ryssarne sjelfve". [3])

Underrättelsen om Ryssarnes anfall hann till Stockholm den 12 Juni och väckte stor bestörtning. Rådet sammanträdde genast och öfverlade om åtgärder och medel till Finlands försvar. En varmare förespråkare behöfde vårt land der icke än Per Brahe, som sjelf erbjöd sig att segla hit öfver

---

[1]) De flesta ofvanstående notiser äro ur Wiborgs magistrats nyss anförda skrifvelse.

[2]) G. Horn Evertssons bref till kungen, i riksark.

[3]) Riksark., samma konvolut.

och taga befälet öfver Finnarna. Detta var dock redan förut af konungen uppdraget åt Lejonhufvud, hvarföre Brahes förslag icke kunde antagas. Då Lejonhufvud emellertid fortfarande befann sig uti Lifland, utfärdade rådet den 27 Juni 1656 skrifvelser till Finlands samtliga landshöfdingar, innehållande en framställning af rikets svåra belägenhet, hvilken förvärrades deraf, att förhållandena till Danmark och Holland voro så osäkra, att man af dessa makter, hvarje dag hade att befara ett anfall. Sålänge omständigheterna voro sådana och den holländska örlogsflottan ännu låg i sundet, kunde intet krigsfolk sändas bort ifrån Sverige. Emellertid borde man dock icke misströsta eller låta händerna sjunka, utan tvärtom göra hvad man förmår och såsom ärliga patrioter bispringa konungen och fäderneslandet, för hvars värn och välfärd rådet förklarade sig vilja spara hvarken lif eller gods. Landshöfdingarne befalldes härpå, enhvar i sitt län, ofördröjligen sammankalla ständerna till någon lämplig ort, och der förelägga dem följande punkter: 1:mo att genast tillåta nästkommande (1657) års utskrifning försiggå, samt likaledes på förhand erlägga samma års spannmålshjelp, sådan den på sista riksdagen beviljades; 2:do att råghjelpen måtte utgöras i två delar mjöl och en tredjedel malt; 3:tio att utskrifningen finge anställas på hvar tionde man såväl inom som utom rå och rör både af krono-, skatte- och frälsehemman; 4:to att adeln måtte fördubbla sin rusttjenst, samt 5:to att presterskapet likaledes skulle fördubbla den beviljning det på sednaste riksdag åtagit sig. Ständerna tillförsäkrades härjemte att deras beredvillighet att nu bistå fäderneslandet icke skulle lända dem till något förfång, eller framdeles vid kommande beskattningar åberopas såsom prejudikat, utan att alla nu utgjorda beviljningar af sig sjelfva skulle upphöra, så snart faran var öfverstånden. Lyckades landshöfdingarne dessutom förmå fogdar, länsmän, borgare och andra, som hade goda hästar, att uppställa ryttare till landets försvar, vore detta särdeles bra. Allmogen på gränsorterna, som var utsatt för fiendens härjningar och man ur huset måste uttåga i fält, blef deremot fritagen

såväl ifrån utskrifning som krigshjelp. [1]) Samma dag sände rådet vidare bref till biskopen i Åbo Eskillus Petræus och till domkapitlet i Wiborg, framhållande deri fäderneslandets farliga tillstånd och uppmanande dem att göra allt, hvad på dem ankommer för att aflägsna olyckorna. Rådet uttalade den förhoppning, att de beredvilligt skulle bistå landshöfdingarna i deras transaktioner med allmogen, uppå hvars sinnesstämning presterna hade stort inflytande. I Stockholm utrustades derjemte några krigsfartyg, för att med det första afgå till de östligare delarna af Finska viken. Bref med redogörelse för de åtgärder rådet vidtagit till Finlands försvar skickades samtidigt till konungen i Polen. [2])

Innan rådets skrifvelser till landshöfdingarne ännu hunnit fram, hade desse sjelfmant kallat folket till vapen. Man väntade nemligen intet mindre än att hela Finland skulle öfversvämmas af fienden, och hvarje landshöfding beslöt derföre att såvida möjligt var hejda honom redan vid länets gräns i spetsen för dess beväpnade bönder. För hembygdens försvar var den finska allmogen färdig att uppoffra lif och egendom samt uppställde villigt och genast en man ifrån hvarje gård.

Det vackraste exemplet på mod och uppoffring gaf Wiborg. Med förfallna fästningsverk, brist på ammunition och soldater, samt utan befäl — ty landshöfdingen Axel Stålarm hade kort förut aflidit — måste staden dagligen vara beredd på ankomsten af fienden, hvars ströfkorpser uppehöllo sig endast några mil derifrån. Icke dess mindre tänkte ingen på kapitulation. Magistraten uppdrog kommendantskapet åt öfverste Burmeister, som genast begynte sätta staden i försvarstillstånd. Man arbetade träget och oafbrutet på vallarnas iståndsättande. De vidlyftiga fästningsverken hade endast 14, till största delen ganska små kanoner, alla utan batterier, skanskorgar och bröstvärn. För att betäcka bristen förmådde magistraten skeppsredarne att lemna 10 sexpundiga jernkanoner, hvilka funnos såsom bestyckning ombord på ett i hamnen lig-

---

[1]) Riksregistr. En bok med påskrift 1655, 1656, utan paginering.
[2]) Riksregistr., dersammastädes.

gande och till Spanien destineradt fartyg. [1]) Alla krafter måste anlitas, och hvar och en, som kunde bära vapen, fick bereda sig att deltaga i den stundande striden. Gevär utdelades åt gymnasisterna och skolgossarna, hvilka bildade tvenne kompanier och turade med borgarne såväl uti arbetet på vallarna, som i den trägna vakthållningen natt och dag. Hvarje timma väntade man fienden, om hvars rörelser och marscher uppgifterna voro högst olika. Falska rykten och berättelser om Ryssarnes antågande utspriddes af det till staden flyende bondfolket, och framkallade icke mindre än fem särskilda gånger alarm. [2])

Sedan öfverste Burmeister hunnit draga till sig de få i länet qvarblefna dragonerna och ryttarne skickade han ut mindre ströfkorpser under officerarne Berendt Grööns och Reinholt Johan von Hagens befäl, hvilka snart inbragte noggrannare underrättelser om Ryssarnes förehafvanden. Under tiden kallades allmogen till vapen, indelades i trupper och ställdes under åtskilliga hemmavarande militärpersoners kommando. Efter att ha erhållit kännedom om fiendens ställning vid Taipale, lät Burmeister en del af den sålunda samlade hären tåga dit. Ryska truppen öfverrumplades och sprängdes, hvarefter köpingen lades i aska. [3]) Denna första framgång bidrog betydligt att lugna sinnena i Wiborg och befriade dess borgerskap ifrån den besvärliga vakthållningen. Den 4 Juli 1656 nedlade gymnasisterna och skolgossarna sina gevär, sedan de i fyra veckor varit i trägen militärisk tjenstgöring. Öfverste Burmeister och krigskamreraren Rosendahl inbjödo dem härpå till slottet, der de blefvo "väl och ståtligen plägade med fremmande öhl för sitt hafda omak och frimodighet påskinte emot fienden". Upprymda samt brinnande af mod och stridslust emottogo här tretton af dessa ynglingar de officersplatser Bur-

---

[1]) Sen. ark. Gottl. saml. Magistratens i Wiborg bref till riksråden af den 20 Juni 1656.

[2]) Sen. ark., dersammastädes.

[3]) K. Sv. Riksark. Landshöfd. Anders Koskulls bref till Karl X af den 18 Juli 1656 ifrån Wiborg.

meister erbjöd dem. [1]) Gymnasiilärarne hade i början uppmanat sina elever att deltaga i stadens försvar; men blefvo sedermera, då faran aflägsnades, allt mindre belåtna med studiernas försummande och ungdomens krigiska anda. De uppsatte derföre nyssnämnde dag en skrifvelse till rådet i Stockholm, deri de besvärade sig öfver intrång i sina privilegier, isynnerhet att gymnasisterna (deras "underhafvande", såsom de i brefven benämnas) drogos ifrån sina böcker och nödgades arbeta på vallarna. Svaret blef något ironiskt, och slutade med rådets uttalade tillförsigt, att Consistoriales i Wiborg, såsom ärliga patrioter icke skulle undandraga sig att i tid af nöd lemna det bistånd som länder till allas bästa och välfärd. [2])

[1]) Alopæus. Borgå Gymn. Hist. p. 59 följ. I sitt den 12 Mars följande året (1657) i gymnasium hållna tal till Karl Gustafs ära ("Oratio panegyrica Serenissimo ac Potentissimo Princ. ac Dom. Carolo Gustavo etc." tryckt i Åbo s. å.) omnämner lektorn i Wiborg Barthollus Lacmannus gymnasisternas biträde vid stadens försättande i försvarstillstånd sålunda: "Meministis etiam patriotæ, quomodo pene ipsius vitæ incerti, inter animorum vacillationes aut hostiles terrores hæsimus; cum nos in inclita hac Civitate, non ut Romani quondam, in Sacramentum militiæ servitia liberare, sed novo quodam et inusitato exemplo, ipsam Apollinis sacris et studijs bonarum literarum destinatam juventutem, in patriæ tutelam adversus barbarum hostem, cæteris in tam inopinato rerum tumultu deficientibus, ad tempus armare necessum habuimus". Vi hafva icke lyckats öfverkomma det af Alopæus åberopade talet, som Petrus Carstenius 1690 höll i Wiborg; men af det citerade stället skulle man lätt kunna ledas på den tanken att Wiborg 1656 verkligen blifvit belägrad af Ryssarne. Så var dock icke fallet, och då Carstenius yttrar om gymnasisterna: "defenderunt civitatem continuis 4 Septimanis muniendo per muros et aggeres firmissimos - - - - appararunt arma propugnando ne muri dejicerentur, ne cuniculi ducerentur, nam illis occurerunt ducta fossa profunda, hostemque ab urbe amovendo, et avertendo bombardis, lignis incensis et aliis" - - - så får man icke taga orden annorlunda än såsom oratoriska prydnader, dertill de ock voro ämnade.

[2]) Riksregistr., en bok 1655, 1656. Rådets skrifvelse är af den 18 Juli. Ett bref af s. d. utfärdade det ock till slottshopmannen på Wiborg Klöfversköld, hvari det bad honom så lindrigt som möjligt behandla gymnasisterna.

Emellertid anlände bud till Wiborg att fienden natten emellan den 2 och 3 Juli landstigit utanför Kexholm och begynt anfalla staden. På dervarande kommendants anhållan om hjelp, tågade Burmeister den 6 Juli ut med 150 ryttare, 200 dragoner och 800 uppbådade bönder, fördelade i 9 kompanier. Hans afsigt att komma till Kexholm tillintetgjordes dock af Ryssarne, som uppbränt "en brygga, der han nödvändigt skulle öfvergå" (sannolikt vid Kiviniemi i Sakkola) och derjemte uppställt en stark observationskorps på andra stranden. Burmeister beslöt derföre att tåga till Taipale, hvilken ort Ryssarne ånyo besatt, fördrifva dem derifrån samt sedermera strandvägen uppnå Kexholm. Äfven detta uppsåt kunde icke verkställas, tillfölje af svårigheten att i den likaledes här starkt förskansade fiendens åsyn, och utan båtar slippa öfver vattnet. Han drog sig derföre tillbaka och slog läger vid Rautus kyrka. Här ville Ryssarne betala för öfverrumplingen i Taipale och anföllo med 700 eller 800 man hans läger natten emellan den 13 och 14 Juli. Deras anfall tillbakaslogs dock snart; men på det öppna fältet utanför lägret uppställde de sig ånyo i full slagtordning och erbjödo Finnarna batalj. Burmeister var ej sen att antaga utmaningen och kommenderade sitt folk till anfall. Ryssarne försvarade sig hårdnackadt i fyra timmars tid, tills de slutligen besegrades och skingrades samt i vild flykt sökte sin räddning i den närbelägna skogen. På slagfältet qvarlemnade de 200 döda. Ett lika stort antal musköter, 4 fanor, 4 trummor, en stor säck med krut och lod, samt tvenne fångar föllo i de våras händer. Segern kostade Finnarne endast omkring 40 man, döda och sårade tillsammans. Bland de förra må nämnas ryttmästaren Petter Udny, löjtnanten Petter Dragoun och fänriken Bartholdus Simonis, som i striden bar fanan och var en af de nyss omtalade tretton ynglingar, hvilka lifvade af fosterlandskärlek och mod för en tid bortbytt boken mot svärdet.[1]) Angående de uppbådade böndernas deltagande i slaget, skref

---

[1]) "De andra gymnasister kommo sedan till sina studier igen d. 1 Aug." Alopæus, Borgå Gymn. Hist. p. 61.

landshöfdingen i Wiborg A. Koskull till konungen: "Uti denna träffning hafva våra finske bönder sig så friskt och redeligen anställt, att man deras beröm af officerarne med hugnad hafver förnummit." [1])

Krigslågan kastade sig också till andra delar af landet. Medan ryska arméer fortfarande inneslöto Nöteborg och Kexholm, inryckte tvenne andra härskaror, förstärkta af upproriska grekiska bönder, härjande och brännande fram, den ena emot Nyslott, den andra emot Kajana. Deras framfart var förfärlig, isynnerhet emedan råheten här sammanparades med religionshat och hämdkänsla. Endast i Sääminge och Kerimäki socknar utplundrades 146 gårdar, af hvilka 99 uppbrändes. Några utdrag ur en samtida redogörelse om denna ödeläggelse må såsom exempel anföras. Om Witsarilla by heter det: "de äga intet mera än blotta lifvet, så illa äro de ruinerade. Olof Kolmoinen blef flådd och sju hans hjon ihjälslagne." Tunansaari: "desse ega intet mer än bara lifvet, ty när Ryssen låg der hos dem öfver natten afbrände han icke allenast husen, utan ock årsväxten, slog boskapen ihjäl, flådde dem och lät asen ligga qvar." Kaksoila: "detta är kapellansbohl. Kaplanen hr Michel sjelf på slottet skjuten, mist sin egendom. Enkan eger intet." Nousialamäki: "mist sin hustru, hästen, kläder och andra saker." [2]) Kyrkan i Kerimäki uppbrändes. Kyrkoherdebohlet derstädes blef likaledes lågornas rof, och egaren miste icke allenast all sin lösegendom, deribland åtta hästar, den spannmål han hade förvarad i visthusen och i källare under jorden, utan ock den växande säden på åkern [3])

[1]) Ofvanstående uppgifter äro hufvudsakligast hemtade ur landshöfd. Koskulls förut anförda skrifvelse af d. 18 Juli. Koskull utnämndes af De la Gardi till landshöfding i Wiborg, dit han ankom den 14 Juli. Burmeisters egen rapport om striden vid Rautus har jag icke lyckats öfverkomma.

[2]) "Förteckning oppå dhe Bönder I Keremäki och Seminge Sochner som af den grymme fienden Muskoviten ähre illa vtheriadhe och nu ödmiukligest om Lindringh och skonsmål på sine vthlagor ahnholla." Ransakadt den 14 Mars 1657. Sen. ark. Wiborgs läns verificationsbok 1656 p. 1088.

[3]) Dersammastädes p. 1527 och riksregistr. 1660 fol. 514.

m. m. Staden Nyslött lades i aska och slottet belägrades. En allmän förskräckelse utbredde sig öfver hela södra delen af Savolax. [1])

Emellertid hade försvarsanstalterna å den finska sidan blifvit mera ordnade. I öfverensstämmelse med rådets uppmaning hade landshöfdingarna kallat ständerna till skilda läne- eller provinsmöten. Redan i Juli sammanträdde ständerna i Nylands och Tavastehus län uti Helsingfors. Regeringen hade begärt utskrifning på hvar tionde man efter gårdtalet; folket erbjöd sjelfmant hvar åttonde. Adelsmännen åtogo sig att fördubbla sin rusttjenst och båtsmansbönderna sitt båtsmanshåll, hvarjemte prester och fogdar förbundo sig att uppställa ryttare. I Åbo och Björneborgs län ådagalade befolkningen samma beredvillighet att villfara regeringens önskningar; men af brist på specielare uppgifter kunna vi ej närmare redogöra för mötesbeslutet. Landshöfdingarne ville först tolka sina instruktioner så att utskrifningen skulle försiggå med hvar tionde man endast af frälselägenheterna och deremot med hvar femte af krono- och skattehemman; men blefvo af rådet allvarsamt förmanade, att icke genom dylik åtskilnad uppväcka allmogens missnöje, utan hålla sig till den bestämda befallningen att utskrifva hvar tionde man, lika af alla. Allmogen tackades för sin trohet emot konung och fäderneslaud, och de beväpnade bondeskarorna i vestra och mellersta landet hemförlofvades, såväl emedan höbergningstiden nu var inne, som också emedan man hoppades kunna undvara deras hjelp och inskränka kriget till gränsorterna. I Österbotten råkade landshöfding Johan Graan i förlägenhet hvad han skulle företaga sig, då största delen af landet var bortförlänadt åt adeln, hvilken hvarken sjelf eller genom ombud fanns tillstädes vid mötet. Rådet lugnade honom dock dermed, att då dess medlemmar, som sjelfva till en stor del hade gods i Österbotten, gifvit honom

---

[1]) Kyrkoherden Johannes Sigfridi Brotherus i S:t Michel berättade om den stora skada det ryska infallet förorsakade honom: "hvad vi i skogen förvarade blef bortstulet, koppar och tenn man i hast i vattnet kastade, funno vi intet half parten igen" o. s. v. Kungl. Sv. Riksark. Ett konvolut med påskrift: "Wiborgs stift 1618—1718".

uppdrag att der underhandla om utskrifning, så var det tydligt att de för sin del bevilja en sådan. Hvad den öfriga adeln beträffade, ansåg sig rådet icke böra betvifla dess goda vilja, utan uppmanade Graan att endast underrätta fogdarne eller inspektorerna om utskrifningen och sedan verkställa densamma. Sedan alla betänkligheter sålunda blifvit undanröjda affattades Öster- och Vesterbottens ständers beslut i Torneå den 11 Augusti 1656. Bland här särskildt gjorda bestämningar voro, att presterna två eller tre förenade sig om att utrusta häst och karl — tillfölje häraf fick Österbottens samtliga presterskap ihop endast tio ryttare —, att borgerskapet fördubblade krigshjelpen, med vilkor att sjelf få utse officerare för de soldater de uppställde, och att bönderna utom andra pålagor förbundo sig att sörja för den militärs uppehälle, som för tillfället låg på åtskilliga orter i landskapet för att afvärja Ryssarnes infall. [1]) Wiborgs län blef, såsom utsatt för alla krigets fasor, förskonadt såväl ifrån utskrifning som öfriga extraordinarie krigsgärder.

Först i sednare hälften af Juli anlände fältmarskalken G. A. Lejonhufvud ifrån Riga till Helsingfors, hemtande med sig generalmajor E. Kruses regemente finska ryttare, hvilka blifvit återsända till deras eget lands försvar. För sitt dröjsmål att resa till Finland bekom Lejonhufvud sedermera af konungen en allvarsam skrapa, och hotades med framtida åtal. Vid samma tid medförde posten äfven flere bref ifrån Karl X i Polen, deri han uppmanade kommendanterna på fästningarna att såsom ärliga kavalierer egnar och anstår förhålla sig emot fienden. Landshöfdingarne befalltes att icke mera lefverera Finlands räntor till kammaren i Stockholm, utan hålla dem innestående till grefve Lejonhufvuds disposition. Äfven

---

[1]) Underrättelserna om provinsmötena år 1656 äro ytterst bristfälliga, emedan de dervid förda protokollen beklagligtvis äro förkomna. De få underrättelser vi här ofvan lyckats ihopleta, grunda sig på: G. E:son Horns bref till Karl X af Wiborg d. 20 Juli 1656. Rådets skrifvelser till landshöfdingarne i Finland af d. 12 och 18 Juli och till Joh. Graan särskildt af d. 25 i s. m.; samt denne sistnämndes embetsskrifvelser af den 11 Aug. och 22 Okt. 1656, i Kungl. Sv. riksarkivet.

till borgerskapet i Riga, Reval, Pernou, Narva och Wiborg skickade konungen bref, deri han berättade huru storfursten i Ryssland, "förbländad af någon sin lycka emot Polen, utaf idel högmod och förmätenhet tagit sig detta onödiga krig före"; men att konungen hyste fullt förtroende till sina trogna undersåtare, hvilka han uppmanade att sjelfve bidraga till sitt försvar, ifall deras stad anfölls. Ifrån Sverige skulle öfversändas så mycket folk, som väl kunde besätta Wiborg, och flottans afsegling påskyndas. [1])

Denna, under vice amiralen Gustaf Wrangells befäl, hade emellertid redan i slutet af Juni eller början af Juli afseglat ifrån Stockholm och bestod af tre små örlogsfartyg, Jägaren, Näktergalen och Danska prinsen, samt 15 st. lådjor, förande en eller högst tvenne kanoner samt i öfrigt illa utrustade. Wrangells instruktion, daterad den 27 Juni, innehöll att han först skulle anlöpa Helsingfors och sedermera, efter att ha' förenat med sig så många finska bondskutor och skärbönder som möjligt, segla till nejden af Nyen eller Björkö, på det att fienden, ifall han lyckades passera Neva, icke måtte med sina lådjor löpa honom ovetande förbi. Utan grundadt hopp om framgång fick amiralen "icke så hazardera att Finland blifver derigenom förblottadt eller ställes i fara och fiendens mod förökas". Slutligen ålades Wrangell strängeligen att upprätthålla god disciplin ibland sitt manskap, så att allmogen ej skulle få någon orsak att beklaga sig öfver dess beteende. Hvad deremot bönderna vidkom, "som amiralen förmedelst landshöfdingarnes asistence, som förbemält är, med sig ifrån åtskilliga orter i Finland bekommandes varder (allenast intet olydigt eller skadeligt sjelfsvåld härmed ment) finne vi nödigt så lindrigt att handtera, som möjligen ske kan, på det de icke med detta tåget afskräckas och göras ovillige, der de en annan gång behöfvas". I Augusti förstärktes flottan ytterligare af tre örlogsskepp "med folk och ammunition", hvilka anlände till Nyen och hemtade med sig 24 tunnor krut för landtarméens behof. [2])

[1]) Kungens bref af den 3, 5 och 6 Juli 1656 i riksregistr.

[2]) Riksregistr. Rådet till G. Horn Evertsson d. 8 Augusti.

Sedan Lejonhufvud emottagit öfverbefälet i Finland drog han till sig i närheten af Wiborg alla de trupper han kunde. Äfven Burmeister med sin korps återkallades hit. Ett mera ordnadt försvarssystem infördes. Wiborg förságs med garnison, proviant och ammunition, och gränssocknarna med militärbefälhafvare, hvilkas åliggande blef "att hafva rätt vakande öga på det fienden icke må plundra och härja landet, samt öfva de hemmavarande bönderna i krigsexcercitiis så ock dem uti beredskap hålla att de kunna gå fienderna under ögonen, der de sig framvisa ville". [1]) Ifrån högqvarteret utskickades tidt och ofta mindre fördelningar, hvilka oförmodadt angrepo fienden och gjorde honom stort afbräck. Sålunda öfverföll öfverste Pistolehjelm i spetsen för en trupp ryttare en i närheten af Kexholm befintlig rysk korps, hvilken besegrades och lemnade på platsen 150 man och en fana. Finnarna skola endast förlorat 4 man döde samt ryttmästar Pistolekors och 4 ryttare sårade. Snart var storfurstendömet utrymdt af fienden. En stor skara fångar hemtades till finska lägret. Emedan man icke ansåg sig hafva af dem någon nytta och zaren hvarken bekymrade sig om att lösköpa eller utvexla dem, blefvo de samtligen nedsablade — en grymhet, som ifall den kunde rättfärdigas emot de upproriska bönderna, dock emot fångna, värnlösa fiender var omensklig. Efter dessa förberedande åtgärder beslöt Lejonhufvud att undsätta de belägrade fästningarna.

Nyslott redde sig dock så godt som på egen hand. Finnarne angrepo nemligen plötsligen Ryssarnes befästade läger, eröfrade det, nedhöggo 100 man och bemäktigade sig två kanoner, samt befriade 500 fångne landsmän, hvilka voro ämnade att bortsläpas till Ryssland. Härmed var belägringen upphäfven, och länet utrymdes af fienden. [2])

Anfallen emot Kexholm hade deremot företagits med stor ifver. Såsom redan omnämndes landstego Ryssarne der utanföre natten emellan den 2 och 3 Juli. Redan på morgonen

[1]) Sen. ark. Wiborgs läns verificationsbok 1656. Ett qvitto af majoren Jakob Trautman, som var förordnad att ligga på Euräpää och Jääskis häradsgräns m. fl.

[2]) Puffendorf l. c. p. 181.

sistnämnde dag uppfordrades staden genom trumpetare att gifva sig, i hvilket fall besättningen och alla innevånare, som det önskade, tillförsäkrades fritt aftåg, ledsagade af konvoj; men åt dem åter, som föredrogo att stanna qvar i staden och underkasta sig zarens spira, lofvades stora förmåner. Härtill svarade kommendanten Olof Bengtsson [1]) endast, att han icke fått andra order af sin konung, än att, sålänge en enda man fanns qvar, frimodigt fäkta emot fienden med krut och bly. På eftermiddagen började staden beskjutas. Ryssarne hade delat sig i två trupper, af hvilka den ena slog läger på södra och den andra på norra sidan om fästningen. De uppkastade små bröstvärn, bakom hvilka de sedan lågo och affyrade sina handgevär emot staden, dock utan att tillfoga den den minsta skada. Deremot stupade åtskilliga af dem sjelfva för fästningens eld. Dagen derpå förnyades uppmaningen till kommendanten att kapitulera; men tillbakavisades af denne, med tillsägelse åt parlamentären att icke komma flere gånger med slika anbud. Nu uppkastades på norra sidan ett batteri med en 4 pundig kanon, derifrån staden besköts, understundom med glödande kulor; men äfven detta utan någon verkan. Ryssarne besatte då, natten emot den 10, Kalliosaari holme, der de på en höjd, som dominerade staden, begynte uppföra ett blockhus. Deras afsigt tillintetgjordes dock redan samma dag på eftermiddagen af Olof Bengtsson, som lät några soldater,

---

[1]) Märkvärdigt nog ha vi ingenstädes uti handlingarne på riksarkivet funnit namnet på denne käcke officer, utan alla skrifvelser, äfven de som äro ställda till honom, såsom ock den utförliga relationen om belägringen, nämna endast "kommendanten på Kexholm". Måhända härleder sig detta ignorerande af mannens namn deraf, att han icke var adelsman. Ur Senatsarkivet ha vi dock lyckats få följande upplysningar: Olof Bengtsson var kapten vid A. Koskulls regemente och kommendant på Kexholm 1656 och första hälften af året 1657. Ingermanl. verificationsbok 1656 p. 353. I Ingermanlands och Kexholms läns landsbok 1656 p. 94 förekommer: "Landshöfdingens lön besparas så när som på 400 d. s. dem kommendanten Olof Bengtsson på kungl. kammar collegii gunstiga förklaring crediterats, efter der vid belägringen ingen landshöfdinge varit hafver." Landshöfdingen Jakob Törnsköld var nemligen 1656 borta på en beskickning till kosackerna.

förstärkta af borgare och adelns i staden varande betjenter, tillsammans 80 man, utrycka ur fästningen genom en bakport och med små båtar landstiga på holmen. Den dervarande ryska skaran öfverfölls oförmodadt och blef, anföraren inberäknad, nästan mangrant nedgjord, med undantag af 8, som togos till fånga, och några få som på en båt lyckades undkomma. Ibland de förra voro äfven några Kexholmska bönder, af hvilka 350 befunno sig vid belägringskorpsen, de flesta såsom arbetare vid skansarna; men äfven några beväpnade för att deltaga i striden.

Ryssarne nedrefvo härpå den finska trädkyrkan, som var belägen på norra sidan om staden och uppförde med virket deraf ett nytt batteri, som äfvenledes bestyckades med en 4 punds kanon. På södra sidan uppkastade de derjemte nya förskansningar. Sedan en parlamentär för tredje gången uppmanat fästningen att gifva sig, men blifvit afvisad med det svar, att ifall han ännu en gång skulle komma med slikt uppdrag, så hade han "att förvänta fyr", beslöto de ryska befälhafvarne Michael Petrovitsch Puschkin och Stefan Perfejovitsch att skrida till stormning. Den 15 Augusti på morgonen besköts staden häftigt ifrån begge sidor med glödande kulor, tillfölje hvaraf ett par byggnader råkade i brand. Äfven gjordes försök att låta flottor lastade med brinnande tjärtunnor drifvas af vattnet emot stadsvallen, men de der utanför anbragta slagbommarna omintetgjorde detta, likasom innevånarnes ansträngningar å andra sidan snart nog lyckades släcka elden i staden. Ryska trupperna hade emellertid närmat sig murarna, men drogo sig,. efter en å ömse sidor vexlad häftig musköteld, småningom tillbaka. Ännu engång red en trumpetare fram att uppfordra fästningen till kapitulation; men blef genast utan vidare svar nedskjuten. Ryssarne beslöto då att taga staden genom hunger och befästade derföre mycket starkt sitt läger, som bestod af sex skansar.

Den 30 Augusti ankom ändtligen Lejonhufvud med finska hufvudarmén, på sin höjd 1,600 man stark, till södra sidan af fästningen. För att sätta sig i förbindelse med densamma, blef han tvungen att genast låta storma en af de ry-

ska skansarna. Fienden försvarade sig dock så hårdnackadt, att de våra, ehuru de redan arbetat sig upp på vallen, nödgades draga sig tillbaka, med en förlust af 60 fallne, deribland öfverstelöjtnant Lagercrantz jemte tvenne andra officerare. Lejonhufvud lät då framföra kanoner och dermed beskjuta skansen, hvilket hade till följd att Ryssarne redan följande natt utrymde densamma. Kommunikationen med Kexholm var nu öppen, och sedan detsamma blifvit försedt med nödiga tillbehör för ett fortsatt försvar, tågade Lejonhufvud den 6 September åter derifrån, emedan han insåg att fästningen var utan all fara och derföre icke ville onyttigt förspilla mera folk uppå stormningen af de andra skansarna. Före uppbrottet lät han halshugga alla de krigsfångar, hvilka under belägringen råkat i garnisonens händer och af denna blifvit utelemnade till honom. Ehuru med ringa hopp om framgång, fortsatte Ryssarne, som efterhand erhållit nya förstärkningar, belägringen, till dess ett ofta förut vid dylika tillfällen af de finske krigarne användt krigsputs slutligen skrämde dem på flykten. Den 25 September lät Olof Bengtsson anställa stort alarm inom fästningen. Under dånande trumslag vandrade den fåtaliga garnisonen af och an i staden, bärande en stor mängd fanor, hvilkas toppar syntes öfver vallarna. Larmet och bullret fortfor öfver två timmar och bibringade Ryssarne den tron, att en stor förstärkning, hvilken ryktet förut berättat vara i antågande, nu anländt till Kexholm. De utrymde derföre följande natt sina skansar och drogo sig bort, en del att förstärka belägringskorpsen utanför Nöteborg, en annan del åter till Salmis, der de uppförde ett slags befästadt läger. Före sitt aftåg hade de dock uttömt sin vrede på de fångne finske soldaterna, kvilka, sex till antalet, lefvande uppbrändes. Ryssarnes antal utanför Kexholm hade uppgått till 2,500 man; och deras förlust i döde och sårade skattades redan i medlet af Augusti, ehuru måhända öfverdrifvet, till 1000 man. Finska besättningen utgjorde vid belägringens slut 171 man. [1])

---

[1]) "Suscepta Relatio öfuer den starcka Belägringen af Muschoviten widh Käxholm. som der ifrån den 3 July om Morgonen in till

Efter uppbrottet ifrån Kexholm hade Lejonhufvud dragit sig åt Ingermanländska gränsen för att undsätta Gustaf Evertsson Horn. Ingermanland hade, med undantag af fästningarna, blifvit helt och hållet öfversvämmadt af fienden, emot hvars öfvermakt de fåtaliga svensk-finska skarorna hittills icke kunnat uträtta något synnerligt. [1]) Nu hade dock Horn lyckats hopsamla en styrka af 700 man, och tågade dermed ifrån Narva åt Nyenskans, hvilken så ytterst vigtiga ort han till sin förvåning fann öfvergifven af Ryssarne. Han uppkastade der genast en förskansning och inlade dit en besättning af 120 man, hvarigenom farhågorna att de ryska krigsflottorna skulle slippa in i finska viken undanröjdes. Sedan han förenat sina trupper med Lejonhufvuds, och äfven Wrangell med flottan, som hade ombord ungefär 200 soldater, ankrat i deras närhet vid Retusaari (n. v. Kronstadt), torde hela den samlade krigsmakten uppgått till vid pass 2,500 man, en styrka som dock ingaf de tre gånger talrikare Ryssarne så stor respekt, att de undveko hvarje tillfälle till sammanstötning och föredrogo att hålla sig inom sina förskansade läger.

Sedan den 4 Juni hade Nöteborg varit omringadt af fienden, hvars alla ansträngningar att eröfra detsamma strandade emot den endast 120 man starka besättningens uthållighet och mod. Den 10 Oktober uppmanades garnisonen under stora löften till kapitulation. "Äpplen och päron gifvas: icke sådant slott", var det stolta svaret. En månad derefter erhöll den ryska befälhafvaren på enträgen begäran samtal med fästningens officerare; men uppmanades dervid af desse endast att göra sin flit derutanföre, nog skulle de å sin sida veta att svara och fäkta. Under belägringen dog den tappre

Fiendens afwykande den 26 Septembr Anno 1656 aflupin är." Bland acta historica ifr. Karl X:s tid i Sv. riksarkivet.

[1]) Flere gånger hade dock små korpser tillkämpat sig seger öfver mångdubbelt talrikare fiender. Sålunda besegrade 150 af Horn utskickade ryttare 800 fiender; och några veckor derefter angrepo 190 nyvärfvade ryttare och 40 dragoner vid Koporie 1000 Ryssar, hvilka de förjagade. Fienden förlorade dervid 170 man, hvaremot af de våra endast 8 stupat och 2 blifvit sårade. Puffendorf, l. c. p. 180, 181 och Carlson. Sv. Hist. etc. I. p. 194 följ.

kommendanten Frans Grave. På sin dödsbädd hade han kallat till sig alla officerarne och uppmanat dem att försvara sig till sista man. Den sena årstiden i förening med fruktan för Lejonhufvuds och Horns anfall nödgade slutligen Ryssarne att den 14, 15 och 17 November uppbränna sina skansar och upphäfva belägringen. På sitt återtåg förhärjade de hela landet vidt och bredt med eld och svärd. Af Nöteborgs tappra besättning återstodo då i tjenstbart skick endast 72 man. [1])

Brist på lifsmedel i det förhärjade landet äfvensom de af höstregnet uppblötta vägarna nödgade Lejonhufvud att uppskjuta sina anfallsrörelser till en kallare årstid då marken hunnit tillfrysa. Hans planer afbrötos dock af en häftig feber, som lade honom på sjuksängen, derifrån han ej mera skulle uppstå. Efter elfva dygns lidande afsomnade han i Rautus den 29 November i en ålder af endast 37 år. Grefve Gustaf Adolf Lejonhufvud till Raseborg (eller Levenhaupt, såsom han sjelf tecknade sig) var fullkomligen ett barn af den krigiska tid, som fostrat honom. Ett okufligt mod [2]) och utmärkta fältherretalenter voro de ljusa, ett häftigt sinne i förening med öfvermod och adelsstolthet deremot de mörka sidorna i hans karaktär. De förra upphöjde honom i ännu helt unga år till fältmarskalk och sitt fäderneslands högste styresman under en farlig och stormfull tidpunkt; de sednare deremot hafva lagt sig såsom en mörk skugga öfver hans annars lysande krigarminne.

Lejonhufvuds närmaste man, generalmajor Erik Kruse emottog derpå tills vidare befälet öfver finska arméen. Den bestod då af 1,690 ryttare, 360 dragoner och 180 knektar, tillsammans 2,230 man. Dessutom funnos såsom garnison i Wiborg 500, i Nyslott 50, i Kexholm 190, i Nöteborg 120, i

---

[1]) Carlson, l. c. p. 200, 201.

[2]) Ibland de många prof han derpå afgaf, må omnämnas då han under tyska trettioåriga kriget i slaget vid Leipzig (1642) såsom kapten kommenderade det Torstensonska eller blåa regementet, sedan öfversten och majoren blifvit skjutna. Han fick derunder sjutton svåra sår och blef liggande ibland de döda på slagfältet, hvarifrån han med ringa tecken till lif upptogs. Anrep, Svenska adelns ättartaflor.

Nyenskans 130, i Åbo 50 och i Tavastehus 50 soldater, således inalles 3,320 man, af hvilka dock en ganska stor del voro sjuka.[1]) Öfverraskande är infanteriets obetydlighet i förhållande till kavalleriet, men proportionen jemnades sannolikt något genom beväpnade bondeskaror, som tätt och ofta uppbådades för att understödja hären i dess operationer. Innan ännu underrättelsen om Lejonhufvuds död hunnit framkomma till Ryssarne, hade desse frivilligt utrymt Nöteborgs län och äfven, efter att hafva uppbränt sitt läger vid Salmis, den återstående delen af Kexholms län. Finnarne företogo nu i sin tur mot slutet af året några mindre ströftåg till Ryssland, nedhöggo gränsvakterna åt Nöteborgska sidan och uppbrände en mängd gårdar. Ett af Ryssarne tillämnadt försök att tredje dag jul öfverrumpla den vid Sordavala under major Erik Boijes befäl stående finska fördelningen af 400 man blef deremot med förlust tillbakaslaget.[2]) Finland såg således vid 1656 års slut ingen fiende vidare inom sitt område; men hade dock måst köpa denna fördel med mycken blodspillan samt flere landssträckors förhärjning och ödeläggelse.

I alla fall kunde vårt land prisa sig lyckligt att icke hafva blifvit utsatt för Ryssarnes hufvudanfall, ty då hade dess lidanden säkerligen mångdubblats. Fiendens förnämsta krafter rigtades nemligen emot det bördiga Lifland, uppå hvilket zar Alexej ifrån början kastat begärliga blickar. I spetsen för en här af 100,000 man ryckte han in i denna provins och eröfrade Neuhausen, Dünaburg, Kokenhausen och (d. 12 Oktober) det vigtiga Dorpat. Deremot misslyckades belägringen (ifrån 21 Aug. till 6 Okt. 1656) af Riga, utanför hvars murar zaren förgäfves förlorade 14,000 man.

Ingenting kom för Karl X mera olägligt än det ryska

[1]) "Kort förslag uppå de trupper som nu i Finland stå i felt och här till under Sal. H. Fältmarskalkens Gref Gustaf Lejonhufvuds conduite dependerat." Åtföljer såsom bilaga rådets bref till kungen af den 20 Dec. 1656. Sv. riksark. En bok med påskrift: Rådet till konungen 1655—1659.

[2]) Landshöfd. A. Koskull till kungen d. 20 Dec. 1656 och d. 3 Jan. 1657, riksark.

kriget. I början var han allvarsamt betänkt uppå att öfvergifva Polen och i egen person draga i fält mot zaren; men fruktan att då förlora den preussiska kuststräckan, som var af sådan vigt för hans framtida. planer, afhöll honom derifrån. Han lät derföre sin svåger grefve Magnus Gabriel De la Gardie fortfarande föra öfverbefälet i Östersjöprovinserna och understödde honom så godt han kunde med några mindre truppafdelningar. De la Gardie var dock, i motsats till sin fader, alls icke skapad till fältherre, och aldraminst på en, så besvärlig post som denna. Hastig att uppkasta luftiga planer, men villrådig och obeslutsam när det gällde att handla, blef han lätt vid hvarje motgång rådlös och modstulen. Hans bref utgöra en fortsatt kedja af klagovisor öfver alla de svårigheter han hade att bekämpa, och uttröttade slutligen den kunglige svågerns tålamod. När De la Gardie under inflytelsen af sitt nedstämda och dåliga lynne dertill vågade yttra att konungen borde lemna sina polska eröfringar och skynda Lifland till hjelp, bekom han till svar ord och inga visor. "Vi märke med största förundran — skref Karl X — att I fördriste Eder att jugera öfver våra actioner, såsom gåfvo vi Lifland till spillo för några ovissa conqveter. Vi kunne ej här släppa allt handlöst derföre att Moscoviten anfallit, utan måste det ena göra och det andra icke låta. *Om I och andre som i förra tiden haft att säga öfver riksens medel, hade hulpit afvärja och icke befordrat deras förspillande, så hade Vi i detta oförmodliga fallet haft bättre grund att gå på.*" Det var i sanning skarpa och för den mäktige aristokratens öron föga välklingande ord, men som uttryckte Karl Gustafs innersta tanke om reduktionen. De la Gardie förständigades i andra bref att undvika sina "vanliga lamentationer" och hellre "pure och simpliciter" underrätta kungen om förhållandet. Dessutom fick han skrapor, emedan han icke satt sina bref uti sifferskrift, utan blottställt dem för möjligheten att läsas af fienden. [1])

Krigsoperationerna emot Ryssarne betraktade Karl X i allmänhet också endast såsom mer eller mindre vigtiga bihang

---

[1]) Riksregistr. fol. 1030, 2162 m. fl. och Carlson l. c. p. 198 följ.

till de fredsunderhandlingar han så godt som genast inledde. Redan den 30 Juli 1656 befallte han De la Gardie att likasom af sig sjelf göra zaren fredsanbud, men befallningen blef kort derpå återkallad, sedan kungen förnummit att Riga belägrades. Sålänge detta skedde förbjöd han tvertom svågern vid sin högsta onåd att inlåta sig i någon handel eller tractat med fienden, hvad för konditioner denne än må föreslå. [1]) Först efter det Ryssarne dragit sig tillbaka, och Karl kunde hoppas att de många motgångarna nedstämt deras mod, utfärdade han den 9 December 1656 instruktion för sina kommissarier, [2]) hvilka skulle sammankomma med storfurstens fullmyndige sändebud, för att afsluta fred under kurfurstens af Brandenburg och hertigens af Kurland bemedling. Upplysande såväl för den tidens sätt att underhandla, som äfven för Karl X:s politik beträffande Ryssland voro de fordringar hans sändebud dervid skulle framställa. Först innan man skred till någon fredsunderhandling måste storfursten såsom ett "conditio sine qua non" frigifva de svenska gesandter, "som han emot all folkrätt behåller hos sig och illa tracterar". Beträffande titulaturen befalltes kommissarierna deri icke gifva efter, lika litet som i någon af de sedvanliga formaliteterna. Isynnerhet fingo de på inga vilkor bevilja storfursten hans sjelftagna titel af "många andra landskapers i öster, vester och norr, fäders och förfäders efterföljare, herre", helst han icke velat "med någon skrift förklara att det intet vore emot de länder, som storfurstens förfäder hafva haft och nu höra under Kongl. Maj:t". Dernäst skulle svenska sändebuden vid sjelfva fredsnegociationen först framhålla, att ryska storfursten tvert emot ed och fördrag brutit freden och genom sitt orättmätiga anfall tillfogat svenska kronan och dess undersåtare mycket ondt; men att deras konung likväl var benägen till

---

[1]) Riksregistr. fol. 1069, 1143, 1254.

[2]) Till fredskommissarier bestämdes de i Moskva qvarhållne svenska sändebuden, men om dessa icke i tid hunno derifrån: M. G. De la Gardie, Lars Fleming, Johan Månsson Silfverstjerna och Paul Helmens. I händelse äfven dessa voro förhindrade, funnos fullmakter i beredskap åt andra.

fred, under förutsättning att zaren lemnade tillräckliga garantier att densamma icke så lätt skulle brytas som härförinnan. Vid underhandlingen skulle derföre komma i consideration: 1:mo injustitia causæ et hostilitatis å Ryssens sida, 2:do den skada Ryssarne förut och efteråt tillfogat svenska undersåtare, 3:tio restitution af de orter som tillhöra Kongl. Maj:t, 4:to satisfaction för skadan, 5:to complanation och afhjelpande af gamla besvär och 6:to tractater som trygga handelns fria gång. Angående fjerde punkten eller ersättningsanspråken, heter det i kommissariernas instruktion: "och ehuruväl Kongl. Maj:t anseendes den stora skada och den tort som storfursten hafver gjort K. M:t hafver hög orsak att med ifver och finaliter stå på en sådan satisfaction och vederlag som kunde vara proportioneradt emot den undfångne skadan, likväl och efter K. M:ts intresse fordrar att K. M:t måtte skicka sig uti tiden och derföre tillse att förlika sig med storfursten, så hafver K. M:t funnit för bäst att moderera sin pretention och föreskrifva sina kommissarier visse gradus uti satisfactionens fordrande." De första anspråken "in primo gradu" bestämdes till en ovilkorlig restitution af de eröfrade orterna, samt såsom krigersättning 1:mo hela Kexholms län, enligt dess gamla gränser, så att den delen, som vid Stolbova freden qvarblef under Ryssland, nu skulle afstås till Sverige, 2:o Ryska Lappmarken, 3:tio Kargopol med alla sina pertinentier och vanliga gränser, 4:to hela Onega sjön, 5:to det land som ligger emellan Ladoga och Onega, allt ifrån floden Swir till Kexholmska gränsen, 6:to den delen af Lifland, som hört under Polen och storfursten under pågående krig eröfrat, 7:mo de båda vojvodskapen Polozk och Witepsk med alla deras pertinentier och 8:o "en ansenlig summa penningar, dock utan någon determination af qvanto, görandes K. M:ts kommissarier sin bästa flit att justificera denna prentension och alltså finna argument både att öfvertala mediatorerna och Muskoviterna". (Ett sannerligen icke lätt uppdrag, hvartill vi befara att icke ens en Demosthenes vältalighet hunnit till.) Skulle, såsom skäl var att förmoda, Ryssarne icke lyssna till svenska sändebudens argumenter, egde dessa rättighet att låta pruta med sig, och så-

som ett ultimatum stanna vid följande vilkor: 1:mo Storfursten återlemnar genast de eröfrade svenska orterna, 2:do afstår sina anspråk på Samogitien och Birsen, 3:tio afträder till Sverige Ryska Lappmarken med dess pertinentier, äfvensom den delen af Lifland, som allt intill sista kriget lydt under Polen, samt förbinder sig att garantera konungen besittningen af samma del, ifall Polackarne der angripa K. M:t, 4:to erlägger så mycket penningar, som storfursten efter de pacta, som 1649 uti Stockholm upprättades, gaf till drottning Kristina, 5:to afhjelper alla de besvär och gravamina, som K. M:t med rätta har nödgats göra, samt 6:to förunnar svenska kronans undersåtare vissa prerogativer och handelsförmåner framför andra utländningar i sitt rike. [1]) Man vore frestad att fråga: hade Karl X verkeligen något allvar med sina fredsförslag till Ryssland, då han kunde framställa sådana pretentioner, hvilkas medgifvande minst erfordrat ett långvarigt och blodigt krig? Förhållandet var dock sådant, att Karl just genom de vilkor han föreslog ville betaga Ryssarne den förmodan att fruktan eller feghet nödgade honom till fred. I hemlighet uppmanade han särskildt De la Gardie att skynda på tractaten och icke låta densamma stöta mot en eller annan punkt, utan hellre i god tid göra sig underrättad om konungens yttersta mening i hvarje fråga, och ännu den 17 Febr. 1657 skref han till densamme, att ehuru ryska vojvoden Nassokin tydligen visade ringa alfvar med hela fredsverket, så bör De la Gardie dock oförtrutet arbeta på detsamma, samt ifall inga andra vilkor antagas, "söka att erhålla qvovis modo freden med de terminis och gränsemärken af land, som de före detta kriget hafva oss tillhört och underlegat, fastän vi intet skulle nå den del af Lifland, som under Polen i sednast varande stillestånd legat hafver". [2]) Danmarks hotande hållning nödgade Karl X till dessa medgifvanden. Snart insåg man dock att Ryssarne begagnat hela underhandlingen med Sverige endast

[1]) Riksregistr. 1656 fol. 2114—2125. Jemför Puffendorf l. c. p. 187, 188. Floden Svir, i handlingen "Sveri", har han dock origtigt läst till Socri.

[2]) Riksregistr. år 1656 fol. 2261 och 1657 fol. 327.

såsom ett skrämskott emot Polackarne, för att påskynda dessa till afslutandet af det fördrag, hvarom man som bäst afhandlade uti Wilna. Detta afslöts också den 24 Oktober 1656 samt innehöll, att Polackarne så fort som möjligt skulle utlysa en riksdag der man skulle bestämma den ort, hvarest den slutliga freden borde afgöras; att zaren, tills detta skett, egde bibehålla alla de eröfrade orterna; att Sverige skulle gemensamt anfallas af begge staterna, samt äfven Brandenburg tvingas till underdånighet, och att ingendera parten skulle underhandla om fred med Sverige utan den andras vetskap. [1]) Ustrialows [2]) påstående att Polackarne genom detta fördrag förbundit sig att redan under Johan Kasimirs lifstid erkänna Alexej såsom sin konung, samt att efter den förstnämndes död låta honom bestiga deras thron, förefaller lika otroligt, som det att de skulle medgifvit hela Hvita Rysslands och Lilla Rysslands inkorporation med moskovitiska riket. Nekas kan dock icke att isynnerhet de kejserliga sändebuden hos Alexej närde hoppet om Polens krona — ett hopp, som de polska underhandlarne sannolikt voro för kloka att på minsta sätt vilja skingra. [3]) Till följe af allt detta var tanken på fred med Sverige ännu mera aflägsnad än tillförene. Karl X ville dock å sin sida för hvarje pris hafva en sådan, samt uppmanade riksskattmästaren att "etiam inter ipsa arma" fortsätta med underhandlingarna. Samtidigt slöt han förbund med Kosackerna och Tatarerna och sökte, ehuru förgäfves, uppreta sultanen i Turkiet till krig emot Ryssland. [4])

---

[1]) Puffendorf. l. c. p. 190.

[2]) Die Geschichte Russlands. I. p. 382.

[3]) År 1658 yttrade polska vicekanslern för franska och holländska sändebuden att Alexej i Wilna erbjudit sig återförskaffa Lifland åt republiken och svenska riket åt Johan Kasimir, emot vilkor att polska kronan tillförsäkrades honom eller hans son. Puffendorf l. c. p. 467.

[4]) Riksregistr. år 1657 fol. 549, 752. "Memoriale instructionis principalis pro Wellingio ad Turcicam aulam." W. hade bland annat uppdrag att för sultanen framhålla den gemensamma faran af Rysslands tillvext och storfurstens högmod, "quod idem M. Moscoviæ Dux nuper omnium velut mundi plagarum Dominum se scribat, nominando se dominatorem versus orientem, meridiem, occidentem et aquilonem,

Ifrån dessa diplomatiska förhandlingar återvända vi nu till krigshändelserna på finska gränsen. Af dessa stodo de strider, som Kajana läns innevånare högt uppe i norden utkämpade mot sina ryska grannar, utan något direkt sammanhang med de öfriga. Under sommaren 1656 inryckte Ryssarne i landet, men ledo tre nederlag, som tillsammans kostade dem 1,100 man och två fanor.[1]) Följande året gjorde Ryssarne åter ett infall men blefvo af de samlade bönderna slagna med en förlust af 300 man.[2]) Närmare underrättelser härom saknas. I början på 1657 samlades 1,200 Ryssar i Kola, för att derifrån om sommaren företaga ett härjningståg till Torneå och Kemi trakten; men planen blef icke af, emedan storfursten några månader derpå återkallade hela härafdelningen till Moskva.[3]) Österbotten blef sålunda detta år i det hela taget mera fredadt för fiendtliga anfall.

Den i Kexholms län stående finska hären hade redan under hösten förberedt sig på ett stundande vinterfälttåg. Nödiga tillbehör härföre skulle landshöfdingarne anskaffa. För att få åt soldaterna pelsar förmåddes hvarje behållen gård i Finland kontribuera ett fårskinn. Af Wiborgs köpmän åter sökte kronan på kredit upphandla det erforderliga klädet. Emellertid företog generalmajor E. Kruse, utan att vänta tills dessa förberedelser hunnit verkställas, redan de första dagarna af Januari 1657 det länge påtänkta anfallet emot Augnismaa.

---

quo quid aliud significatum velit qvam inexplicabilem spem devorandi suos vicinos et circum jacentes provincias?"

[1]) E. Castrén. Historisk och Oeconomisk beskrifning öfver Cajanaborgs län. Åbo 1754, p. 15. Såsom sin källa uppgifver Castrén prosten Joh. Cajani visitationsact af år 1701, som då fanns i Åbo Domkapitels arkiv, men sannolikt vid 1827 års brand gått förlorad. Johannes Cajanus, pastor i Paldamo 1660—1703, var en af de mest nitiska och framstående prester på sin tid. Skada att de af honom författade visitationsacterna gått förlorade. Endast visitat.act. af 1663 finnes i behåll, och dess innehåll låter oss ana till de öfrigas värde. Jemför Lännetär. II. p. 125, 130.

[2]) Puffendorf. l. c. p. 313.

[3]) Landshöfd. J. Graan till rådet af d. 14 Mars och till konungen af d. 2 Sept. 1657. Sv. riksark.

Med största delen af arméen tågade han ifrån Salmis sidan öfver ryska gränsen. Vakten derstädes, utgörande 50 man, blef helt och hållet nedhuggen (den 5 Januari), med undantag af endast en, som lyckades undkomma. Kruse ryckte härefter utan något motstånd fram ända till en half mil nära Olonetz; men då Ryssarne icke gjorde någon min af att uttåga ifrån sina dervarande förskansningar, nödgades han med oförrättadt ärende draga sig tillbaka. Finnarnes återtåg utmärktes af gräsliga härjningar. Alla menniskor, som de påträffade, stora och små, utan undantag, blefvo nedgjorda, och boskapen, hvilken af brist på foder icke kunde medtagas till Finland, lät Kruse förbränna. Elfva kyrkor, flere byar och bondgårdar, samt en stor mängd farkoster, hvilka lågo infrusna vid stranden, lades likaledes i aska, "så att öfver detta infall hos det barbare folket en stor skräck uppkommen är". [1]) Arméen qvarstannade härefter en tid uti Kexholms norra län.

Sedan konungen förnummit Lejonhufvuds död, utnämnde han den 23 Januari 1657 Gustaf Evertsson Horn till generalguvernör i Finland och Krister Horn till samma befattning i Ingermanland och Kexholms län. Kruse tackades i en särskild skrifvelse för den tapperhet och dexteritet han ådagalagt under tåget mot Augnismaa. [2]) På krigsskådeplatsen var en tid bortåt allt lugnt, med undantag af några mindre ströftåg, som Ryssarne företogo emot den Nöteborgska sidan. Horn nödgades nemligen uppskjuta alla företag till våren, då gräset hunnit växa; ty det utplundrade och ödelagda landet kunde numera underhålla hvarken menniskor eller djur. En svår sjukdom uppstod dessutom bland garnisonerna i fästningarna, så att redan i medlet af Mars knappast halfva antalet kunde göra tjenst. Icke dess mindre beredde sig Horn att om sommaren göra ett infall i Ryssland. Dessförinnan ville han likväl trygga Savolax och Nyslotts län för dylika härjningar, som under föregående året, samt beslöt till den ända att förstöra Ryssarnes och de grekiska böndernas förnämsta neder-

---

[1]) Landshöfd. A. Koskull till Karl X d. 17 Jan. 1657, i riksark.
[2]) Riksregistr. fol. 76, 132, 147.

lagsplats åt dessa trakter Tolmajärvi eller Tulomajärvi, en stor, nordost om Salmis inom ryska området belägen by, som var bebodd af mer än hundra bönder. Han skickade dit en afdelning af 300 ryttare och dragoner, hvilka under sjelfva påskdagarna angrepo byn och nedgjorde dess innevånare, som utan aning om någon fara enligt sin plägsed öfverlemnat sig efter den långa fastetiden åt "sväljande och drickande". Sedan de finska krigarne uppbränt Tulomajärvi, ströfvade de ännu en och en half mil längre in i Ryssland, brännande och mördande allt det de påträffade. [1]) Man utmålar understundom i lifliga färger den ödeläggelse Ryssarne under denna och föregående tider anställt i vårt land, och förbiser mången gång att de folk, som skröto öfver att vara de mest bildade i verlden, samtidigt icke förde sina krig stort menskligare. Det var en jernhård tidsålder, och den historiska sanningen nödgar oss att med blygsel omnämna, det våra landsmän då ingalunda voro de mildaste, utan tvertom ofta dränkte sin vapenära i värnlösa qvinnors och barns blod.

Förstöringen af Tulomajärvi blef den sista märkeliga krigshändelsen på Finlands gräns under året 1657. Horns planer att under sommaren gå offensivt tillväga, korsades nemligen af De la Gardi, hvars enträgna böner om succurs slutligen förmådde Karl X att beordra en del af de finska trupperna till Lifland. Förgäfves sökte Horn visa huru nödigt det var att den fåtaliga krigsstyrkan qvarhölls i Finland. "Vi ogilla — skref konungen — fuller alldeles icke eder ifver och nit om de provinsers conservation, som isynnerhet eder committerade och förtrodde äro, icke dess mindre måste väl hufvudverket för allt och förnämligast anses och behjertas, den ena och andra provinsen räcka den andra handen, och komma hvarannan till succurs och adsistence, så mycket görligt och möjligt vara kan, och alla, så till säga, draga en streng eller linie". [2]) I början på sommaren skickades derföre en stor del af de finska trupperna bort till Lifland, och det oak-

[1]) G. Horns bref till konungen af den 28 Mars och 4 April 1657, i riksark.

[2]) Kungen till G. Horn d. 14 Maj 1657, riksregistr. fol. 977.

tadt ryska generalen Potemkin samtidigt hotade att i spetsen för en större här rycka fram emot Neva. Horn nödgades nu inskränka sig till att besätta fästningarna och de förnämsta passen, hvarigenom fienden kunde inkomma i landet. Lyckligtvis hade Wrangell med den lilla svenska flottan sluppit in i Ladoga, och der verkade hans blotta närvaro så mycket, att Ryssarne icke vågade företaga något anfall till sjös. Skulle de dock haft kännedom derom, att de svenska farkosterna befunno sig i så eländigt skick, att man icke vågade segla med dem mer än en eller högst två mil ut i sjön, och att de flesta voro försedda med träankare och ankartåg af bast, så hade deras fruktan väl varit mindre. [1])

För att få storfursten mera benägen till fred ville Karl X att hans befälhafvare skulle föra kriget offensivt och så mycket som möjligt genom täta härjningståg ödelägga de ryska gränsprovinserna. Horn befalltes derföre samla alla i Finland disponibla stridskrafter och förena sig med De la Gardi. Just då han var i begrepp att verkställa befallningen och till den ända redan fört trupperna öfver Neva, blef han genom ett plötsligt infall af fienden i Kexholms norra län tvungen att hals öfver hufvud skynda tillbaka. Endast 600 man under generalmajor Burmeister lät han marschera till Narva. Ryssarne drefvos (i Augusti) hastigt ur landet och tvungos att upphäfva den nyss för andra gången påbörjade belägringen af Kexholm. Endast åtta dagar till, förklarade Horn sedermera, och fienden hade bemäktigat sig hela landet intill Wiborg, "hvarest förutan borgerskapet och landtmännen icke 70 soldater voro". Horns raska beteende tillvann honom ett välförtjent erkännande af konungen, som gratulerade honom till den hafda framgången, och å sin sida tillbaka meddelade underrättelsen om Fredriksuddes eröfring. [2])

En ny och fruktansvärd fiende hade emellertid infunnit sig å krigsskådeplatsen. Pesten i all dess förfärande skepnad begynte anställa härjningar i Lifland och skördade tusendetals

[1]) Horn till kungen d. 14 Mars 1657 och 24 Maj 1658, riksark.

[2]) Horn till kungen d. 7 Juli 1657 och 24 Maj 1658 bl. acta histor. i riksark., samt kungen till Horn d. 1 Nov. 1657, i riksregist.

offer. På landsbygden skola husen varit fulla af obegrafna lik, medan den mognade säden stått omejad på åkrarna, och kreaturen utan vård och skötsel ströfvat kring fälten. I samma förhållande farsoten utbredde sig, aftogo krigsoperationerna. I början på sommaren voro de dock ännu lifliga. Ryska generalen Scheremetow inryckte med 10,000 man i Lifland, men led af svenska generalmajoren Fritz von Lewe den 9 Juni 1657 ett afgörande nederlag vid Walk. Ryssarne förlorade 32 fälttecken; 1500 slagne lågo på marken och Scheremetow sjelf dog par dagar derefter af sina i striden undfångna sår. Sednare vid höstens inbrott samlade zaren en armé af 30,000 man, med hvilken han framträngde till Kokenhausen (vid Düna); men seende de grufliga härjningar pesten åstadkommit, utrymde han af fruktan för smitta landet genast derpå. De la Gardi inryckte nu å sin sida i Ryssland; men angripen vid Gdow (i September) utaf en öfverlägsen styrka, nödgades han anträda ett återtåg, hvarunder han förföljdes af fienden och led kännbara förluster. Ryssarne trängde fram ända till Narva, uppbrände dess förstad, samt tågade derpå till Ingermanland, der de förstörde allt som fanns qvar sedan föregående årets plundring. [1]) För att hindra deras infall i Finland, lägrade sig Gustaf Horn vid Mägrä (måhända Mägrälä i Rautus), fast besluten att våga det yttersta, hellre än för andra gången se landet lemnadt till pris åt förstörelsen. "Jag hafver", skref han derifrån till konungen den 29 Oktober, "till tacka den högsta Gud, att vi ännu stå här i Finland upprätte". Ingermanland var deremot "öfver ända och helt ruineradt". [2]) I slutet af November beredde sig den ryska hären på ett nytt och kraftigare infall i Finland, men underrättelsen om att pesten äfven utbredt sig dit och graserade uti Wiborg, skrämde dem troligen derifrån. Emellertid måste Horn stundeligen vara beredd på ett angrepp af den endast några dagsmarscher aflägsna fienden. Förhållandena voro i sanning bekymmersamma; men blefvo det än mer då ko-

---

[1]) Puffendorf. l. c. p. 311—313.

[2]) Horn till kungen d. 29 Okt.

nungen, för att förstärka den genom pesten i högsta grad hopsmultna garnisonen i Riga, befallte Horn sända dit 800 man af de nyss uppbådade finska rekryterna. Hade Horn åtlydt denna befallning, så skulle han icke blott beröfvat sig sjelf allt infanteri, utan äfven nödgats blotta de finska fästningarna uppå manskap. Att Ryssarne, som stodo rustade och stridsfärdiga i närheten, icke skulle försumma ett dylikt tillfälle till anfall var säkert. Sin lydnad mot konungen hade Horn således nödgats köpa med Finlands ruin. Detta *kunde* han icke; och den skriftvexling, som med anledning häraf uppstod emellan Karl X Gustaf och den finske generalguvernören, är i många afseenden märkelig.

Man ser der två stridiga intressen, som kämpa mot hvarandra: Sveriges och Finlands. Det förra fordrade att Ryssarne icke ens för en kortare tid skulle få bemäktiga sig någon af de Est- eller Lifländska sjöstäderna; ty då hade de kommit i direkt förbindelse med Holland och Danmark, och då hade måhända svenska eröfringarna i vester fått uppgifvas, för att icke de i öster skulle gå förlorade; — kort sagdt: det rörde Sveriges östersjövälde, dess ära, och i betraktande deraf var det en småsak, om några hundra qvadratmil mer eller mindre af Finlands jord öfverlemnades till sköfling. Faran deraf för det allmänna var ringa, och de ödelagda landsträckorna behöfde i alla fall icke gå förlorade, utan kunde sedermera af de öfverlefvande innevånarne åter uppodlas, helst regeringen icke skulle förhindra detta, utan säkerligen ädelmodigt efterskänka utskylderna, tills det åter fanns något att taga. Annorlunda betraktades saken ur finsk synpunkt. Finland hade till krigen i Polen, Danmark och Lifland lemnat snart sagdt hela sin inhemska militär; det hade utan bistånd af densamma eller af Sverige så godt som på egen hand och med ansträngande af sina yttersta krafter redt sig i striden emot en öfvermäktig fiende; det hade derjemte midt under denna kamp skickat icke så obetydliga förstärkningar både till polska och lifländska arméerna. [1]) Dess samlade ständer

[1]) Det polska kriget gjorde mången gång i de finska krigarnes

hade på 1656 och 1657 års möten gjort de största uppoffringar och åtagit sig de drygaste utskylder och utskrifningar, allt i känslan deraf att det gällde egen hembygds försvar. Skulle nu detta deras förtroende så grymt gäckas? Skulle Finland, sedan det lemnat mer än 20,000 af sina kraftfullaste män till uppresandet af Sveas ärestod, icke få behålla ens de 2000 krigare hemma, som det nyss under de största försakelser tagit ifrån plogen och beväpnat för att vakta dess egen jord? Skulle slutligen denna jord, som fostrat så många utmärkta män, hvilkas bragder samtidigt genljödo kring Europa, lemnas till pris åt lågorna och förstörelsen, värdelös, liksom den frukt, hvarur musten förut blifvit utkramad? Måhända var det sådana tankar som föresväfvade Gustaf Horn, då han djerft vågade sätta sig emot konungens ordres.

I det föregående har blifvit omnämnt huru Horn under sommaren 1657 oaktadt alla protester nödgats ifrån sin fåtaliga här skicka trupper till Lifland. Kriget och pesten i förening fordrade dock ständigt nya offer, hvarföre kungen redan den 25 Juli befallte honom ytterligare sända till Riga 800 man af sina underlydande knektar. [1]) Horns invändning att han icke kunde göra det, emedan Finland då blef försvarslöst, lemnades utan afseende. Sin befallning upprepade Karl X endast med större skärpa ifrån Wolgast den 5 Oktober. Eme-

---

leder stora luckor, som hembygden naturligtvis skulle fylla. Så t. ex. hade 500 finska dragoner under sin öfverste Didrik Rosen, efter ett förtvifladt försvar af fästningen Tykoczin (i guvernementet Augustowo vid Narew) sprängt sig sjelfva och 400 stormande Polackar i luften (i Januari 1657). Tillfölje häraf skref Karl X (d. 6 Febr. 1657) till Horn, att regementet skulle ånyo uppsättas, och att dertill må användas "de half och fjerdedels gårdar som dertill varit destinerade eller, och andra medel". Utaf Horns svar af den 28 Mars s. å. synes det att regementet höll på att uppsättas, hvarjemte Horn berättade att han valt dit "sådana officerare, som landet och folket någorlunda bekant voro". Sv. Riksark.

[1]) Riksregistr. fol. 1516. Kungen förklarar nemligen att han utaf bref ifrån Riga förnummit "dass die Seuche von Pestilentz noch stark allda anhalte und von der Guarnison viel Leuthe hinwegreise". Några dagar derefter fick kungen dock underrättelse att pesten i denna stad något aftagit.

dan han förnummit — skref han — att hertigen af Kurland och Moskoviterna "hafva några praktiker före och anslag på Riga; alltså är vår nådige vilja och befallning att I straxt utan försummelse och uppskof låten afgå dit de rekryter af 800 man, som I veten att grefve Magnus hafver till Rigas succurs beordrat och deputerat. Detta I, betraktande huru högt oss den ortens konservation och försäkrande angelägen är, *oförsummadt således efterkommen, icke låtande några andre considerationer Eder derifrån förhindra*". Befallningen var både skarp och tydlig; men likasom befarande att den ändock icke skulle efterkommas upprepade Karl Gustaf densamma för tredje gången en månad sednare (den 8 November), dock med det tillägg: "800 man, eller åtminstone så mycket som I uti hast kunnen åstadkomma." Orderna blefvo icke åtlydda, utan Horn satte sig i förtviflan ner och skref till konungen ett bref, som oaktadt all den undersåtliga vördnad och trohet, hvaraf det genomandas, dock var fullt ut lika bestämdt som dennes. Allt det infanteri Finland för tillfället egde — skref han — hade uppkommit genom 1656 och 1657 års utskrifningar, och var nu i högsta grad förminskadt, emedan folket efterhand sjuknade och dog bort. Flere gånger förut hade Horn omberört allt detta, "men med största sorg måste han se att sådana hans sanna relationer intet blifva i nåder defererade". Han kan derföre icke annat tro, än att man ifrån andra håll ingifvit kungen det Finland skulle hafva sådant öfverflöd på folk, en sak som han af hjertat skulle önska; men såsom förhållandena nu stå, måste han, ifall han skall fullgöra konungens ordres "necessario qvittera Wiborg och hela Finland, eftersom fienden, som är femfallt starkare, icke kan göras motstånd i desse skogar med desse få ryttare allena". Då konungen emellertid icke gifvit Horn några order att utrymma Finland, förklarar han att han fortfarande också skall efter yttersta krafter försvara landet, och ber Karl X med konungslig nåd upptaga denna förklaring, förvissad derom att Horn, ifall det lät sig göras utan Finlands ruin, gerna hade efterkommit hans befallning. "Men sålänge jag intet annat vet — slutar han — och gör mig inga andra tankar än att Eders

Kongl. Maj:ts nådiga vilja icke är till förlåta Finland och Wiborg såsom en considerabel ort, söker jag det yttersta dervid och skall intet spara, såsom en rätt patriot och hörsam undersåte uti E. K. M:ts och riksens tjenst att uppsätta lif, egendom och all min välfärd". [1]) Hedrande för Karl X är, att han icke upptog denna rättframma skrifvelse illa, utan tvertom fortfarande visade Horn all välvilja. Huru konungen annars tänkte sig Finlands försvar, framgår ibland annat af ett sednare bref af den 15 November, deri han ber Horn taga sig tillvara för Moskoviterna, hvilka tillerna ett anfall mot Finland. "Till den ända — säger han — velen I icke med utskrifning allenast, utan och på allt annat sätt som ske kan, söka bringa folk och manskap tillhopa, som någonsin möjeligt står att uppbringa, att fienden, näst Guds tillhjelp, må finna emot sig ett kraftigt motstånd. Eder är nogsamt bekant att för Oss nu pure impossibilitet och omöjlighet är sända till den sidan någon succurs antingen ur Sverige eller härifrån, helst vid denna konjunctur, som så många fiender tillika oss på alla kanter tillsätta". I ett följande bref ber han Horn se till huru han "förmedelst utskrifning kunde bringa något folk tillsamman, fast vore det icke annat än pojkar och ungt manskap". [2]) I krig voro våra förfäder visserligen då så godt som födda och uppfostrade; men så hade de också nu en konung, som omtänksamt drog försorg derföre att det uppväxande slägtet åtminstone icke i det sednare hänseendet skulle missbytas.

Vid utgången af år 1657 bestod det i Finland varande infanteriet, inberäknadt garnisonerna i Wiborg, Kexholm, Nöteborg, Nyenskans m. fl. mindre orter af 601 man i tjenstbart skick. Ungefär 200 hade dött och 302 lågo ännu sjuka. [3]) Kavalleriet var betydligt talrikare, men hade sanno-

[1]) Riksregistr. fol. 1976, 2266 m. fl. och G. Evertsson Horns bref till kungen, i riksark.

[2]) Riksregistr. fol. 2330 och år 1658 fol. 438.

[3]) Kort förslag uppå knektarna i Finland af den 23 Oktober och 10 November 1657, åtföljande som bilaga G. Horns brefsamling i riksarkivet.

likt äfven lidit mycket af pesten. Dessa siffror tala, och voro säkerligen också det bästa argument, att förmå konungen afstå ifrån sina tankar på Liflands undsättning härifrån. Vi vilja dock nu afbryta krigshistorien för en stund, för att egna vår uppmärksamhet åt Finlands inre förhållanden under dessa år.

FEMTE KAPITLET.

LANDSKAPSMÖTENA ÅR 1657. — INRE FÖRHÅLLANDEN.

Karl X Gustafs regering utmärkte sig med afseende å de inre förhållandena af tätt på hvarandra följande riksdagar och provinsmöten, hvilka sistnämnda under tider, då konungen var mera aflägsen från riket, fingo träda i stället för de förra. Det vådliga i slika, utan inbördes förbindelse stående lokala möten föll först under denna tid rigtigt i ögonen och föranledde slutligen deras absoluta afskaffande i 1660 års regeringsform. Ständerna sammankallades vanligen endast för att bevilja nya gärder, och sedan denna fråga till regeringens belåtenhet eller missnöje blifvit afgjord, skyndade man sig att genast åter hemförlofva dem. Ju mera betryckt den yttre ställningen var, desto tätare på hvarandra följde mötena. De voro pulsslagen i den svenska statskroppen, och angåfvo genom sitt mer eller mindre regelbundna återkommande dennas hälsotillstånd. Något egentligt politiskt lif vid dessa riksdagar fanns icke. Småningom begynte dock aristokratins öfvervägande makt framkalla en reaktion, som redan under slutet af Kristinas regering och ännu mera under Karl Gustafs visade sig såväl uti den lägre adelns tilltagande opposition på riddarhuset emot herreklassen, som också uti de ofrälse ståndens, särdeles prestaståndets förbittring emot adeln, — elementer som under en kommande tid skulle föda reduktionen och enväldet. Utöfvandet af sin rätt till delaktighet i styrelsen betraktade de ofrälse stånden också mera såsom en börda, än såsom en förmån; och sannt är att de kostnader, som åtföljde riksdagsresorna, isynnerhet för de mera aflägset boende Finnarna, voro nog kännbara. Finlands ständer hade också derföre genom regeringens bref af d. 14 November 1637 tillstånd att utvälja några vissa ombud, som på mötena skulle

föra deras talan, ett medgifvande, hvaraf till och med adeln understundom begagnade sig. [1]) Att förneka dessa möten all konstitutionel betydelse vore dock förhastadt. Folket utöfvade derigenom i alla fall de jure sin sjelfbeskattningsrätt, fick tillfälle att offentligen uttala sina besvär och önskningar, och vandrade hem, om ej alltid belåtet och öfvertygadt, så åtminstone med hopp om bättre lycka härnäst. En annan sida uti dessa riksmöten bör ej heller förbises. De voro under en tid, då kommunikationerna ännu voro så ringa, då ingen tidningspress, ingen egentlig offentlighet existerade, de enda medel, hvarigenom regeringen kunde ställa sig i beröring med folket, utforska dess tänkesätt och uti dess bifall hemta ny styrka till fullföljandet af sin engång beträdda politik. Isynnerhet framträder klart denna sistnämnda sida af riksdagarnas betydelse under Karl X:s regering. Ju mera öfvergifven och ensam konungen står midt ibland den yttre politikens stormar, ju talrikare hans fiender äro och ju mörkare hans utsigter, desto lifligare känner han sig dragen till sina folk, desto omständligare beskrifver han för dem såväl sina krigsaktioner, som diplomatiska underhandlingar, och söker på allt sätt vinna ständernas intresse, för att genom deras moraliska understöd likasom sanktionera sina planer.

I sammanhang med krigshändelserna omtalades redan de landskapsmöten som höllos under året 1656. Sammankallade i största hast på rådets uppmaning och innan ännu konungens bemyndigande dertill anländt, kunde deras laglighet med skäl ifrågasättas, och blef det också verkeligen. [2]) Finlands ständer hade dock i känslan af deras fosterlands fara öfversett med detta formfel och storsinnadt beviljat större utskrifning än regeringen ens velat begära. Detta förslog dock icke, utan befälet i landet nödgades tillgripa ovanliga utvägar för att fylla bristen. Förordning utfärdades om "alla förrymda miss-

---

[1]) Odhner. Sveriges inre historia under Christinas förmyndare p. 94, 95.

[2]) T. ex. i Östergötland, hvarest ständerna på den grund åtskildes, utan att bevilja något. Carlson. Sv. Hist. etc. I. 263.

gerningsmäns pardon och förskoning" blott de inställde sig till krigstjenst. Värfvare skickades kring hela landet. I Österbotten uppväckte dock denna sistnämnda åtgärd missnöje, helst värfvarne fordrade af allmogen fri skjuts och förtäring så länge de voro stadde i sin tjensteutöfning, en fordran som landskapets ständer påstodo strida emot deras på mötet den 11 Augusti 1656 fattade beslut, och hvilken också af rådet derföre förklarades oberättigad. På det att icke illvilja och oro hos folket må uppstå, befallte rådet Lejonhufvud återkalla de värfvare han sändt dit. [1]) Hårdast ledo, näst sjelfva krigsskådeplatsen, de landsändar, som lågo närmast derintill. Wiborgs borgerskap klagade sednare på sommaren (1656) att de betungades af en mängd nya och odrägliga utlagor, samt dessutom måste fördraga mycken våld och orätt af militären, så att borgarena tillfölje deraf begynte förlöpa staden. Rådet fann nödigt att skrifva till Lejonhufvud och "vänligen begära att han detta considererar så mycket möjligt och görligt är, samt ville sakerna så laga och jemka, att de någorledes tåla och draga kunna, och att dess underhafvande officerare och krigsbefäl dem icke någon orätt och öfvervåld tillfoga". I en skild skrifvelse uppmanades landshöfdingen i Wiborg Koskull att noga se till att borgerskapet icke tillfogades någon våld och orätt, och att, ifall nöden fordrar utlagor af dem, "sådant då sökes med moderation". [2]) Dryga utskylder i förening med alla krigets fasor voro dock icke de enda olyckor, som hemsökte vårt fäderneslaud under året 1656. En härjande brand förstörde det nyss byggda Helsingfors [3]) och den 13 Maj undergick hela den på Auras venstra strand belägna, största och bäst bebyggda delen af Åbo samma öde. Den ståtliga domkyrkan med sitt nya koppartak, universitetshuset och 450 gårdar inbegrepos i denna förstörelse, som inom några

---

[1]) Landshöfd. Joh. Graan till rådet d. 22 Okt. 1656 och dettas svar af d. 7 November s. å. Sv. Riksark.

[2]) Rådet till Lejonhufvud d. 12 Sept. 1656 och till A. Koskull af samma datum, i riksregistr.

[3]) Suomi 1842. III. 26.

timmar hade tillintetgjort välståndet i landets förnämsta och rikaste stad. [1])

De år för hvilka krigshjelpen blifvit beviljad hade emellertid tilländagått, utan att någon utsigt till fred ännu förefanns. Tvertom hade krigets åskor allt mera hotfullt lägrat sig på rikets egna gränser. Under sådana förhållanden var det nödvändigt att åter sammankalla ständerna; men då konungen icke kunde lemna krigshären, utfärdade han den 27 Februari 1657 instruktion för kommissarier af rikets råd, hvilka å hans vägnar skulle hålla möten med de skilda landskaperna för att utverka bevillningens fortsättning på två år. Sådana möten skulle hållas tio uti hela riket, nemligen sju uti det egentliga Sverige jemte Österbotten, och tre i Finland. Landshöfdingarna i sistnämnda land blefvo af konungen genom bref ifrån Marienburg den 6 Februari 1657 underrättade härom, äfvensom att konungen till sin fullmyndiga kommissarie utnämnt generalguvernören Gustaf Evertsson Horn, hvilken å hans vägnar egde underhandla med ständerna. "Men på det sådant ärende dess bättre må vinna sin fortgång och ingen tid, den fuller alltid, men nu isynnerhet mäkta kostelig är, försummas, så vele vi att emellertid och förut af alle landshöfdingar i Finland en och annan enkannerligen allmogen må dertill prepareras och till beviljande in antecessum beqvämare göras. Är fördenskull härmed vår nådige vilja och befallning, det I med det forderligaste och emellertid välbem:te H. Horn såsom vår commissarius sig inställer Eder låter vara angeläget gemutherna uti Eder tillbetrodde landshöfdingedöme derhän med lämpa att disponera, det alla krigshjelper måge continueras, och om det vore möjligt af adeln och allmogen erhållas, det allenast uti detta året utskrifningen icke efter gårdutan sjelfva mantalet, såsom det några gånger uti vår högtärade käre morbroders, salig och glorvördigst i åminnelse konung Gustaf Adolf den andre och stores tid är practiceradt vordet, må förrättas, uti anseende det många gränsfästningar med starka garnisoner måste nu förses, hvarigenom icke mån-

---

[1]) Rhyzelius. Brontologia tryckt i Stockholm 1721 p. 76.

ga uti fältet brukas kunna, hvar icke mera knektar härefter än som härtills uti sista utskrifningen anskaffades. Dock måste det allt med största aktsamhet drifvas, att icke någon irring deraf förorsakas". [1]) Sedan landshöfdingarna i öfverensstämmelse med dessa ordres förberedt sinnena, lät Horn utlysa mötena.

Ständerna i Egentliga Finland, Satakunda och Åland sammankallades till Åbo i slutet på April. Sedan landtdagen på sedvanligt sätt blifvit utblåst granskades (d. 29) ständernas fullmakter. Af adeln hade infunnit sig 34 medlemmar. Deribland må nämnas vice presidenten i Åbo hofrätt Johan Munck till Fulkila i Uskela, hofrättsassessorerna Christer Gyllenhjerta till Hevonpää, Gustaf Ille till Prestkulla i Tenala, den siste på svärdsidan af sin ätt och på denna tid ansedd såsom en af Finlands rikaste män, Gustaf Grass till Koskis och Magnus Rålambstierna, juris professorn Michael Gyllenstolpe (f. d. Wexionius), majoren Lars Lindelöf till Kerkis i Sagu, häradshöfdingen Mattias Lillieholm till Korkala, ryttmästarne Erik Körning till Rilax och David Gyllenbögel, den första af sin ätt, friherre Maurits Christersson Horn,[2]) Johan v. Birkholtz till Myttilä, Clas Jägerhorn till Härkälä, Johan Stålhandske till Attu, de begge sistnämnda sannolikt vid denna tid yngre tjenstemän vid hofrätten, Christian Rosenkrantz, Johan Gottfrid von Falkenberg till Paltilaholm, Christian Sabelstierna till Sundby och Hämeenkylä i Bjerno, Carl Bäck till Notsjö i Urdiala, Arvid Finckenberg, Hans Thomasson Starck till Kiällinge m. m. i Nagu, Nils Fogelhufvud (Liunumpää ifr. Piikkis), Harald Fothangel (ifr. Åland), Christer Skallm till Haapaniemi och Korrois, Arvid Ankarskjöld, Michael Cronstierna, Johan Spåre, Henrik Sass d. y., Karl Gyllenflögh till Bolstaholm på Åland, Engelbrekt Nilsson Eneskjöld till Lyttskär och Koskis, Jakob Andersson Gyllenstacke till Ravatula, o. a. Många af dessa namn återfinnas ännu på Finlands riddarhus; de flesta äro dock numera utdöda. Af den högre adeln var med undantag af den Hornska ingen ätt representerad vid mötet. Prestaståndets fullmäktige

---

[1]) Karl X till Erik Linde och öfriga landshöfdingar i Finland. Riksregistr. fol. 221. — [2]) Till Åminne.

utgjordes af biskopen i Åbo Eskillus Petræus och 13 kyrkoherdar, af hvilka, utom domprosten Georgius Alanus, endast Henricus Hoffman, pastor i Masku, och Jacobus Pauli Raumannus, pastor i Birkala, förtjena nämnas, den förre såsom en medarbetare i den finska bibelöfversättningen, den sednare likaledes såsom en förtjenstfull öfversättare till finskan af åtskilliga värdefulla religiösa skrifter. [1]) Antalet utaf borgareståndets representanter steg till 5 eller 6 och utaf bondeståndets till 8 eller 16, osäkert hvilkendera, emedan landtdagsbeslutet hvarken är försedt med deras underskrifter eller bomärken, utan endast med följande häraders sigiller: Haliko, Piikkis, Masku, Åland, Öfre Satakunda, Nedre Satakunda och Wehmo, samt dessutom friherrskapet Kimitos vapen. Till landtmarskalk utnämndes Johan Munck, samt till talmän biskop Petræus för prestaståndet, borgmästaren i Åbo Laurentius Brochius för borgareståndet, och tvenne bönder, en för de svenska och en för de finska talande, för bondeståndet.

Den 30 April uppkommo ständerna uti lika ordning, som vid vanliga riksdagar till den gemensamma samlingssalen — sannolikt i hofrättshuset eller slottet — der Gustaf Horn å konungens vägnar helsade dem med ett tal, i hvilket han först förklarade orsakerna hvarföre Hans Maj:t sjelf icke hade kunnat komma till riket, så gerna han än önskat det, utan sett sig föranlåten att på detta sätt genom vissa fullmyndiga kommissarier handla med ständerna landskapsvis. Han omordade derpå fäderneslandets tillstånd, de många fiender som ansatte det på alla sidor, och huru konungen för sina trogna undersåtares välfärd hvarken sparde lif eller blod, samt framhöll att desse äfven å sin sida borde uppbjuda alla krafter att bistå fäderneslandet "och fatta Kungl. Maj:t i dess svåra regements börda under armarna", hvilket endast kunde ske genom att

[1]) De öfriga vid mötet närvarande presterna voro: Joh. Pratanus (ifr. Pargas), Gregorius Thomæ (ifr. Björneborg), Sigfridus Jacobi (ifr. Kimito), Claudius Martini (ifr. Töfsala), Joh. Frisius (Kangasala), Johannes Nicolai Venno (Wirmo), Mart. Stenius (Wesilax), Ericus Jacobi Schroderus (Lokalax, den tiden ett eget pastorat), Sigfridus Mattiæ Borg (Eura) och Olaus Beckius ifrån Jomala, fullmäktig för Åland.

bevilja "utskrifningar, som något ansenligt förslå och ansenliga medels kontribuerande". Visserligen hade konungen haft betänkande att anmoda sina trogna undersåtare om större utlagor, isynnerhet då de dermed nog förut äro betungade; men den nöd och farlighet, som synas öfverhänga fäderneslandet, fordra detta oundvikligen. Derefter upplästes den kungliga propositionen till ständerna, daterad den 20 Februari 1657, som till en början innehöll en utförlig framställning af orsakerna till det polska kriget och huru detsamma hittills blifvit utfördt. Vidare omtalades storfurstens i Moskva fredsbrott, föranledt deraf att Polackarne och andra Kungl. Maj:ts missgynnare hade transporterat storfurstens sinne, dels i det de skrämt honom genom att framhålla den fara, som hotade Ryssland af konungens segrar, dels också lofvat honom Polens krona. Tillfölje deraf hade zaren emot all folkrätt arresterat Kungl. Maj:ts sändebud och dem illa tracterat, samt inbrutit i riket med mord och brand. Visserligen hade fredsunderhandlingar nu bringats å bane, "men efter man intet kan förlåta sig på den nationens contestationer och det synes vara likt att det hopp storfursten hafver fått att blifva konung öfver Polen, ligger honom mest uti hågen, och blifver af andra Kungl. Maj:t illviljande mycket fomenterat, så har K. Maj:t sändt en sin ministrum till turkiska hofvet att der göra remonstrationer om tillståndet på denna sidan åt Muskou och Polen angående, förmodande att efter Turken och Tataren intet skulle gerna se att storfursten blifver alltför mäktig porta ottomanica skall förmå Tatarerna att gripa storfursten an." Då nu förhoppningarna om fred voro ganska aflägsna, samt "dessutom andra stämplingar här och der förehafvas till rikets värsta", så begär nu konungen deröfver ständernas goda och underdåniga råd och betänkande. Och efter gamla ordspråket lyder, att man intet längre kan hafva frid än ens granne det vill efterlåta, samt riket icke blott har uppenbara fiender, utan hvad som värre är, "de som vilja hetas vara vänner blåsa under elden och hjelpa till att befordra missförståndet som nu är", så anser Kungl. Maj:t två ting vara högnödiga till en reputerlig och ärlig fred, nemligen 1:mo att den

hemmavarande militären sättes i det skick och mantal att den kan försvara landet emot alla infall, och 2:do att nödiga medel till rikets defension anskaffas. Propositionen slutades med konungens försäkran, att han hyser full tillit till sina trogna ständer, att de i betraktande af de besvärliga tiderna skola understödja honom och fäderneslandet, "som de uti förra tider under Kon'gl. Maj:ts förfäders regemente uti lika lägenhet af en särdeles affection till sin höga öfverhet och fädernesland med sitt högsta beröm hafva gjort". Efter uppläsandet häraf öfverlemnades ett exemplar af den kungl. propositionen, jemte dertill hörande akter åt enhvar af de fyra stånden. Dessas talmän uppträdde härpå i ordning, med de sedvanliga talen, hvari de uttryckte sin kärlek och trohet emot konung och fädernesland, samt sin benägenhet att efter sina krafter fatta sakerna an. För bondeståndet fördes ordet af deras begge talmän, först uppå svenska och sedan uppå finska språket. Härefter åtskiljdes ständerna, och begynte i enrum sina öfverläggningar.

Två dagar derefter, den 2 Maj, uppkallade Horn till sig ett sekret utskott bestående af 15 medlemmar, 6 af adels- och prestaståndet samt 3 af borgareståndet, åt hvilka han, efter att först ha förmanat dem till största tystnad, meddelade några hemliga handlingar, som närmare upplyste den politiska ställningen. Deribland voro några bref, vexlade emellan konungen, tyska kejsaren och storfursten i Moskva. Sedan sekreta utskottet fått del häraf, öfverlemnades till dem konungens postulater med anhållan att de derpå ville sig väl och skyndsamt förklara.

De följande dagarna upptogos af de skilda ståndens förhandlingar i enrum, hvarvid deputationer såväl dem emellan som till Horn flitigt förekommo. Till den sistnämnde afskickades de vanligen för att se till huruvida icke de kungliga postulaterna i ett eller annat afseende kunde nedprutas. Efter något jemkande å ömse sidor, och sedan bönderna fått inlemna sina besvärspunkter, voro alla frågorna afgjorda den 11 Maj, hvarefter ständerna i vanlig ordning högtidligt hemförlofvades den 13. Landtdagsbeslutet, affattadt sistnämnde dag,

innehåller väsendtligen följande. Adeln beviljade att 1658 års utskrifning skulle få ske innevarande år, så att en knekt skulle få tagas af hvart 15 hemman, såväl inom som utom rå och rör. Ifall kriget vidare fortfor, medgaf den att 1659 och 1660 års utskrifningar må försiggå efter 1642 års riksdagsbeslut. Den på 1655 års riksdag fastställda boskapsskatten, qvarntulls-mantalspengarna och den fördubblade accisen skulle fortfara till och med år 1660, hvarjemte kronan under samma tid fick uppbära adelns hälft af råg- och riksdalershjelpen utaf frälsebönderna. Presterskapet afstod sina anspråk på vedergällning för de ryttare de utrustat under föregående året, samt beviljade, utom boskaps- och mantalspengar, en krigshjelp att utgå årligen med 6 tunnor råg af hvarje 64 mantal i deras gäll ända till och med år 1659, men för år 1660 endast med 4 tunnor, emedan de 1656 lemnat 2 tunnor mera, än föregående riksdagsbeslut förpligtat dem. Biskopen och pastorerna i städerna, hvilka till en del hade sitt underhåll af kronan, utfäste sig att erlägga en tiondedel deraf. Hvad borgarne beträffade, kunde Horn icke med hänsyn till den brand som öfvergått Åbo, och de öfriga städernas fattigdom, fordra alltför stora uppoffringar. Han åtnöjde sig med deras bifall att ända till och med år 1660 erlägga boskaps- och mantalspengarna, dubbla accisen samt krigshjelpen, allt sådant det på föregående riksdag bestämdes, äfvensom på lika lång tid fortfara med det fördubblade båtsmanshållet.[1]) Bönderna tilläto 1658 års utskrifning genast försiggå, samt beviljade för de två följande åren dylika enligt 1642 års riksdagsbeslut. Båtsmanssocknarna lofvade under lika lång tid fortsätta med det dubbla båtsmanshållet. Den krigshjelp, som år 1655 beviljades, fick utsträckas till och med år 1660. [2])

---

[1]) Åbo underhöll 120, Nystad 40, Raumo 30, Björneborg 20 och Nådendal 4 båtsmän, tillfölje af den fördubblade bevillningen 1655.

[2]) Underrättelserna om mötet i Åbo äro hemtade ur ett manuskript: "Diarium oppå dedh, som ähr passerat och förrättadt widh Möthet i Åbo under etc. G. Horns direction A:o 1657 vthi Aprilj och Majo." Kungl. Sv. riksark., ett konvolut med påskrift: "Provins möten 1657—1658", äfvensom i samma häfte förekommande landtdagsbe-

Ifrån Åbo reste Gustaf Horn till Helsingfors, hvarest Nylands och Tavastlands ständer på hans kallelse infunnit sig. Flere adelsmän, som deltagit uti mötet i Åbo, voro ock här tillstädes. Såsom landtmarskalk fungerade sannolikt assessorn i Åbo hofrätt Christian Rosenkrantz, ty hans namn förekommer främst ibland de 29 underskrifterna. Vi inskränka oss att af de öfriga vid mötet närvarande adelsmännen endast uppräkna öfverstelöjtnanten Peter Golawitz, af gammal rysk adel, Lars Stålhane till Irjala i Wichtis, Henrik och Clas Ekelöf till Norrkulla i Sibbo m. fl. Presternas talman var kyrkoherden i Perno Zacharias Stachæus. I stället för namnteckningar finnas Helsingfors och Borgås stadssigiller under borgerskapets —, samt Borgå läns, Raseborgs läns, Hollola, Hattula och Sääxmäki häradssigiller under böndernas landtdagsbeslut. Detta, som är affattadt den 15 Juni, innehåller hufvudsakligast detsamma, som mötesbeslutet i Åbo, endast med den förhöjning uti bevillningen, att utskrifningen skulle få försiggå efter mantalet, hvilket ansågs mera gifvande än efter gårdtalet, samt att presterne, utom 6 tunnor spannmål, åtogo sig att erlägga 4 dal. silfv. för hvarje 64 mantal i sina församlingar. Flere besvär, som ständerna vid detta möte androgo, hänskjötos till konungens omedelbara granskning. [1])

Först i Juli öppnades mötet i Wiborg med ständerna ifrån Savolax och Karelen. Landtmarskalk var här slottshöfvitsmannen Aron Johansson Klöfverskjöld, och bland andra adelsmän voro tillstädes Erik Boije, Jöns Henriksson Teetgren m. fl. Presternas talman var kyrkoherden i Jääskis Christian Winter. Borgarståndet som vid mötet endast utgjordes af fyra medlemmar synes icke haft någon ordförande. Bönderna representerades af två deputerade för hvarje af följande härader: Euräpää, Jääskis, Lappvesi, Stranda, Stor Savolax, Lill Savolax, Sääminge och Kymmenegårds län. Ståndens svar på de

---

slut, samt ur G. Horns bref till kungen den 14 Maj, och denne sistnämndes proposition till ständerna af d. 20 Februari, i riksregistr. fol. 354–375.

[1]) G. Horn till kungen den 15 Juni 1657 m. m.

kungliga propositionerna äro daterade: bondeståndets den 7, adelns den 9 samt presterskapets och borgarståndets den 11 Juli 1657. Bevillningarna voro öfverhufvudtaget desamma, som vid nästföregående möten, dock så att allmogen i Jääskis och Euräpää härader, hvilken sjelf måste försvara sin hembygd, förskonades ifrån all knektutskrifning. Med största svårighet var det som borgarne kunde förmås att bevilja den fördubblade båtsmansutrustningen. I sitt slutliga svar förklara de sig redobogna dertill "ändock den för detta beviljade båtsmansfördubbling bland andre många besvär, hvilka nu vore långsamt att upprepa och än anligga, trycker staden och dess borgerskap intet ringa, i det att mestadelen af de tillökte båtsmän äre för annor medellöshet tagne af stadens edsvurne borgare, hvarigenom och eljest att många för påkommande tunga i denna varande fejdetid hafva gifvit sig i kronans enskilda tjenst, borgaretalet mycket förminskadt vordet, så att de nuvarande borgarne dubbelt emot förut måste utgöra till de 1000 d. s. fullna, som till båtsmans- och lådjehållande af staden årligen utgöres." Regeringens anhållan att borgerskapet i Wiborg skulle utrusta ryttare afslogs deremot; "ty när den skadan och besvär denne staden nu af detta ryska kriget här till taget öfverväges, så kan bevisas, om så fordras, att den stiger öfver 10,000 riksdaler". Borgerskapet tillägger i sitt svar vidare: "när Narvas vilkor samt städernas här i Finland besvär jemföras med Wiborgs vilkor och besvär, så finnes stor olikhet, såsom nogsamt kan bevisas". [1])

Det samband, som rådde emellan de öfriga finska landskaperna och Österbotten var på denna tid understundom ganska lösligt. Den sistnämnda provinsen bildade tillsammans med Vesterbotten ett landshöfdingedöme, hvilket man i sin helhet på den grund ofta var mera böjd att räkna till Sverige än till Finland. Derföre kallades Österbottens ständer icke till någon af de finska landtdagarna under generalguvernören G. Horns presidium, utan blefvo jemte Vesterbottens uppma-

[1]) Riksarkivet, nyssnämnda konvolut med påskrift: "Provinsmöten 1657—1658". Mötesbesluten finnas intagne i Stiernmans Bihang till riksdagars och mötens Beslut pag. 343—373.

nade att infinna sig på det sjunde af de inom egentliga Sverige utlysta mötena i Torneå. Detta, som tog sin början den 27 Maj 1657, stod under ledning af riksråden Karl Mörner och Erik Sparre. Endast de tre ofrälse stånden voro här representerade, och det äfven ganska fåtaligt. Prestaståndet räknade 6, borgarståndet 13 [1]) och bondeståndet 5 medlemmar. [2]) Rådhuset var bestämdt till den allmänna samqvämslokalen, men hvarje stånd fick uti staden sjelft se sig om efter rum, der det kunde hålla sina öfverläggningar. Den 28 Maj öppnades landtdagen. Emedan man icke, såsom det brukade tillgå i Stockholm, kunde sammankalla ständerna genom trumpetare, fick det ske genom ståndens af dem sjelf valda talmän. Dessa voro prosten i Kalajoki Joseph Mathesius d. ä. för presterna och borgmästaren i Uleåborg Anders Jöransson för borgarne; om bönderna säges endast att de anfördes af sin talman, utan att dennes namn angifves. Landtdagsbeslutet, dateradt i Torneå den 3 Juni 1657, innehåller förnämligast följande. Utskrifning beviljades på tre år, så att den för 1658 genast skulle få försiggå med hvar tionde man öfver 15 och under 60 år, såväl af skatte-, krono- som frälsehemman; men för 1659 och 1660 skulle densamma ske efter hemmantalen, så att af hvart tionde skatte- och krono- emot hvart tjugonde frälsehemman en duglig karl finge uttagas. Presterna förbundo sig att årligen i tre år erlägga 8 tunnor råg, eller 4 tr och 12 dal. s. för hvarje 64 mantal uti deras församlingar. De lofvade dessutom — hvilket dock ej upptogs i beslutet — på egen bekostnad uppsätta ryttare; men med det vilkor att de icke skulle bortföras, utan brukas hemma till

[1]) Nemligen 2 fullmäktige (Anders Jöransson och Erik Matsson) ifrån Uleåborg och (Olof Svart och Jöns Michelsson) ifrån Torneå, samt en fullmäktig ifrån hvar och en af följande städer: Wasa (Christian Hendriksson), Ny Karleby (Nils Jönsson Ferrling), Gla Karleby (Gustaf Gabrielsson), Kristinestad (Hans Stålbom), Brahestad (Henrik Henriksson), Jakobstad (P. Krögher), Piteå, Luleå och Umeå.

[2]) Deraf voro tre (Michel Fransson ifrån Wöro och Andila by; Ivar Olofsson ifrån Limingo kyrkoby och Sigfrid Eriksson ifrån Pitkäis by i Kalajoki) ifrån Österbotten. Adeln, som icke var tillstädes, underkastade sig för sina gods mötets beslut.

landets försvar. Borgerskapet åter åtog sig en krigshjelp, som skulle erläggas under lika lång tid, årligen med 912 dal. s., deraf 740 d. s. belöpte sig på de österbottniska städerna. De öfriga bevillningarna voro desamma, som de vid de andra mötena. Anmärkningsvärdt vid ständersammanträdet i Torneå var den oenighet, som rådde emellan presterna och städernas borgerskap. De förra skickade i förening med allmogen en deputation till de kungliga kommissarierna, hvilken klagade på borgarne att de taga emot och försvara hos sig alla de rymmare, som begifva sig till städerna ur landsbygden ifrån sina föräldrar och husbönder, eller eljest hafva begått någon missgerning. Borgmästaren i Uleåborg svarade härpå helt kort, att i städerna tagas inga emot, med mindre de hafva bevis, och om presterna hade något att klaga på borgerskapet, så må de utföra sin talan inför lag och rätt. I samråd med kommissarierna beslöt man slutligen "att ingen skulle tillåtas att komma eller sätta sig i staden, med mindre han framter sitt bevis, och ifall att han intet har det, så skall han intet försvaras i staden, utan allenast uppehållas, på det han ej må begifva sig undan; och emellertid skrifvas antingen till kyrkoherden, läns- eller tolfmän i socken, som han är kommen ifrån". Knappt hade presterna och bönderna belåtna gått sin väg, innan kommissarierna emottogo en ny deputation ifrån borgerskapet, som förklarade att det icke ville kommunicera sig med presterna angående rymmare, emedan pastorerna taga sådana genast i sin tjenst, och hota att låta skrifva dem, såsom försvarslösa, till knektar, ifall de icke godvilligt gå in derpå. "Eljest och för andre konseqventier, som de intet vela stort omröra, och att presterna icke må blanda sig i verldsliga saker (sic!), så drager borgerskapet sig ifrån dem". [1])

Vi hafva något utförligare behandlat 1657 års landskapsmöten, emedan de sprida en viss dager öfver många af vårt

---

[1]) Mörners och Sparres bref till konungen ifr. Torneå den 6 Juni 1657 m. m. ur samma konvolut, hvarur underrättelserna om nästföregående möten äro hemtade. Öster- och Vesterbottens ständers beslut af Torneå den 3 Juni 1657 finnes intaget hos Stiernman. II. p. 1292—1296.

fosterlands dåvarande inre förhållanden. I ögonen fallande är det ringa antalet egentligen mera framstående män, som bivistade dessa möten; och dock hade Finland på denna tid frambringat icke så få sådana. Orsaken härtill var att de bästa förmågorna vanligen sökte vidsträcktare kretsar för sin verksamhet, än det fattiga och undangömda moderlandet kunde erbjuda. Under en tid då Sverige plötsligen ifrån ett obemärkt läge svingat sig upp till en Europeisk stormakt, då dess nyssvunna krigarära ännu berusade allas sinnen, öppnades det med ens för snillrika och ärelystna andar så många nya banor, på hvilka de kunde lysa och gagna. Ej under om dessa banor äfven drogo de utmärktaste Finnar till sig. Bortom hembygdens gränser vinkade ju dem till mötes lagrar och guld. Att hafva befäl i en armée, hvilken i krigisk duglighet och mannamod då icke hade sin like i Europa; att såsom en af de främsta härförarne åtfölja en konung, hvars segerlopp och sagolika bragder väckte tidehvarfvets beundran och häpnad; att såsom en stormakts sändebud diktera lagar i Frankfurt, Warschau, Berlin, Köpenhamn m. m., eller att ifrån Svea rikes rådsbord utsända bud, hvilka i ett nu kunde oroa eller lugna en half verldsdel, voro i sanning föreställningar, som lätt kunde komma de unga finska aristokraternas blod att svalla. Men sådana ärelystna tankar behöfde icke inskränkas till adeln allenast. Huru många ofrälse män hade icke på Tysklands och Polens slagfält köpt sin vapensköld? Huru många hade icke förvärfvat sig densamma redan såsom yngre tjenstemän vid embetsverken i Stockholm, vid utrikes legationerna samt annorstädes, och sedermera stigit högt i graderna? Det var dock icke, eller behöfde åtminstone icke vara personlig ärelystnad ensamt, som förmådde så många Finnar att öfverge sin fädernebygd, — öfvertygelsen att i sjelfva verket mera kunna gagna derute, än hemma, gjorde det väl också. Det aflägsna och obemärkta Finland erbjöd ringa utsigt till fortkomst. Sjelfva generalguvernörsembetet, landshöfdingesysslorna och öfverbefälet vid krigshären härstädes betraktades af den tidens store icke stort annorlunda än såsom ett slags hederliga förvisningsplatser, der allt det bästa, man än åstad-

kom, trädde i skuggan för de storverk, som samtidigt utfördes på andra sidan Östersjön och Bottenhafvet. [1]) De Finnar, som deltogo i dessa sistnämnda, voro icke heller utan all nytta för sitt land. Att vårt folk fortfarande åtnjöt regeringens fulla högaktning, hvilken icke blott bevisades dess krigare, utan äfven ådagalades särskildt i det erkännande, som under denna, måhända mer än under någon annan tid, kom den finska nationaliteten till godo och hvarom framdeles mera, — derföre hade vårt fosterland just att tacka de män, som utom dess gränser förstodo att sätta det finska namnet i heder.

Oaktadt regeringen på förhand försökt bearbeta folkets tänkesätt till sin förmån, hade den dock icke i allo lyckats genomdrifva sina fordringar. Svåraste motståndet hade den mött i frågan om utskrifningen, som äfven t. ex. vid mötet i Åbo icke beviljades på långt när så rundlig som Karl X hade begärt. Det var icke blott den kännbara bristen på arbetsföra karlar, som gjorde soldatutskrifningarna så betungande; de voro det äfven derföre att snart sagdt hela folket hyste en verklig vedervilja och afsky för krigstjensten. Man kunde väl tycka att detta låter underligt på en tid, då den finska vapenäran strålade så klart, då hela folket så ofta fick öfva sig i krig och göra sig förtroget med dess faror, men så var dock fallet. Likväl var det icke fruktan eller feghet som gjorde utskrifningarna så afskydda. Vi ha tvertom omtalat huru de finska soldaterna på denna tid afgåfvo de mest lysande prof på mod och dödsförakt och huru äfven de hemmavarande bönderna frivilligt trädde under vapen och hjelpte att drifva fienden ur landet. Orsaken till motviljan för krigstjensten låg djupare. I årtionden hade regeringen redan med få uppehåll fört utländska krig i och för intressen, hvilka folket antingen icke kunde fatta, eller också föga bekymrade sig om. Popu-

---

[1]) Så t. ex. nödgades Karl X försäkra Gustaf Evertsson Horn, att han ingalunda skulle glömma honom derföre att han var så långt aflägsen ifrån hans (konungens) person. Tvertom ansåg konungen Horns plats i Finland vara ganska vigtig, och bad honom icke förtröttas, utan fortfarande arbeta i sitt kall. Kungen till Horn den 3 December 1657. Riksregistr. fol. 2590.

lära voro således dessa krig icke ens ifrån början; de blefvo snart förhatliga, då de ständigt fordrade nya offer, då bonden såg den ena efter den andra af sina raskaste söner uttagas och släpas bort, för att i ett fremmande land finna en okänd graf. Må man icke undra om en stark bitterhet och ovilja gjorde sig gällande emot soldatutskrifningarna, och isynnerhet emot dem, hvilka skulle förrätta desamma. Hela byalag förenade sig och ingingo inbördes öfverenskommelse att beskydda och dölja hvarandras manliga ungdom. Underslefven vid soldatutskrifningarna voro derföre ganska stora. Så klagade Horn att 1656 års utskrifning ifrån hela Finland lemnat endast 1,200 man, och den, som beviljades 1657, hade vid årets slut icke inbringat utaf Wiborgs län mer än 70 rekryter. "De öfriga hålla till i skogar och löpa som vilddjur och ehuruväl det slås efter dem genom officerare, fogdar, länsmän och alle, som kunna dertill brukas, så är det likväl allt fåfängt." [1])

Det kan hafva sitt intresse att se på hurudant sätt regeringen förskaffade sig de krigare, som under Arvid Wittenberg utmärkte sig i Warschau, som med Didrik Rosen sökte och funno hjeltedöden i Tykoczin, och som med Karl X tågade öfver Bälten och stormade Köpenhamn. Handlingar och bref ifrån denna tid lemna oss härom ganska utförliga underrättelser. När utskrifning skulle försiggå togo de finska bondsönerna och drängarna genast till flykten. De få som ertappades måste derföre såsom fångar inspärras och noga förvaras inom lås och bom med vakt för både dörrar och fönster, att icke deras anförvandter skulle kunna hjelpa dem att rymma. Man afförde dem härpå under eskort till närmaste stad, hvarest de instuckos i regementena och sändes till sin bestämmelseort. Äfven här bevakades de åtminstone ett eller par år, till dess känslan för hemmet hunnit ge vika för den af disciplinen; — då först blefvo de pålitliga. De åter som lyckats

[1]) G. Horn till konungen d. 14 Mars 1657 och ett sednare bref utan datum, men skrifvet i November samma år. Ifrån Österbotten inbringade 1657 års utskrifning 418 soldater. J. Graan till kungen d. 2 Sept. n. å.

undkomma dolde sig antingen i aflägsna skogsbyar i Tavastland och Savolax eller uppehöllo sig uti djupa skogar i närheten af hembygden, dit de återvände först sedan faran var öfverstånden. För att fasttaga sådana rymmare utskickade generalguvernören och landshöfdingarna en mängd mindre truppafdelningar, anförda af med trakterna noga förtrogna personer af det lägre befälet. Deras menniskojagt var förenad med de största svårigheter, ja lifsfara, och erfordrade derföre en icke ringa skicklighet och vana. Hvarhelst de kommo fram var folket redan på förhand underrättadt derom. Jagten måste derföre, för att lyckas, ske om nätterna. Då omringades i hemlighet den gård, som man visste vara ett tillhåll för rymmarne, dörrarna uppslogos och soldaterna stego i stugan. Här förestod dem ofta en het strid. Bönderna beväpnade med bössor, spjut, yxor och hvad helst de i hast kunde få tag uti, värjde sig förtvifladt. Snart infunno sig äfven grannarna till hjelp och leken slutades mången gång så att soldaterna, illa tilltygade och efter att ha bekommit duktigt stryk, nödgades draga bort. Under reträtten genom byn förföljdes de till på köpet af qvinnornas och barnens skällsord och smädelser. Förklarligt var det således att de å sin sida också lätt bringades ur sitt lugn samt handterade allmogen temmeligen hårdhändt. Detta framkallade rättegångar, hvilka understundom togo en ganska tragisk ända. Vi anföra här en, emedan den är betecknande för den noggranna omsorg, hvarmed Karl X höll hand öfver lagskipningen i landet.

En löjtnant af A. Koskulls regemente Per Nilsson hade om sommaren 1657 blifvit utsänd att fasttaga de förrymda och nyssutskrifna soldaterna i Nyslotts län. Under denna förrättning misshandlade han bönderna på mångahanda sätt, uttog ifrån gårdarna egenmäktigt mat åt sig och sitt följe, samt framfor i öfrigt högst våldsamt. Tillfölje häraf anklagades han af allmogen vid tinget och blef af häradsrätten för våld, rån och hemfridsbrott dömd att mista lifvet genom halshuggning. Åbo hofrätt, till hvilken målet hemställdes, stadfästade domen. Ifrån sitt fängelse skref Per Nilsson då en ödmjuk böneskrift till generalmajor E. Kruse, deri han omtalade huru han i 20

års tid i krigen mot rikets fiender ärligen och redligen tjent Sveriges krona, "så att" — säger han — "jag tryggeligen inför Gud, min nådiga öfverhet och hvar ärlig man vill och kan till svars stånda." Enligt erhållna ordres hade han med "all möjligaste flit, både dag och natt med stor lifsfara" spanat efter rymmare; men råkat derunder — emedan "här är ett vildt, öfverdådigt folk, uti alla skalkstycken öfvadt, och ej ärligt och redeligen vill tjena för sitt fädernesland" — något strängt handtera dem, "som sådana äreförgätna bofvar hafva hyst och herbergerat". Derföre hade han nu blifvit dömd till döden, ändock han ingen hade mördat eller slagit ihjäl. "Hvad som andra små fel och brister hafva kunnat vara med lifsuppehälle och pant för skjutsning, kan jag intet neka till mina underhafvande medfölje tagit hafva. Bönfaller fördenskull uti allsomstörsta underdånighet till E. Excellens som en nådig soldats fader och försvarare är, fast om något kunde vara passerat, som sig ej borde, gunstnådigt det förlåta och mig till nåder igen upptaga. Gud tröste — utbrister han till sist — en fattig soldat, af månge missgynnare, är snart dömd ifrån lifvet för en ringa sak, som här högt upphäfves och antages, deraf stor görs, emedan en soldat sig föga på lagen förstår, utan fastmera om krigsväsendet vinnlägger." Kruse, som ansåg straffet för strängt, lät på eget bevåg inställa exekutionen och framställde saken för Gustaf Horn, hvilken gillade hans handlingssätt och emellertid skref till rådet i Stockholm, för att få det att upphäfva hofrättens dom. Rådet vågade dock icke, utan bad honom vända sig till konungen. Innan detta hann ske, hade likväl Åbo hofrätt inför denne besvärat sig deröfver att dess domar icke verkställdes, utan blefvo af de civila myndigheterna godtyckligt inställda. Förgäfves urskuldade sig Horn och Kruse, förgäfves ådagalade de att mindre våldsamheter å militärens sida knappast kunde undvikas, då den hade att göra med en gensträfvig och fiendtlig allmoge, samt att Nilssons afrättning skulle skrämma alla andra, att vidare förfölja rymmare; konungen förklarade att han gillade hofrättens dom och att Nilsson måste "androm till sky och varnagel halshuggas". Horn erhöll en högst allvarsam tillrät-

tavisning, emedan han vågat "förbjuda exekutionen af en laga och grundad dom, särdeles när han af vår hofrätt, som vi i dömande konungslig myndighet hafva gifvit, är fälld, icke betänkandes att exekution är justitiens kraft och derföre de exekutorer, som häruti äre försumlige med eftertänkligt straff hotas och undsägas uti rättegångsprocessens sista punkt". Konungen förundrar sig också att Horn tagit sig före att underställa ett af hofrätten i Åbo afgjordt mål till riksrådets bepröfvande, hvilket icke var lagligt, emedan hofrätten, hvad dess domar beträffade, endast subordinerade under konungen, "som af Gud till högsta domare öfver alla verldsliga domar satter är". Men emedan kungen af handlingarna i målet förnimmer att Nilsson föregifver sig ha utfört sina excesser på andras ordres, vill han att man, medan Nilsson är i lifvet, först ransakar, "hvilka de äre, som han våldsamma gerningar till tjenst hafver gjort och med hvars befallning detta skett är", hvarefter domen öfver honom genast må verkställas. Till Kruse skref Karl X, att ehuru denne för sitt förfaringssätt borde afsättas och i egen person inställas för hans domstol, så ville han likväl, i betraktande af Kruses många tjenster och svårigheten att under denna tid byta landshöfding, [1]) till en början nöja sig med att infordra dennes skriftliga förklaring, och sedan handla efter sakens beskaffenhet. [2])

Ibland fingo rättegångarna också för bönderna ett mindre behagligt slut. Vi anföra följande händelse, såsom karakteristisk såväl för värfningarna som sjelfva tidsandan. Under

---

[1]) Kruse erhöll d. 17 December 1657 fullmakt att vara landshöfding i Wiborg, emedan konungen behagat entlediga Koskull ifrån denna befattning, för hans "tilltagande ålder och oförmögenhet". Riksregistr. fol. 2753.

[2]) Uppgifterna om denna rättegång äro hemtade ur löjtnanten Per Nilssons bref af d. 18 Juli 1658 till E. Kruse, hvaraf en afskrift åtföljer som bilaga Horns bref till kungen af d. 9 September s. å. Vidare rådets bref till Horn d. 27 Augusti 1658; konungens skrifvelser af den 19 April 1659 till hofrätten i Åbo och till G. Horn, samt d. 30 April till E. Kruse, samt G. Horns svar af d. 19 Maj sistn. år. Brefven förekomma dels i ett konvolut med påskrift: Generalguvernören G. Horns bref, dels i riksregistr. å K. Sv. riksark.

sednare hälften af år 1658 eller början af 1659 hade Gustaf Horn skickat till Österbotten några officerare, hvilka der skulle värfva ett kompani dragoner. De hade redan hopbringat ett temmeligen stort antal, då de uti Kauhajoki angrepos af ett sammanrotadt parti bönder, anförde af en prest, Sigfrid Nicolai.[1]) Slagsmålet tog en för militären olycklig vändning; de nyss värfvade dragonerna grepo till flykten och deras befälhafvare kaptenen Arvid Vihnoi och löjtnanten Nandelstadt blefvo så illa tilltygade, "att de af många undfångna hugg och slag aldrig till deras förra helsa kunna restitueras". För sin hjeltedat blef vår krigiska prestman, jemte sex af sina förnämsta medhjelpare dömd till döden af Åbo hofrätt, som dessutom fällde tio bönder till böter för samma sak. Hofrättens dom underkastades konungens afgörande. Dermed fördröjdes dock någon tid tillfölje af Karl X:s oförmodade och hastiga död, så att den slutliga resolutionen först utföll den 15 Mars 1660. Den befriade alla de dömda ifrån dödsstraffet, i hvars ställe den stadgade att presten skulle afsättas ifrån sitt embete, böta 200 d. s. eller i brist deraf löpa gatlopp och sedan ställas under dragonerna, samt att de öfriga deltagarne i slagsmålet skulle böta, allt efter sin större eller mindre brottslighet, ifrån 200 till 50 d. s., samt likaledes blifva sjelfskrifna dragoner. "För den sveda och värk, som kaptenen och löjt-

[1]) Uti de rättegångshandlingar vi påträffat omnämnes icke orten, hvarest slagsmålet skulle passerat. Vi våga dock påstå att det varit i Kauhajoki, och det på följande grunder. Sigfrid Nicolai kallas i utslaget till en "vagant prest", d. v. s. en som för tillfället icke hade någon tjenst, hvilket passar till alla delar in uppå den Sigfrid Nicolai, som enligt Strandbergs Herdaminne 1653 blef sockneadjunkt i Ilmola, och 1655 såsom oduglig derifrån afsattes. I Österbottens afkortningslängd för år 1663 upptages också en "herr Sigfred" såsom bosatt i Kauhajoki by af Ilmola socken. Af de öfriga 16 i utslaget upptagne personer, återfinnas 6 namn i Senatsarkivets verificationslängder för denna trakt, deraf 5 upptages såsom husbönder i Kauhajoki. De tvenne i utslaget upptagna gårdsnamnen Philippula och Beckile (i Sen.arkivet Puckila) igenfinnas också i de i Kauhajoki befintliga Filppula och Piikkilä. Att Sigfrid Nicolai ännu 1663 upptages i Kauhajoki mantalslängd, torde kunna lätt förklaras af den vårdslöshet och de underslef, som vid dessa längders upprättande skedde.

nanten hafva lidit, skola samtliga delinqventerna tillhopa hjelpas åt att böta 200 d. s. m." [1])

Dylika om våldsamhet och näfrätt vittnande handlingar framstå beklagligtvis icke såsom enstaka exempel under denna tid. Det gafs till och med fall att officerare på öppen landsväg rånade de vägfarande! Dock bör det tilläggas, att sådana brott, när de blefvo kända, alltid strängt beifrades. [2])

De besvär den finska allmogen i gemen anförde öfver de folködande soldatutskrifningarna och värfningarna voro dock få, i jemförelse med dem de arma ryttarebönderna idkeligen nödgades upprepa. Desse voro väl icke underkastade utskrifning, men måste i dess ställe utrusta häst och karl till kronans tjenst. En sådan utrustning var redan under fredstider ganska betungande, [3]) men blef under kriget verkligen ruinerande, emedan den starka afgången på folk ständigt fordrade nya uppsättningar. Redan 1657 klagade ryttarebönderna, att de, på den korta tid kriget varat, nödgats uppsätta somliga två och andra tre karlar, hvaraf de nu blifvit mycket utmattade. "Och der de än omsider kunna hinna till förskaffa sig munderingar, *då hafva de större brist uppå dugliga karlar, eftersom landet är helt förblottadt på manskap.*" Horn, som ansåg sin embetspligt fordra, att han skulle föredraga dessa besvär inför konungen, bönföll till sist att H. M:t ville nådigt upptaga det, "icke såsom någon fåfäng och onödig lamentation, utan som det sig i all sanning befinnes". [4])

---

[1]) G. Evertsson Horn till kungen d. 24 Augusti 1659; och K. Maj:ts resolution öfver det muteri några bönder med en prest hafva begått på tvenne Kongl. Maj:ts utskickade värfvare; gifven i Göteborg d. 15 Mars 1660. Riksregistr. fol. 850.

[2]) Kongl. Maj:ts befallning till hofrätten i Åbo att ransaka och afdömma det brott, som ryttmästaren Måns Arvidsson Brandsköld begått emot några Sordavala-boar, hvilka han på vägen anfallit och misshandlat samt fråntagit deras medhafda egendom, d. 29 Juli 1658. Se för öfrigt härom i riksregistr. 1656 fol. 1954; år 1658 fol. 1500 och år 1659 fol. 3778.

[3]) Jemför ofvan pag. 43.

[4]) G. Evertsson Horn till kungen d. 15 Juni 1657.

Till Finlands öfriga pröfningar på dessa år kom det danska kriget. Visserligen utöfvade dock detta jemförelsevis ett ringa inflytande på vårt lands inre förhållanden; ja för dess krigare var det till och med en ren vinst, att ifrån Polens förhärjade och morasiga slätter slippa till det bördiga Danmark. Likväl led städernas handel deraf icke så litet. I början befarade man här äfven ett besök af fiendens flotta, och Horn lät derföre uppkasta skansar vid Åbo och på öarna deromkring i skären, hvarest under hela sommaren 400 soldater tjenstgjorde såsom ett slags kustbevakning. Då farhågorna sednare skingrades genom Karl X:s snabba segertåg, blef denna korps bortkallad och skickad till Estland.[1])

Flere tillstötande naturolyckor rågade måttet på vårt folks lidanden. Den dåliga årsväxten 1657 banade liksom väg åt pesten, hvilken under sednare hälften af nämnde år skördade mycket folk. Wiborg, Borgå, Åbo, Nystad och Raumo hemsöktes deraf. I den förstnämnda staden dogo af den förmögnare klassen deri ifrån Augusti 1657 till Mars 1658 50 personer[2]); af det fattigare folket deremot vida mera. Den 4 December 1657 skref Horn till konungen att pestilentien tagit så öfverhand att det icke står till att beskrifva: isynnerhet hade den utbredt sig i och omkring Wiborg och Åbo, men Helsingfors och Tavastehus län hade lyckligtvis derifrån befriats, hvartill orsaken bör sökas i de goda anstalter landshöfdingen E. Creutz vidtagit.[3]) Farsoten utbredde sig äfven till Åland och, oaktadt alla försigtighetsmått, till Stockholm, hvarest den ifrån 1 Augusti till den 7 November 1657 skördade 2928 personer. I Ingermanland rasade den fortfarande ytterst häftigt och anställde förfärlig förödelse ibland fästningarnas

---

[1]) Densamme d. 14 Maj 1658.

[2]) Sen. arkiv. Allmänna handlingar. Viborgs "Domkyrkiones inkompst för the döda i Pestilentia med Ceremonier begraffna Anno 1657."

[3]) Denna uppgift står annars i strid med flere andra, som säga att pesten 1657 herrskat i hela Tavastland, isynnerhet i Hauho socken. Jemför Ilmoni: Bidrag till historien om nordens sjukdomar. Del. II. pag. 226.

garnisoner. Uti Ivangorod t. ex. dogo emellan d. 1 och 10 April 1658 20 soldater och 100 lågo sjuka. Med de få återstående kunde fästningen, utan hjelp utifrån, icke försvaras. [1]) Efter att ungefär ett år hafva härjat i södra Finland aftog pesten småningom och försvann lika hastigt som den kommit.

Bristen på medel nödgade regeringen att ifrån 1657 endast utbetala halfva löner åt tjenstemännen. [2]) Mången led tillfölje häraf stort ekonomiskt betryck. Landshöfdingen A. Koskull klagade att han för sin fattigdoms skull icke ens kunnat tillbörligen begrafva sina barn. [3]) Hoppet om bättre tider uppehöll dock sinnena. Ju större ansträngningar man gjorde emot Ryssland, desto förr kunde man vänta fred. Finlands räntor blefvo också använda endast till dess eget försvar, och ifall något öfverskott uppstod, lemnades detta till att betäcka bristen i Ingermanlands och Kexholms läns stat.

---

[1]) Christer Horn d. 10 April 1658 till G. Evertsson Horn. K. Sv. riksarkivet.

[2]) Konungen till G. Evertsson Horn d. 20 Febr. 1657. Riksregistr. fol. 385.

[3]) A. Koskull till konungen d. 13 Mars 1658 ibland landshöfdingarnes skrifvelser i riksark.

SJETTE KAPITLET.

RYSKA KRIGET TILL STILLESTÅNDET I WALLISAARI. — KARL X:s SISTA REGERINGSÅR.

Kriget med Ryssland fördes under året 1658 i allmänhet matt å ömse sidor. Zaren begynte ledsna vid en kamp, som medförde endast kostnader och mansspillan utan motsvarande fördelar; han fann sig sviken i sina förhoppningar om Polens krona, och måste i dess ställe befara att detta land, befriadt ifrån Karl Gustafs härskaror, skulle förnya striden emot honom. Underrättelserna ifrån Danmark blefvo också allt mera oroande och läto honom frukta ett snart slut på kriget der, samt att svenska hufvudstyrkan sedan kunde vända sig emot Ryssland, som i sådan händelse skulle stå ensamt och angripet på alla kanter. Redan de sista månaderna af år 1657 inlät sig derföre Alexej i underhandlingar med de fångna svenska legaterna, hvilka med hans tillstånd skickade hofjunkaren Konrad Berner till Karl X, för att anhålla det denne ville bestämma ort och kommissarier för den stundande fredstraktaten. Med glädje emottog Karl X underrättelsen härom. Till sändebuden i Moskwa skref han med afsigt ett icke i schifferskrift satt bref, på det att Ryssarne, som tvifvelsutan skulle öppna detsamma, deraf måtte få reda på hans allvarliga åtrå efter fred. Sändebuden erhöllo derjemte, för att kunna verkställa sin återresa ifrån Moskwa 12,000 riksdaler, som G. Horn utaf Finlands räntor måste lemna dem. [1]) Riks-skattmästaren fick befallning att med all flit arbeta på fredsverket, ty "med Muskou måste jag — skref konungen d. 15 Januari 1658 — hafva fred, fast muskovitern icke stort allvar hade

[1]) Penningar funnos dock icke i kassorna, utan Horn måste upplåna dem hos handlanden i Wiborg Anthoni Burchardt. Om denne man se ofvan pag. 15 not. 2, och 38 not. 1.

den enighet att hålla, för landsens tjenst skull måste alla partikular passioner och förbättringar, så ock calumnier hvarmed en sådan nation plägar kasta om sig cessera och icke förhindra fredsverket." De la Gardi bortkallades likväl kort härpå, för att såsom caput legationis å Sveriges sida bevista fredsunderhandlingarna med Polen, som under Frankrikes och Hollands bemedling öppnades, och generaldirektionen i Östersjöprovinserna anförtroddes nu i hans ställe åt G. Evertsson Horn, hvilken derjemte fortfarande fick bibehålla sitt hittillshafda befäl i Finland. [1])

För att fredsunderhandlingarna med Ryssland bättre skulle påskyndas var det nödigt att krigsmakten i Finland och Östersjöprovinserna sattes i ett respektabelt skick. Den enda utvägen att åstadkomma detta, var att förmå finska ständerna låta 1659 och 1660 års utskrifningar på engång försiggå redan 1658. Förslaget kom ifrån G. Horn, som framhöll att endast en dubbel utskrifning vore i stånd att förse fästningarna med fulltalig garnison och derjemte lemna ett sådant öfverskott för den aktiva arméen, att denna genom sitt uppträdande kunde bringa Ryssen på fredligare tankar. [2]) Landshöfdingarna lyckades också — ehuru sannolikt först efter många svårigheter — öfvertala folket att samtycka till denna förökade och ovanliga börda. Med tillfredsställelse skref Horn (d. 25 Mars) till konungen att han under stundande sommar hoppades kunna tåga i fält med 1,800 ryttare, "förutan dragoner och knektar." — Hände det dock någång att Finlands tillgångar inflöto litet rikligare, så skyndade genast Lifland och Estland att deraf taga brorslotten, utan att någonsin i sin tur tillbaka bevisa vårt land en dylik återtjenst. Så också nu. Tillståndet isynnerhet i den förstnämnda provinsen var nemligen i högsta grad uselt. Pesten hade förfärligt huserat ibland dervarande trupper. Många regementen utgjordes numera endast af 60 eller 70 man, och hela den i fält användbara krigs-

---

[1]) Rikseregistr. år 1657 fol. 2669, 2755, 2846 och år 1658 fol. 69.

[2]) G. E:son Horn till kungen d. 23 Febr. 1658 och till rådet d. 6 Mars s. å.

styrkan uppskattades högst till 878 man, af hvilka dessutom icke ens öfver hälften kunde göra tjenst.[1]) Härtill kom att fästningarna ledo brist på proviant. Det blef nödvändigt att skicka hjelp från Finland, och Horn, som icke ville belasta den utarmade allmogen med ytterligare extra gärder, försökte att utaf adeln förskaffa sig så mycket lifsmedel, som behöfdes, för att under några månader uppehålla garnisonerna. Underhandlingarna härom lyckades endast i Wiborgs samt Nylands och Tavastehus län, hvarest adeln beviljade af hvarje 100 dal. silf. mynts ränta både af öde och behållna gods — endast säterierna med deras enskilda egor undantagne —, i det förra länet: 3 tunnor skarpsäd, 2 t:r hafra och antingen ett trefamns snöre halm eller 6 mark kopparmynt, samt i det sednare: 2 t:r spannmål, 1 lisp. smör och 1 lisp. torrt kött. I Åbo och Björneborgs län deremot förklarade adeln, "att såsom oss numera omöjligt är att hafva något visst qvantum af våra bönder, som genom de många och svåra extra ordinarie kronopålagorna, hvilka alla först uttagas, af sig komma och öde blifva; alltså vill det ock fuller oss alldeles odrägligt falla efter räntan något visst att utlofva och hålla, helst medan af öde, så väl som behållne gods fordras, hvilket synes vara emot naturen att något taga, der intet är; der till med står icke heller sådant i våra händer, som nu till ett ringa tal här in loco äre, något i gemen sluta, som ock andra, hvilka högre och större intresse hafva, angår." — De i Åbo församlade adelsmännen försäkrade dock till sist att de icke ville undandraga sig att efter förmåga bistå kronan, "allenast de, som det förnämligen och mest angår, först varda hörde och till råds tagne." Horn blef mycket förbittrad öfver detta svar. De ifrån Åbo län, "som var beläget längst ifrån gränsen och alltså minsta besväret af kriget utstått" — skref han till konungen — "hafva mera i orden än i gerningarna låtit se deras benägenhet."[2]) Skulden till den misslyckade underhandlingen

---

[1]) G. Horn till kungen d. 20 och 22 Febr. samt 3 April 1658.

[2]) Densamme d. 10 April 1658. Med detta bref följer såsom bilagor: a) Ridderskapets och Adelns i Wiborgs län svar och förklaring på Hans Excellens etc. G. Horns nådige (!) proposition, daterad

skyllde han på landshöfdingen Erik von der Linde, som i stället att öfvertala adeln reste bort ifrån sitt län, utan att "vörda" honom "med den ringaste notifikation derom". I hopp att andra skulle följa exemplet lät Horn ifrån sina egna gods och förläningar i Åbo län föra till kronans magasiner så mycket säd och victualier, som derifrån borde utgå efter beräkning af det, som i Nyland beviljades. Det var dock utan verkan och han nödgades flere gånger upprepa sina klagomål öfver Åboländska adelns oginhet samt landshöfdingen E. von der Lindes tröghet och likgiltighet. Denne, en broder till Karl Gustafs bekante gunstling Lorents von der Linde eller "Lasse Lind", [1]) synes varit en personlig fiende till Horn, hvilken han genom sina relationer vid hofvet sökte bringa i konungens onåd. Ett lämpligt tillfälle härtill erbjöd sig, då Horn, för att skaffa medel till bestridande af de hopade utgifterna, föll på det orådet att försöka bortpanta kronogods. Företaget stannade likväl vid blotta afsigten, ty då han för Rigas och Pernaus behof skulle upplåna 2000 tunnor spannmål och förfrågade sig hos Erik von der Linde, om inom Åbo län fanns några lediga kronogods, hvilka kunde erbjudas säljaren såsom pant, gaf denne härpå intet svar, utan skyndade att anmäla saken för konungen. Följden häraf blef att generalkommandot öfver Lifland och Estland uppdrogs åt fältmarskalken grefve Douglas, och att G. Horn fick en sträng tillrättavisning jemte befallning att framdeles hålla sig "inom skrankorna af sitt embete." [2])

Innan fredsunderhandlingarna började ville Alexej göra

---

i Wiborg d. 5 Februari och undertecknad af Henrik Rehbinder "i landtmarskalks ställe," samt fyra andra adelsmän och fem adliga förvaltare å deras principalers vägnar; b) transumt af Landshöfdingen Ernst Creutz bref till Horn af 24 Febr. 1658, och c) af Ridderskapets och Adelns i Åbo län bref till landshöfd. E. von der Linde.

[1]) Det förtroliga uttryck, hvarmed Karl Gustaf, såsom pfalzgrefve och kronprins benämnde honom. Se Fryxells Berättelser etc. XI. 41—43 och XII. 152, 153 m. fl.

[2]) Kungen till Horn d. 5 Maj 1658 (riksregistr. fol. 697) och Horn till kungen d. 31 Maj s. å. Endast ett litet öde gods i Wiborgs län hade Horn bortförpantat.

ett sista försök att eröfra Ingermanland, helst i hela Ryssland ett rop uppstod att han icke på andra vilkor skulle ingå fred med Sverige, än att nämnde provins och Karelen återlemnades. Med denna förhoppning smickrades folket fortfarande, på det att det icke, tillfölje af olyckorna i kriget, måtte begynna några oroligheter. [1]) En här af 5000 man under general Govanskis befäl inryckte derföre (i Februari) i Ingermanland. Narva omringades och Christer Horn, som i egen person förde befälet derstädes uppmanades att godvilligt öfverlemna åt zaren "det heliga land, som ända ifrån verldens begynnelse hört honom till; i annat fall skulle det tagas med våld." Svaret blef sådant man kunnat vänta, och Govanski, som ansåg sig sakna tillräcklig styrka för en ordentlig belägring, nöjde sig med att i närheten uppslå ett läger, hvarifrån han under afvaktan på förstärkningar ifrån Ryssland kunde oroa nejden och förhindra tillförseln till staden. [2]) Dagen derpå öfverraskades Ryssarne af dånet ifrån hundradetals kanoner, hvilka i alla svenska fästningar aflossades till en glädjesalut öfver den lyckligen erhållna freden med Danmark. Nyheten härom föranledde fredsunderhandlingarnas påskyndande. Zaren lät straxt efter Berners återkomst till Moskva uppmana de svenska legaterna att jemte ryska fredskommissarier resa till någon bestämd ort, dit de underhandlare konungen ytterligare önskade sända äfven skulle bege sig; men att de dessförinnan skulle uppvisa för Ryssarne sina instruktioner. Bielke och hans kolleger svarade, att Svenskarne lika litet hade för sed att fordra af fremmande gesanter deras instruktioner, som att lemna sina egna till andras genomögnande: sjelfve hade de dessutom nu inga sådana och kunde icke heller betrakta sig såsom sändebud, utan endast såsom fångar, hvilka voro obehöriga att befatta sig med någon underhandling, så länge de befunno sig i Ryssarnes våld och icke inom sin egen konungs område. Detta verkade. Legaterna blefvo genast lös-

---

[1]) Puffendorf l. c. pag. 507.

[2]) Christer Horns rapport ifrån Narva d. 23 Mars, åtföljer såsom bilaga Gustaf Horns bref till kungen af d. 29 i s. m.

gifna (d. 29 April) och med stor ståt förda ifrån sitt hittills hafda fängelse till ett i närheten af storfurstliga residenset beläget palats. Följande dagen kallades de upp på slottet, hvarest zaren förklarade att hans nya titel icke innebar något hemligt försåt emot konungen, samt att han med orden: fäders och förfäders efterföljare etc. icke förstod några andra landskap än dem han redan innehade. Man öfverenskom att fredsunderhandlingarna skulle begynna den 17 Juni 1658 i Plusamünde (nära till Narva), dit såväl svenska som ryska sändebuden fingo infinna sig, hvardera parten beledsagad af 100 ryttare och 200 infanterister, samt att ett vapenstillestånd dessförinnan skulle ega rum ifrån den 21 Maj till underhandlingens slut, eller, i händelse den icke ledde till önskligt resultat, ännu fyra veckor derefter. [1])

Medan detta afhandlades i Moskva fortsattes kriget i Ingermanland. Större delen af ryska arméen låg ännu utanför Narva. En annan här belägrade Jama. Garnisonen der hade redan af brist på krut nödgats ingå dagtingan, att utrymma fästet, ifall den icke erhöll undsättning inom en viss tid. Endast sex timmar återstodo mera, och slottet hade varit ryskt. Då infinner sig Christer Horn med en del af rytteriet ifrån Narva plötsligen på stället, angriper fienden och besegrar honom efter en häftig strid. Ryssarne skola dervid förlorat 200 man, medan Horns förlust endast utgjordes af 14 dragoner. En mindre fördelning af 200 ryttare, som Govanski (d. 20 Mars) utsände norrut, blef af en på furagering befintlig finsk trupp under major Odert Hastfehrs befäl omringad i en by och så i grund nedgjord att endast en bojar och åtta man med lifvet undkommo. [2]) Måhända var denna lilla trupps utsändande af den ryska befälhafvaren endast en krigslist att draga uppmärksamheten åt ett annat håll. I sådant fall lyckades den också till en början, ty oförmodadt stodo 2000 man framför Nyenskans, som utan alla förberedelser genast stormades. Anfallet tillbakaslogs dock, och Rys-

[1]) Puffendorf l. c. p. 470, 471.
[2]) G. Horn till kungen d. 29 Mars.

sarne, som sågo sin plan att intaga befästningen genom öfverraskning felslagen, drogo sig några dagar derefter (d. 2 April) bort, qvarlemnande emellan de spanska ryttarne och pallisaderna 40 döda, "att förtiga de som utanför äro blefne." [1]) Slutligen kommo ordres ifrån Moskva till Govanski att afstå ifrån vidare fiendtligheter och draga sig tillbaka till Ryssland. Narvas belägring — om man så får kalla det — upphörde derföre i första hälften af Maj. De ryska och svenska befälhafvarne höllo ett gemensamt dryckesgille, samt togo derpå ett vänskapligt farväl af hvarandra. Ryssarnes aftåg inträffade i hög tid, ty sjukdomar rasade så förfärligt inom Narvas garnison, att densamma utan förstärkning utifrån svårligen hade kunnat göra ett långvarigt motstånd. I medlet af Maj lågo der 500 sjuka, och i Ivangorod kunde icke öfver 60 göra tjenst. [2]) Ifrån Finland kom under sommaren nytt manskap, som för en tid fyllde luckorna, till dess farsoten åter hann göra dem lika stora som förut. Sjelft hade vårt land förnämligast att tacka Gustaf Horns kloka försvarsanstalter, att det under året 1658 var fredadt för fiendtliga infall. Visserligen tillärnades ett och annat sådant; men befälhafvarnes påpasslighet och vaksamhet omintetgjorde planerna redan i sin början. Utan bistånd af en svensk eskader på Ladoga ansåg sig Horn å sin sida icke kunna begynna något offensivt; och när han slutligen gjorde förberedelser härtill, kom underrättelsen om vapenhvilan.

Roeskilder-freden, som väckt så mycken oro i Ryssland, hade deremot i Finland blifvit hälsad med stort jubel. Man väntade här att Karl Gustaf nu, sedan han icke mera ansattes af Danmark, skulle egna en större omsorg åt sina östra provinser och derföre i egen person bringa kriget på denna sidan till ett lyckligt slut. Dessa förhoppningar uttalade också Gustaf Horn, då han lyckönskade konungen till den vunna freden, hvarom underrättelsen — skref han — "i dessa orter

---

[1]) G. Horn till kungen den 3 April.

[2]) Christer Horn till kungen d. 19 Maj, och kungen till G. Horn d. 28 Juni. Riksregistr. fol. 1294.

till glada öron kommit. Och såsom nu alle E. K. M:ts trogne undersåtare glädja sig häröfver af hjertat, så förmoda ock dessa beträngda orter härefter en nådig undsättning och önska intet högre än sakerna så måtte medgifva att E. K. M:t kunde dess mäktiga vapen och makt vända emot denne barbariske fiende och honom såsom de andre trolöse till fredliga tankar tvinga: hvilket den högste Gud nådeligen secundera och välsigna ville." [1]) Tanken att vända sina vapen emot Ryssland sysselsatte också verkeligen Karl Gustaf och hans omgifning, ehuru måhända endast en kortare tid. De som yrkade härpå anförde att ett sådant krig var rättvist, emedan zaren trolöst brutit freden, tvertemot all folkrätt fängslat Sveriges sändebud och grymt härjat dess gränsprovinser; det var vidare förenadt med så godt som säker framgång, emedan Ryssarne voro fega och saknade bundsförvandter. Man behöfde icke heller befara att andra folk skulle afundas eröfringarna åt detta håll, hvilka likväl med afseende å handeln skulle vara af mycken nytta och dessutom lemna konungen tillfälle att med stora förläningar belöna sina fältherrar och förtrogne. Kriget hade att påräkna medhåll i allmänna tänkesättet hos Svenskar, Finnar och Lifländare, samt skulle nog, isynnerhet genom bytena från de rika ryska klostrena, ersätta soldaterna deras möda. Å andra sidan anmärktes dock häremot, att det förhatliga i fredsbrottet icke så mycket drabbade Ryssarne, som fastmera Österrikarne och Danskarne, hvilka öfvertalat dem dertill. Man borde icke heller så förakta en fiende, hvars ofantliga härmassor ersatte, hvad honom felades i krigskonst och disciplin. Ett krig i Ryssland var förenadt med stora svårigheter. Landet var obekant, uppfyldt af kärr och moras, genomskuret af floder och sjöar samt ringa uppodladt. Härtill kom att gränsprovinserna voro förhär-

---

[1]) G. E:son Horn till kungen d. 24 Mars 1658. Horn inställde äfven knekteutskrifningen i Finland, och yttrade derom: "der nu E. K. M:t allernådigst behagade detta besvärade landet med dessa utskrifningar befria, och med annan makt de svaga gränsorterna undsätta, hemställer E. K. M:t jag det i högsta underdånighet och låter med utskrifningarna innehålla till E. K. M:ts häröfver nådiga resolution."

jade, så att arméen med största svårighet kunde underhållas der. Att öfvertala de lejda tyska trupperna till ett fälttåg i Ryssland var icke att tänka uppå; man måste derföre utföra kriget endast med Svenskar och Finnar, krigshärens kärna och styrka, hvilken snart nog kunde gå förlorad, utan att lätteligen blifva ersatt. Skulle kriget vidare draga ut på tiden, hade man skäl att befara det England och Holland blandade sig deri, helst de ryska handelsförhållandena icke voro dem likgiltiga. Vunno Ryssarne en aldrig så liten fördel skulle deras mod lätt upptändas, och Sveriges öfriga fiender äfven röra på sig med större trygghet, då den svenska hufvudmakten befann sig i en aflägsen del af verldsdelen. Dessa sistnämnda skäl blefvo gällande, och styrkte Karl X i att fullfölja sina fredsnegociationer med Ryssland. [1]) Underrättelsen om Govanskis infall i Ingermanland höll dock för ett ögonblick uppå att rubba hans beslut. Midt under det förhoppningarna om en fredlig öfverenskommelse voro som starkast, skedde detta infall så plötsligt och oförmodadt. Karl Gustafs förtrytelse deröfver var också icke ringa. Han kunde knappast förstå, förklarade han, hvad Ryssarne hade för afsigt dermed, då de helt nyss visat sådan böjelse till underhandling. Freden med Danmark, förmodade han, skulle dock blifva ett kraftigt argument att afsvalka deras krigslystnad; men fortfar zaren med kriget, "vele vi vid första öppet vatten vara betänkte uppå att således fatta våra messurer och krigsdesseiner, att vi näst Guds hjelp skola visa honom ett annat kraftigare argument, derigenom han må blifva necessiterad att accommodera sig emot oss i billige och skälige saker." [2]) Detta "kraftigare argument" behöfde Karl X dock icke tillgripa, ty, såsom ofvanföre blifvit berättadt, togo fredsunderhandlingarna i Moskva redan i slutet på April en lyckligare vändning.

---

[1]) Puffendorf l. c. pag. 382, 383.

[2]) Kungen till G. Horn d. 15 Mars 1658. Riksregistr. fol. 438. Dagen förut skref Karl X till Wrangell, att om han ej får fred med Ryssland, så måste planerna på Preussen lemnas och konungen i egen person resa till Riga, för att derifrån begynna sina operationer.

Enligt öfverenskommelse afreste Gustaf Bielke och hans kolleger de första dagarna af Juni ifrån Moskva, för att såsom Sveriges sändebud bevista den beramade fredsunderhandlingen i Plusamünde. Rysslands fredskommissarier skulle komma efter. Man öfverenskom dessförinnan att begge staternas undersåtare skulle ha frihet att obehindradt handla med hvarandra, och Bielke var för sin del så öfvertygad om fred att han bad de hemmavarande auktoriteterna uppmana köpmännen att sända till Ryssland koppar och messingsplåtar samt koppartråd, hvilka varor der mycket efterfrågades och stodo i högt pris. Ett skeppund koppar kostade nemligen i Moskva 130 riksdaler och jernet gällde i Novgorod 24 riksdaler. [1]) Midt under det sålunda alla tecken häntydde på krigets snara slut, förändrades återigen förhållandena. Zaren inledde nya underhandlingar med Polen i Wilna, och ville först afvakta utgången af dessa, innan han afstod ifrån sina förhoppningar om landvinning utaf Sverige. Han ångrade derföre sin skyndsamhet att befria detta lands sändebud, och skickade en kurir efter med befallning till de ryska myndigheterna att häkta och ofördröjligen sända dem till Moskva. Kuriren kom dock en och en half timme för sent, och de svenska legaterna befunno sig efter 2½ års fångenskap ändtligen inom eget lands område. [2]) Emellertid uppehölls fredsverket. Ryssarnes sändebud dröjde att infinna sig på mötesplatsen, under det samtidigt Govanski sammandrog en betydlig krigsstyrka vid Pleskow. Detta nödgade också de svenska befälhafvarne att låta manskap ifrån Finland föröka garnisonen i Narva, så att den sednare på sommaren bestod af 1800 man. Den i dessa farvatten befintliga lilla krigsflottan, hvars besättning utgjordes af fördubblings-båtsmännen ifrån Finland, stationerades vid Nyenskans, och emellan denna ort och Nöteborg seglade små bestyckade fartyg af och an på Neva, för att fienden måtte

---

[1]) G. Bielke d. 26 Maj. Ett skepp. koppar kostade i Sverige och Finland denna tid 45 à 60 riksdaler och ett skepp. jern 6 à 10 riksdaler.

[2]) Puffendorf pag. 472.

se att man var beredd på allt. [1]) Äfven till den lifländska arméen ankommo såväl från konungens här, som från Sverige flere nya trupper. Ehuru dessa på långt när icke voro fulltaliga enligt rullorna — ty utaf 7,446 dit beordrade man, hade ända till Oktober icke flere än 4,116 framkommit [2]) — blef i alla fall den svenska krigsstyrkan härigenom icke så litet förökad. Dock utöfvade den sannolikt ett högst ringa inflytande på Ryssarnes beslut. Alexej kunde ännu icke bestämma sig om han skulle sluta fred eller icke med Sverige; utan ville låta afgörandet häraf bero af de resultater hvartill underhandlingarna i Wilna ledde. Hans önskan var derföre endast att vinna tid, helst hans farhågor att den svenska hufvudmakten skulle vända sig emot honom skingrats i och med detsamma Karl X ådagalagt sin afsigt att angripa Österrike och Brandenburg. Då sedermera det andra danska kriget plötsligen uppstod, kunde Alexej endast påräkna vinst af ett fortfarande dröjsmål. Deremot var Karl X desto angelägnare om en snar fred med Ryssland. Karl Gustaf var nemligen visserligen en krigare, men han förde icke kriget för sitt nöjes skull; han inlät sig icke deri, utan att han af detsamma väntade motsvarande fördelar för sig och sina folk. Det ryska kriget var derföre redan ifrån första början honom ganska ovälkommet, och blef, ju längre det led, allt odrägligare, emedan det qvarhöll en betydlig del af den svenska krigsmakten i Östersjöprovinserna. Karl X kände lifligt vid de krigsplaner han förehade att hans ena arm var bunden, och dröjsmålet med underhandlingarna satte derföre mer än en gång hans tålamod på prof. Han befallte derföre sina fältherrar fordra af Ryssarne ett kategoriskt svar inom 10 eller 14 dagar, om de ville ha' fred eller icke, ty "vi vele icke låta oss längre eller vidare abusera och bedraga med deras mångahanda skrymtaktige och listige sincerationer om deras hug och benägenhet till freden och tractat, der de likväl i

---

[1]) G. Horn till rådet d. 15 Juni 1658.

[2]) Enligt en specificerad förteckning ibland acta historica i Sv. riksark.

sjelfva verket intet dertill gjorde."[1]) Sändebuden fingo härjemte förnyade påminnelser att arbeta på fredsverket[2]) och om möjligt först utverka ett två eller fyra månaders vapenstillestånd.[3])

Slutligen den 20 Augusti kommo de ryska fredskommissarierna till Plusamünde, men förklarade kort härpå att orten var olämplig till fredskongress, och föreslogo i dess ställe Wallisaari by midt emellan Narva och Waskenarva.[4]) "Underhandlingarna härom medtogo ytterligare några veckor, och då Svenskarne slutligen gingo in på deras förslag uppstod ett nytt kångel, då Ryssarne infunno sig i Wallisaari med 1000 i stället för 300 man. Sedan slutligen denna och flere andra tvistepunkter blifvit afgjorda kommo äfven de svenska sändebuden G. Bielke, Bengt Horn, Johan Silverstjerna och Filip Krusenstjerna dit. — Nödiga trähus hade förut blifvit uppförda på stället. Första sammanträdet hölls den 17 November. Å begge sidor gjordes stora påståenden, och hvardera parten sköt skulden till kriget på den andra. Emedan zaren på inga vilkor kunde förmås att återlemna de eröfrade orterna, hvilka Karl X lika litet hade lust att cedera, kunde ingen fred afslutas. Man åtnöjde sig derföre med att ingå ett stillestånd på tre år ifrån den 20 December 1658 till samma dag 1661. Under denna mellantid skulle zaren få behålla de eröfrade orterna Kokenhausen, Dorpat, Dynaburg m. fl.[5])

Sålunda fick Finland åter en längre tid lugn på sin östra gräns; ty stilleståndet i Wallisaari blef sedermera i Kardis (d. 21 Juni 1661) förbytt till en stadigvarande fred. Det nu öfverståndna korta kriget (1656—1658) vore man derföre

---

[1]) Karl X till general-löjtn. Helmfelt d. 25 Juni. Riksregistr. fol. 1274.

[2]) Med egen hand skref Karl X till G. Bielke d. 10 Juli 1658: "Huru högt thet mig af nödhen är, till at bekomma fredh widh närvarande tijdhers conjunctur med moscou, sådant står icke at beskrijfwa, allenast iagh inga af mina landh mister" etc.

[3]) Riksregistr. fol. 1350, 1386, 1490.

[4]) E. Kruse till kungen d. 28 Augusti.

[5]) Puffendorf p. 507—509.

lätt frestad att anse, såsom ett af de minst vigtiga, som någonsin utkämpats i vårt land. Det var hvarken så långvarigt eller så blodigt som det närmast föregående eller efterföljande kriget; det utmärktes lika litet af några större segrar, som af betydligare nederlag; det inskränkte sig mest till härjningståg och slutades utan att åstadkomma den minsta förändring hvarken i territoriala eller andra internationela förhållanden. Inga i högre mening framstående fältherrar, inga storartade och intresseväckande operationsplaner fästa heller uppmärksamheten på detta krigs historia. Ryska författare omnämna det endast i förbigående, såsom ett mindre vigtigt bihang till det rysk-polska kriget (1654—1667), uti hvars olika skiftningar de finna grunderna både till dess början och till dess slut; svenska skriftställare åter se i detsamma blott ett af de många försök Ryssland gjorde, att begagnande sig af tillfället, då Sverige var ansatt af andra fiender, skaffa sig en kuststräcka och några hamnar vid hafvet. Å ingendera sidan har man egnat någon större uppmärksamhet åt sjelfva kriget, och det med rätta, ty hvarken Sveriges eller Rysslands öden hafva deraf undergått någon märkbar förändring. Den finska historieskrifvaren måste deremot betrakta kriget 1656—1658 med helt andra blickar. För honom är det en af de betydelsefullaste tilldragelser Finlands häfder ha att inregistrera. Hvari består då denna dess betydelse? Månne deri att Finland då ensamt och utan yttre hjelp uthärdade fiendens anfall, att dess krafter till det yttersta anlitades, eller kanske deri att dess bönder, borgare och skolungdom utgjorde så godt som dess enda vakt? Ingalunda: sådana företeelser äro visst icke enstaka, utan tvertom ganska vanliga i vårt folks historia. *Kriget 1656—1658 är för Finland betydelsefullt, ty det har grundat dess enhet.*

Så vågadt än detta påstående vid första ögonkastet kan synas, så sannt är det dock. Stolbowa-freden hade visserligen återförenat hvad som under århundraden varit söndradt, den hade fästat Karelens odelade hertigdöme vid svenska väldet; men den hade icke eröfrat dess innevånares hjertan. Detta var ett verk, som skulle utföras af framtiden. Huru

fullgjorde den det? Historieskrifvaren handlar orätt, ifall han efter nutidens måttstock mäter förgångna tiders handlingar, han får icke tillräkna regeringar, folk eller individer felsteg, som icke voro deras, utan sjelfva tidsandans; — men han måste dock å andra sidan framdraga dessa felsteg, ty annars vore icke historien hvad den bör vara — en lärarinna. Den föregående framställningen af förhållandena i Kexholms län har redan lemnat svar på vår fråga. Svenska regeringen sökte trygga sig i besittningen af sin eröfring icke genom att förvärfva sig Karelarnes sympathier, utan genom att på det närmaste förbinda högadelns intressen vid densamma. Derföre bortdonerades landet nästan helt och hållet, ty man satte större tillit till styrkan af de gyllene kedjor, hvarmed Kexholms län blifvit fästadt vid en och annan rådsherres eller generals person, än till de andliga band som kunnat förena folket med en god styrelse. Kan detta i allo läggas regeringen till last? Nej, vi upprepa det, felet var lika mycket tidsandans. Fanns det nemligen någon period, som mer än andra var egnad att lära svenska och finska folken öfverskatta personlighetens makt i historien, så var det väl denna. Sådana män som Axel Oxenstjerna, Per Brahe, Torstenson, Gustaf Karlsson Horn m. fl. uppvägde ensamme hela provinser. Var det då underligt om regeringen äfven i sitt handlingssätt ådagalade detta? Vi åtminstone finna saken ganska förklarlig, ehuru vi ingalunda äro böjda att derföre taga aristokratin i försvar, då den, begagnande sig af gynsamma förhållanden och af en ung och lättsinnig drottnings slöseri, ansökte och emottog förläningarna. Men vi återgå till Kexholms län. Allt nog; svenska regeringen hade gjort litet eller intet för att tillvinna sig Karelarnes hjertan; mycket deremot för att aflägsna dem ifrån sig. Kriget, som under Karl X:s tid uppstod, blef derföre i Finland en strid på lif och död emellan tvenne hälfter af samma folk. Den mindre och svagare hälften ville med Rysslands hjelp sönderkrossa ett förhatligt ok och i och med detsamma tillintetgöra hvarje möjlighet att sammansluta sig med sina såsom kättare afskydda landsmän. Den större hälften åter af finska folket, som i sekler varit

förenad med Sverige genom de starkaste band, hvilka någonsin kunnat sammanhålla olika nationaliteter med hvarandra, betraktade det sednare landets intressen fullkomligt såsom sina egna, och ansträngde sina krafter, icke för att återvinna en förlorad del af sin egen nation, utan för att straffa upproriska svenska undersåtare och tvinga dem till lydnad. Det krig, som sålunda uppstod, var dock icke blott ett inbördes krig emellan tvenne nära beslägtade stammar af samma folk, utan derjemte tillika ett religionskrig — det enda i sitt slag vårt fosterland upplefvat. Den protestantiska och grekisk katholska läran, "uusi" och "wanha usko", kämpade en blodig kamp om eganderätten till Finlands sydöstra hörn. De förnämsta detaljerna af denna strid äro redan omtalade. Nog af; uusi usko vann segern. Det öfvervunna partiet hade att välja emellan underkastelse och landsflykt. Det hat och den bitterhet hvarmed striden blifvit förd förmådde de besegrade Karelarne att välja det sednare. De hade ej heller att vänta någon skonsamhet af sina utaf hämd och stridslystnad upphettade landsmän; lika litet som de gjort sig förtjenta deraf. Förgäfves uppmanade Karl X sina befälhafvare att "icke emot den grekiska religion och dess prester för hårdt comportera, utan hellre söka dem att vinna." [1]) De i aska lagda gårdarna och de till tusendetal mördade trosförvanterna manade de lutherska finnarna till hämd. Vi ha' sett huru Lejonhufvud förde kriget. Gustaf Evertsson Horn gick ännu längre, ty han yrkade, såsom enda medlet för Sverige att kunna bibehålla de nyssvunna Östersjöprovinserna, att man skulle befolka dem med lutherska svenskar, tyskar eller finnar, samt att de grekiska ryssarne (d. v. s. också grekiska finnar) mangrannt borde fördrifvas. Det var en finne, som framställde ett sådant förslag inför en annan finne! [2]) Beklagligtvis stannade det icke vid ett blott förslag. Under åren 1656 och 1657 öfvergingo endast ifrån Kexholms län, enligt en detalje-

---

[1]) Riksregistr. år 1657 fol. 337.

[2]) G. E:son Horn till Gustaf Karlsson Horn d. 20 Mars och 9 Juni 1656. Se Fryxells Berättelser ur Sv. Hist. XII. 185.

rad förteckning, 4,107 familjer till Ryssland. [1]) I deras ställe inflyttade efterhand Tavaster och Nyländingar, så att numera af Karelens gamla befolkning endast mindre qvarlefvor finnas i dess östliga och sydliga delar. [2]) Visserligen fortfor Kexholms län ända till stora ofredens tider att lyda under Ingermanlands generalguvernement; men i sjelfva verket var det redan en del af Finland. Dess inbyggare voro för det mesta derifrån komna, bekände samma religion, hade samma lagar och seder, samma nationela sympathier och fördomar, som de andra finska landskapens. Föreningsbandet med dessa blef så starkt att icke ens den sedermera uppkomna 80-åriga skiljsmessan kunde sönderslita det. Vårt fädernesland hade således en stor fördel af kriget 1656—1658; men dock köptes denna fördel för ett pris, som hos hvarje finne måste väcka djup smärta.

Innan vi lemna ryska kriget vilja vi korteligen omnämna några derunder timade händelser, hvilka visserligen icke direkt beröra Finland, men hvilka i alla fall såsom belysande ett och annat förhållande i grannländerna söder om finska viken, kunna ha sitt intresse. Svenska regeringens förtroende till dessa länders inbyggare, isynnerhet af adeln och borgerskapet, synes i allmänhet icke varit stort. Skäl till misstroende saknades icke heller. I Lifland blef landtrådet Frits Wilhelm Patkul anklagad för att ha inlåtit sig i en förrädisk underhandling med Polackarna, samt fängslad förd till Stockholm, hvarest han ställdes inför en kommissorial rätt. [3]) Det synes knappt vara tvifvel underkastadt att icke denne Patkul var fadren till den sedermera under Karl XII:s tid sorgligt ryktbare Johan Reinhold Patkul. Man vet åtminstone att denne sistnämndes fader år 1657 anklagades för högförräderi och satt fängslad i Stockholm, då sonen der föddes. [4]) Huru-

---

[1]) Carlson Sv. Hist. etc. I. pag. 194.

[2]) Jemför Knorring, Gamla Finland, pag. 30 följ.

[3]) Rådet till kungen d. 19 Jan. 1659. Riksark. och Fryxells Berättelser XII. 185.

[4]) Richter, Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen. Theil II. Band II. pag. 152 och Nordberg Kon. Karl XII:s Historia I. 827.

vida för öfrigt den äldre Patkul varit brottslig, samt i sådant fall haft medhåll ibland Liflands adel är obekant. I Estland uppstod deremot mellan svenska kronan och staden Reval en förveckling, som höll på att få allvarsamma följder. Orsaken dertill var denna. Då pesten 1658 hemsökte Reval ville guvernören Bengt Horn i den på borgare utblottade staden inlägga garnison. Efter något betänkande biföll magistraten härtill, dock med uttryckligt förbehåll att guvernören skulle afgifva en skriftlig försäkran att sådant icke komme att lända stadens privilegier till men. Då Horn emellertid, utan att efterkomma detta, skulle inrycka i staden med ett regemente fotfolk, lät borgmästaren Bernhard von Rosenbach slå igen stadsporten midt för hans näsa. Staden blef likväl intagen och Rosenbach arresterad. Härmed var dock icke saken slut, ty Revals borgerskap trädde i underhandling med ståthållaren Wilhelm Ulrich, hvilken på deras anhållan lösgaf den fångne, utan att ens visitera hans papper. Detta Ulrichs beteende uppbragte mycket Karl X, som befallte Gustaf Horn resa till Reval och der noga undersöka förhållandet. "Vi tilltro", skref han till honom, "eder dexteritet och försigtighet samma kommission och sakerna dervid med behörigt fog och lämpa således förrätta, att med vår garnisons inläggande i staden utan buller och stort väsende må afgå, allenast hafven J att försäkra eder om borgmästar Rosenbachs person, till dess han för vår hofrätt i Stockholm kan comparera och svara till rätta." [1]) Befallningen åtlyddes och Rosenbach blef (i Juli 1659) skickad till Stockholm för att der stå till svars inför Svea hofrätt. Huru hans sak aflopp känna vi icke. [2]) Ståt-

---

[1]) Riksregistr. 1658 fol. 2278, 2432 och år 1659 fol. 199 m. fl.

[2]) Richter, Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen II. 2. 230. Rosenbachs förseelse omnämnes uti de skrifna handlingar vi varit i tillfälle att genomgå icke utförligare, än att han var "in suspicione criminis læsæ majestatis". Huruvida den i texten efter Richter upptagna berättelsen om Rosenbachs handlingssätt är fullt öfverensstämmande med verkliga förhållandet, kunna vi derföre icke bestämdt afgöra, helst Richter med en viss partiskhet synes behandla tyska adeln och borgareståndet i Östersjöprovinserna.

hållaren Wilhelm Ulrich blef för sitt egenmäktiga förfarande afsatt. [1])

Såsom ett sorgligt, men beklagligtvis icke enstaka exempel på de oredliga och låga vapen, som staterna ofta använde emot hvarandra, må anföras att svenska regeringen allvarsamt umgicks med planer att låta prägla falska ryska penningar. Förslaget synes ha utgått ifrån generalguvernören i Ingermanland Christer Horn, hvilken troligen deri såg ett medel att i någon mån upphjelpa den stora bristen i kassorna. Konsten var icke ny, utan af gammalt bedrifven af infödingarna i hans generalguvernement såsom en lönande, ehuru något riskabel födkrok. [2]) Måhända ville Horn nu begagna sig af deras färdighet, då han föreslog för konungen att svenska kronan skulle blifva falskmyntare. Karl X ansåg att man så länge kriget med Ryssland fortfor hade rätt att tillgripa detta medel, "men såsom mycket caute dermed måste umgås, att vederdelen icke må hafva tillfälle till något ombrage deraf", befallte han Christer Horn först öfverlägga med Gustaf Horn, hvarefter de tillsammans fingo besluta huruvida saken kunde utföras eller icke. [3]) Den synes också ha stannat vid blotta förslaget. Ungefär halftannat år sednare framkastades utaf en okänd person samma projekt, ehuru, såsom det tyckes, utan påföljd. [4])

Det erhållna lugnet på östra gränsen gladde Karl X på det högsta. "Stilleståndet med Muskow", skref han till Schlippenbach, "är mig så angenämt att jag det ej kan utsäga." De i Finland befintliga trupperna kunde nu användas till det danska och polska kriget. Man beräknade deras antal, sedan nödiga garnisoner i fästningarna blifvit qvarlemnade, till 2000 ryttare, 1200 dragoner och 1000 fotknektar. [5]) Alla

---

[1]) Kungen till Bengt Horn d. 14 Febr. 1659. Riksregistr. fol. 316.

[2]) Arvidsson. Handl. till upplysn. af Finlands häfder. X. 229—236.

[3]) Till Christer Horn angående myntningen, d. 21 Febr. 1658. Riksregistr. fol. 275.

[4]) Fryxell, Berättelser XII. 204.

[5]) I denna summa ingick äfven 1660 års utskrifning, som verkställdes redan 1659. G. Horn till kungen d. 28 Oktober 1658 m. fl.

dessa blefvo, med undantag af några kompanier ryttare och 600 dragoner, hvilka skickades till Douglas armé i Lifland, öfverförda till Sverige och derifrån till krigstheatern. Upprepade skrifvelser af konungen påskyndade deras tåg. [1]) Gustaf Evertsson Horn, som nu (d. 27 Februari 1659) entledigades ifrån sin generalguvernörs-befattning i Finland, och i dess ställe kallades att emottaga ett befäl i konungens här, hade sig anförtrodt omsorgen om de finska soldaternas öfverförsel. Deribland funnos åtskilliga värfvade trupper, hvilka sannolikt icke ingingo i ofvanupptagne summor. Så t. ex. inskeppades ett kompani artillerister om 105 man, hvilket blifvit uppvärfvadt i Wiborg o. s. v. Redan i första hälften af Augusti 1659 finna vi det finska infanteriet i Helsingborg, dit det ankommit landvägen ifrån Stockholm. En del af rytteriet hade deremot qvarstannat i närheten af sistnämnde stad, för att bevaka skären, men kallades äfven i November, då årstiden gjorde en sådan bevakning öfverflödig, till arméen. Här sammanträffade således de under ryska kriget utskrifne finska soldaterna med de härdade veteraner af deras landsmän, hvilka ända ifrån början åtföljt Karl Gustaf på hans segertåg i Polen och Danmark. Det är osäkert om Österbottens militär stod under den finska generalguvernörens befäl, eller om den betraktades såsom en särskild korps, hvilken, anförd af landshöfdingen, direkt emottog sina ordres af konungen. Åtminstone synes inga Österbottningar befunnit sig ibland de nyss omnämnda finska trupper, hvilka afmarscherat till Lifland och Danmark. De hade i dess ställe fått uppbrottsorder att tåga till Jemtland för att förstärka den här, som under Johan Oxenstjernas och Klas Stjernskölds befäl skulle eröfra Trondhjem. Landshöfding Graan fick stränga påminnelser att påskynda deras marsch. Allt krigsfolk ifrån Österbotten "utan exception" skulle dit "och kan allmogen emellertid väl förrätta gränsvakten." [2])

[1]) Uti en af dessa skrifvelser till G. Horn skref konungen med egen hand detta postscriptum: "Gudh gifve folket måtte snart komma öf:r, ty iagh haf:r dem mycket behof iu förr ju heller." Riksregistr. d. 8 Juni 1659 fol. 1554.

[2]) Riksregistr. år 1658 fol. 445 och 1659 fol. 65, 100, 189, 303,

Midt under sina krigsplaner glömde Karl X icke att egna en noggrann omsorg äfven åt Finlands inre förvaltning. Flere oordningar deruti upptäcktes efterhand. Om båtsmansutskrifningen 1658 anfördes att kommissarierna, som förrättat densamma hade efterlemnat "alls ingen efterrättelse, fast mindre någon rigtig rulla, hvarefter folket kunde uppfordras." [1]) Den adliga rusttjensten underkastades granskning och många af de förra underslefven vid densammas utgörande försvunno derigenom. Det behöfdes också i sanning mycken kraft för att kunna hålla ordning och reda i ett land, hvars aflägsenhet ifrån regeringens säte gjorde att många missbruk mindre föllo i ögonen. Flere af de i Sverige boende adelsmännen vägrade att för sina i Finland belägna gods betala krigsbevillningen och befallte sina fogdar med våld sätta sig emot kronans befallningshafvande, när de kommo att utkräfva densamma. [2]) Isynnerhet märkbar var den reda och ordning Karl X höll öfver finanserna. Med undantag af en och annan stadfästelse uppå af Kristina bortskänkta gods och räntor, ha vi icke påträffat några betydligare donationer eller förläningar i Finland under hans regering. Den utväg, som så ofta förut blifvit tillgripen, att genom förpantning af kronogods och tullar reda sig ur en ögonblicklig penningeförlägenhet, använde han högst ogerna och sällan, om ens någonsin. Vi ha sett huru det upptogs då Gustaf Horn ville upplåna penningar emot pant af kronohemman. Inkomsterna ifrån Finland lefvererades icke till kammaren i Stockholm, utan blefvo direkte använda till landets försvar. Detta fortfor, på grund af konungens uttryckliga befallning, äfven efter det stilleståndet i Wallisaari skaffat landet fred. [3]) Om också Finland häri åtnjöt en förmån, så förblef dock, såsom ganska förklarligt är, dess ekonomiska tillstånd högst dåligt. Krigsomkostnaderna slukade vida mer

---

372, 397, 538, 666, 887, 1082, 1232, 1552, 1554, 1771, 1804, 2234, 3300 m. fl. Först efter konungens död kallades de Öster- och Vesterbottniska soldaterna ifrån Jemtland till Göteborg (d. 29 Febr. 1660).

[1]) G. E:son Horn till kungen d. 23 Sept. 1658.

[2]) E. Creutz till G. Horn d. 13 April 1659.

[3]) Kungen till G. Horn d 5 Febr. 1659. Riksr. fol. 288.

än de ordinarie inkomsterna kunde betäcka. De dryga bevillningarna, utskrifningarna och en hämmad handel tärde åter på den enskilda välmågan; för att icke tala om den skada fiendens härjningar samt tätt och ofta återkommande naturolyckor, eld och brand, farsoter, missväxt m. m. förorsakade. Det var fåfängt att af den sjelf nödställda regeringen vänta understöd eller lindring i utlagorna. Enstaka undantag häri förekomma dock äfven ifrån Karl X:s sista regeringsår. [1])

Märkligare än allt annat var dock den stränga hand Karl Gustaf höll öfver lagskipningen. I detta afseende har ingen svensk konung öfverträffat honom. Den nyss inrättade hofrätten i Finland var mången embetsman i detta land en nagel i ögat. Landshöfdingarne isynnerhet sågo ogerna flere af sina embetshandlingar underkastade en ny myndighets pröfning och uraktläto ofta med flit att verkställa dess domar. Kanhända var det just medvetandet häraf och önskan att skaffa den finska hofrätten tillbörlig respekt, som föranledde Karl X att med sådan synnerlig ömtålighet upptaga hvarje densamma bevisad sidovördnad. G. Horns och E. Kruses uraktlåtenhet att verkställa executionen öfver löjtnanten Nilsson, samt följderna deraf äro redan omtalade. Ungefär en dylik förseelse begick landshöfding Graan, då han underlät att återinsätta i embetet borgmästaren i Uleåborg Daniel Kröger, hvilken medelst besvär i hofrätten utverkat sig ändring i Graans utslag, hvarigenom han mist sin tjenst. Graan ådrog sig en skarp föreställning och måste inför hofrätten förklara sig. [2]) Ja, icke ens de mest framstående befälhafvarne i konungens armé vågade undandraga sig hofrättens domsrätt. Medan riksrådet och generalen Arvid Forbus som bäst var inbegripen i att ordna försvaret af skånska kusten (1659) bekom han kallelse af hofrätten i Åbo att inställa sig der för

---

[1]) Kungen till E. Creutz att låta borgerskapet i Helsingfors ännu tillsvidare åtnjuta den frihet, som dem 1657 blef förlänt. d. 3 Juni 1659. Riksreg. f. 1478. Den 21 Nov. 1657 utfärdades öppet bref för några Raumoboar att tullfritt införa 100 tunnor salt o. s. v.

[2]) Karl X till J. Graan d. 16 April 1659 och till hofrätten i Åbo d. 19 i samma månad. Riksreg. fol. 886, 964.

rätta i en arftvistfråga. Kallelsen kom honom dock så sent tillhanda att han icke kunde hörsamma den. För att undgå ansvar för sin ofrivilliga försummelse vände sig Forbus till konungen, hvilken i en särskild skrifvelse underrättade hofrätten om förhållandet, samt bad densamma icke för strängt drifva på saken, utan vänta till dess Forbus antingen sjelf eller genom ombud kunde infinna sig i Åbo, ty för närvarande behöfdes han vid arméen. Likasom anseende sin bemedling icke nog, bifogade Karl X derjemte ett bevis att hofrättens kallelseskrift icke kommit Forbus i rättan tid tillhanda. [1]) En större respekt för laga former lärer väl sällan en krigisk konung ådagalagt! Samma hörsamhet för lagen fordrade han äfven af embetsmännen. Allmogen i Österbotten led stort betryck af en mängd dem egenmägtigt pålagde kontributioner, och innevånarne i Wörå socken lyckades framtränga till konungen med sina besvär häröfver. [2]) Detta gaf Karl X anledning att ge landshöfding Graan en allvarsam tillrättavisning, för det han icke höll bättre uppsigt i sitt län, utan tillät sådana olagligheter passera. [3]) Det är dock högst sannolikt att endast en mindre del af de klagomål det finska folket med rätta hade att framföra, hunno till konungens öron, och att derföre mycket oskick och mycket våld honom ovetande ganska ofta försiggick. Dertill var förnämligast konungens aflägsenhet ifrån riket skulden. Allmogen i södra Österbotten hade derföre utan allt tvifvel skäl att på riksdagen i Göte-

---

[1]) Kungen till hofrätten i Åbo d. 7 Oktober 1659. Riksregistr. fol. 2904.

[2]) Troligen samma sak hvarom G. E:son Horn d. 28 Oktober 1658 skref till konungen: "För det öfriga täcktes E. K. M. allernådigst anhöra det betryck och märkeliga olägenhet, som allmogen i Österbotten, förmedelst åtskillige egenvilligt påbudne contributioner, som hvarken E. K. M. och kronan, ej heller landet, mycket mindre i någon del det publike väsendet till nytta komma, nu påbördade äre, igenom hvilkas continuation icke allenast undersåtarne uti deras underdånigste devotion, omsider lede och förändrade blifva måtte, utan och hela landet äntligen råka under en obotlig ruin" etc. Horn föreslog en fiskalransakning derstädes; men om denna blef af veta vi icke.

[3]) Kungen till J. Graan d. 5 Sept. 1659. Riksregistr. fol. 2586.

borg 1660 genom sitt ombud uttala det underdåniga hopp "att kunna träda till Hans Majestät när deras nöd och tarf så fordrar." [1]) Måhända hade de adlige förläningsinnehafvarne eller landets embetsmän häruti tillförene hindrat dem.

Ytterst mån var Karl Gustaf om sin kungliga myndighet och det var icke godt för hög eller låg att träda densamma för när. Upplysande är ibland annat den konflikt, som uppstod med magistraten och borgerskapet i Wiborg angående tillsättandet af kyrkoherde derstädes efter aflidne domprosten Jacobaeus. Valet skedde på grund af drottning Kristinas staden förunnade privilegier inför magistraten och utföll så att den finska talande församlingens kandidat theologie lektorn magister Claudius Thesleff erhöll endast ett högst obetydligt antal röster. Då nu emellertid pastoratet var regale, adresserade Wiborgs finska församling till konungen en böneskrift att få Thesleff till pastor, medan å andra sidan Tyskarne och Svenskarne bönföllo att bekomma den, som vid valet erhållit flertalets kallelse. Den förstnämnda församlingen hade dock en mäktig bundsförvant i generalguvernören Gustaf Evertsson Horn, hvilken synes ha varit Thesleffs synnerliga gynnare. Finnarnes i Wiborg böneskrift till konungen åtföljdes af ett bref ifrån Horn, hvari han redogjorde för utgången af valet, hvilken han tillskref "omilda berättelser" samt magistratens afund och illvilja, en illvilja som synes utsträckt emot alla infödda. Thesleff var en infödd finne och salig biskop Paul Juustens dotterdotterson, hade i 27 år tjent i andliga ståndet samt talade svenska, finska och tyska. Skulle nu han tillbakasättas "lärer besynnerligen af samma nation och de finske födde en hop diverse opinioner fattas, märkandes att de egne infödde patrioter utan allt skäl sålunda förgätne och ohulpne blifva." [2]) Verkan af detta bref var den att konungen den 17 Juni 1657 utfärdade fullmagt för Thesleff att vara kyrkoherde i Wiborg och genom en skrifvelse af samma datum befallte magistraten och borgerskapet erkänna

---

[1]) Riksregistr. år 1660 fol. 522.

[2]) G. Horn till kungen d. 14 April 1657. Wiborgs finska församlings böneskrift åtföljer detta bref.

honom i denna värdighet. [1]) Befallningen var dock lättare gifven än efterkommen, ty borgmästares och råds i Wiborg förtrytelse öfver det lidna nederlaget kunde endast jemföras med deras bitterhet emot Thesleff. De infunno sig icke i kyrkan, då han installerades i embetet, och uraktläto äfven fortfarande att bevista gudstjensten hvarje gång han predikade. I sällskap var Thesleff utsatt för förolämpninger ja till och med misshandling. [2]) Saken hemställdes slutligen för konungen, hvilken, seende häri en uppenbar sidovördnad för sina påbud, genast befallte hofrätten i Åbo anställa åtal emot Wiborgs borgmästare och råd. Processen drog ut på tiden, så att hofrättens utslag först utföll den 1 Juni 1659. Det dömde magistraten i Wiborg till 1000 d. s. böter "för dess emot Kongl. Maj:t begångne och anställde olydno, tredsko och opiniastretet." Konungen, till hvilken domen blef hemställd, fann densamma för mild, och skärpte den sålunda att de bötfällda dessutom afsattes ifrån sina tjenster. De sluppo dock med några månaders suspension, ty Karl XI:s förmyndareregering restituerade medelst bref af den 13 Mars 1660 Wiborgs magistrat åter i sina embeten. [3])

Den för Finlands inre historia betydelsefullaste händelse under Karl X Gustafs tvenne sista regeringsår, var dock den då han den 15 Maj 1658 utnämnde theologie professorn i Upsala Johannes Elai Terserus till biskop i Åbo. [4]) Sjelfva ut-

---

[1]) Riksregistr. fol. 1181, 1182.

[2]) I ett bref af den 16 Oktober 1658 ifrån Thesleff till Horn, beklagar sig den förre öfver borgmästaren Menschners fiendskap, som gått så långt att M. vid ett tillfälle yttrat, "att om magister Claudius Thesleff skönt blifver tillsatt till kyrkoherde, så ville han (Menschner) likväl sönderbryta nacken på honom." Förleden Michaelidag hade de varit på besök hos Joh. Rosenkröell, och då hade Menschner utan någon orsak öfverfallit Thesleff "kastandes vinglaset på mitt ansigte, och hvar icke värden och värdinnan honom sådant hade förtagit, hade han sitt blodtörstiga mod på mig velat kanske släcka."

[3]) Riksregistr. fol. 808 m. fl. Jemför Alopæus Borgå Gymnasii Historia pagg. 219—229.

[4]) Tre dagar förut den 12 Maj 1658 utfärdade Karl X fullmagt för professor Nicolaus Nycopensis att vara biskop i Wiborg. Begge

nämningen var ovanlig, ty den skedde utan att afvakta utgången af presterskapets votering.[1]) Landet bekom dock härigenom en man, som i dess historia framstår såsom en af de främsta arbetarne på det finska folkets bildning och upplysning. Begåfvad med utmärkta naturanlag, hög bildning och en energisk verksamhet var Terserus mer än någon annan lämpad för denna plats. Hans föregående politiska bana hade förvärfvat honom Karl Gustafs ynnest, och deraf betjenade han sig ifrån första början till landets och högskolans bästa. Såsom omtaladt är hade den brand, som år 1656 öfvergått Åbo, förstört alla universitets-byggnaderna. Consistorium academicum beslöt då uppå Per Brahes råd att "i betraktande af de outsägliga besvär konungen som bäst uti främmande land emot riksens hätske fiender utstå måste" icke anropa honom om hjelp, utan verkställa akademiens återuppbyggande med dess egna medel, "jemte det man sökte godt folk, som ock en summa penningar på intresse försträckte." Arbetet pådrefs med ifver "och är det" — heter det i consistorii bref till regeringen af d. 31 Mars 1658, derur äfven nyss förut anförda citater äro lånade — "genom Guds nåde med byggningen så vida kommet, att icke allenast murarna äro uppsatta och alla auditoria med tak-försörjde, utan och en stor hop materialer, som till innandöme reqvireras, ihopskaffade, så att man med arbetet fortfara och hela huset till sin behöriga fullkomlighet innan kort bringa kunde, så framt icke verket förmedelst brist af nödtorftige medel nu studsade."[2]) Oberäknadt de omkostnader universitetet sålunda fått vidkännas för byggnaden, hade af dess stat i tre års tid årligen 533 tunnor spannmål blifvit afdragne, tillfölje hvaraf pro-

de sålunda utnämnde voro svenskar, men hade dock hvardera förut tjenstgjort i Finland: Terserus såsom andre theologie professor i Åbo 1640—1647 och Nycopensis först såsom poëseos professor och slutligen likaledes andre theologie professor dersammastädes 1640—1658.

[1]) Minne öfver J. E. Terserus af Jacob Tengström pag. 42. Ur detta arbete hemtas flere värdefulla upplysningar om denne märkelige man.

[2]) Kungl. Sv. riksark. Academica. Ett konvolut med påskrift "Åbo 1639—1725."

fessorerna klagade att de saknade nödtorftigt uppehälle. Terseri första åtgärd var att genom i enskild väg inlemnade besvär utverka af konungen befallning (d. 26 Oktober 1658) till kammarkollegium att genast utbetala den resterande spannmålen med 3600 d. s.[1]) Huruvida regeringen också ersatte universitetet dess byggnadsomkostnader, eller om detsamma länge fick vänta härpå, finnes icke anfört. Sjelf dröjde Terserus ända till Augusti 1659 i Sverige. Hans verksamhet såsom finsk biskop, som visserligen tillfölje häraf endast till en ringa del faller inom Karl X:s regeringstid, skola vi i det följande, uti sammanhang med framställningen af kyrkans och skolväsendets tillstånd, omorda.

---

[1]) Riksregistr. fol. 2259. Terserus ihågkoms af konungen särskildt med en skänk af 1000 d. s. samt åtskilliga hemman i Skåne.

SJUNDE KAPITLET.

ÖFVERSIGT AF KULTUR- OCH SEDETILLSTÅNDET I FINLAND UNDER MEDLET AF 17:DE ÅRHUNDRADET.

I den föregående framställningen af vårt fäderneslands öden under de fem och ett halft år Karl X Gustaf ledde desamma ha vi sökt anföra de vigtigaste fakta såväl ifrån krigshistoriens som den inre förvaltningens gebit, hvilka derunder timade. Återstår att redogöra för det finska folkets sedliga och intellectuela ståndpunkt på denna tid, sådan den röjer sig i kyrkan, rättsväsendet, den allmänna och lärda bildningen, undervisningsverket, lefnadssättet och sociala förhållanden. Utan att binda oss af någon förut bestämd ordning vilja vi upptaga enhvar af dessa yttringar utaf folkets lif till skärskådande.

Hvad först beträffar *rättsväsendet* var denna gren af förvaltningen ovillkorligen den, som led af de största bristerna. Konung Kristoffers landslag af år 1442 fortfor, ehuru i många afseenden otidsenlig, ännu länge att vara gällande. Dess stränga och efter brottens beskaffenhet mången gång olämpliga straffbestämningar måste vanligen i högre instans af hofrätten eller konungen mildras. Detta verkade menligt på underdomstolarnes anseende och bidrog utom allt tvifvel att hos folket stärka det misstroende till sina domare, hvilket beklagligtvis många af dem genom eget förvållande redan tidigare grundlagt. Lagen fanns icke heller öfversatt på finska, utan var för folket en tillsluten bok. [1]) Nämndens betydelse måste tillfölje häraf varit ganska ringa och fältet för domaren att handla godtyckligt mycket vidsträckt. Åbo hofrätt inberätta-

[1]) Såsom bekant är hade Abraham Kollanius öfversatt lagboken på finska; men mellankommande hinder, sannolikt brist på medel, föranledde att arbetet icke blef tryckt. Se Elmgren, Öfversigt af Finl. litteratur 1542—1770 p. 52.

de 1637 till styrelsen att domarena vid egotvister brukade infinna sig jemte en af dem sjelfva vald nämnd på den omtvistade platsen, samt der i sällskap med käranden, och utan att svarande parten ens alltid visste deraf, afkunna sina utslag. Flere lagståndna domar upphäfdes sålunda egenmäktigt, och det var till och med icke sällsynt att rår, som vid lagmansrätten blifvit fastställda, af häradsrätten kasserades. [1]) I brottmål åberopades understundom Mose lag, romersk rätt och kungliga resolutioner. [2]) Denna skildring gäller visserligen tiden närmast före Karl Gustafs regering; men torde dock till en del äfven lämpa sig på denna. Otvifvelaktigt qvarstod nemligen då ännu mycket af det fordna oskicket, ehuru man å andra sidan icke bör förgäta den fördel Finlands rättsväsende i allmänhet tillskyndats utaf den nyssbildade akademien i Åbo, hvilken redan i ett decennium före Karl X:s tid hunnit förse landet med examinerade jurister. Det får icke heller glömmas att Sveriges största rättslärde på denna tid Johan Olofsson Dalekarl (Stjernhök) var det finska universitetets förste juris professor (1640—1647) och (ifr. 1630) assessor i dess hofrätt. Att derföre den generation af domare, Finland på 1650-talet hade, var betydligt bättre än den par decennier tidigare, kan väl knappast betviflas; men när man härjemte besinnar att de flesta af dessa domare endast voro vicarier, som skötte de lagmans- och häradshöfdinge-sysslor, ifrån hvilka den högförnäma adeln uppbar lönerna, och att de för sitt eget uppehälle således vanligen voro anvisade till blotta sportlerna, får man ej undra om mycken korruption ibland dem ännu qvarstod. En annan orsak till rättsväsendets förfall var den exekutiva maktens svaghet, som redan föranleddes af länens och fögderiernas vidsträckta områden och ännu mera ökades af de undantagsförhållanden, hvari adeln och dess underhafvande befunno sig. Den 1643 tillsatta lagkommissionen i Sverige klagade att exekution å laga do-

---

[1]) Tigerstedt. Handl. rörande Finl. Hist. kring medlet af 17:de århundradet pag. 496, 497.

[2]) Odhner, Sver. inre Hist. etc. pag. 197.

mar ofta alldeles uteblef, [1]) och samma klagomål ha vi i det föregående sett Åbo hofrätt upprepa för konungen. Att detta oaktadt lagskipningen under Karl X:s regering icke hos folket framkallat några allmännare besvär, kan man derföre icke tillskrifva rättsväsendets beskaffenhet, utan fast mer till en väsendtlig grad verkan af konungens personliga och kraftiga ingripande i detsamma. Den fasta tro vår allmoge utaf gammalt haft till sina regenter, att den hos dem alltid skall finna rätt, om också "herrarna" vilja beröfva den densamma, blef utaf Karl X ingalunda besviken. Medvetandet att konungen var lagens högsta upprätthållare och att äfven den ringaste undersåte hos honom kunde söka rätt emot våld och förtryck var den starka grund, uppå hvilken det finska folket uppbyggde denna djupa vördnad för lagen, som under dessa sednare århundraden förskaffat det ett välförtjent erkännande.

I straffens beskaffenhet uttalar sig tidsandan. Vi måste beklaga att upplysningarna härom ifrån Karl X:s regering äro nog knappa, sedan den vigtigaste källan för den finska brottmålshistorien, Åbo hofrätts gamla arkiv, gått förlorad i 1827 års brand. Att dömma af förhållandena förut och efteråt qvarstodo ännu många grymma och upprörande straff. Bålbränning var det vanligaste sättet att expediera trollkarlar och hexor, hvilka här i Finland af en ordningsälskande styrelse och ett nitiskt presterskap upptäcktes till stor mängd, långt förr än de ryktbara blåkulla-färderna begynte grassera i Sverige. [2]) Halshuggning, hängning och rådbråkning förekommo hvarje år. Att lefvande begrafvas var ett omenskligt, ehuru sannolikt icke ofta förekommande dödsstraff. Måhända var det en dunkel känsla, som manade samhället att söka rentvätta sig ifrån det i sådan mängd utgjutna blodet, när det fordrade att bödeln efter hvarje afrättning skulle såsom en brottsling emottaga absolution i kyrkofarstugan. [3]) Vi åtmin-

---

[1]) Dersammastädes pag. 199.

[2]) Om åtskilliga processer emot trollkarlar och hexor inför Åbo hofrätt 1641—1649. Se Åbo Tidningar 1795 N:ris 8, 17. 20. 21.

[3]) Den 3 April 1644 väcktes det i Åbo domkapitel fråga om att vidtaga någon förändring beträffande mästermannens absolution, "eme-

stone se i denna sed ett öppet, om också omedvetet erkännande af den verldsliga lagen att den brutit emot kristendomens kärleksfulla anda och derföre hade behof af försoning. Ett erkännande af de lagliga straffens stränghet var också den af regeringen flitigt användna benådningsrätten. Dödsstraffen förbyttes sålunda ofta till penningeböter och gatulopp. Den som undergick detta sistnämnda straff förlorade icke sin ära. Då Åbo borgerskap genom sina fullmägtige på 1654 års riksdag förfrågade sig om hvilka som skulle användas vid exekutionen af gatulopp, svarade regeringen att "såsom detta straffet är ansedt för en allmän correction, skräck och varnagel, alltså vill Kongl. Maj:t när sådana exekutioner skola ställas uti verket att borgerskapets drängar då skola sig dertill bruka låta." [1]) I mindre städer kunde detta dock icke ske, utan fann konungen rådligt att i resolutionen på samtliga städernas besvär den 2 Juli 1655 stadga: "Der inga stadsvakter i städerna äro och någon faute med gatulopp skall blifva afstraffadt, vill och tillstår K. M:t att borgerskapet, hvar så behöfves, må det förrätta, *utan förklening antingen af deras, eller dens som således straffad blifver, ära;* men skulle bem:de borgerskap tredskas sådant att göra; då hafve städerna att tillita K. M:ts landshöfdingars adsistence deruti, som borgerskapet skall tillhålla att vara sina borgmästare och råd lydige." [2])

En särskild uppmärksamhet ådrager sig den domsrätt, som utöfvades af *kyrkan.* Härom heter det i drottning Kristinas förslag till upprättande af ett general-konsistorium år 1649: "Ändock consistoriis ecclesiasticis egentligen, och så vidt de äro ecclesiastica, icke jure divino tillkommer att bruka någon utvertes makt eller dom om någons lif, gods eller ära; dock likväl emedan Kongl. M:ts kristne herfäder, högtberömde konungar och furstar ha för godt och nyttigt ansett dem ock någon verldslig makt att efterlåta, särdeles öfver olydige pre-

---

dan han gör sitt embete efter Guds och öfverhetens lag." Han blef sannolikt efter denna tid absolverad i enrum. Åbo Tidningar 1792, N:o 21.

[1]) Riksregistr. fol. 1260.

[2]) Stiernman, Riksdagars och mötens beslut II. pag. 1262.

ster och djeknar, som man kallar comprehensionem et levem coercitionem, hvarföre ännu äro prubbar och stockar vid alla domkapitel: ty vill ock Kongl. M:t detta consistorio så väl som dem androm, så vidt som kyrkoordningen förmäler, det efterlåta: nemligen citationem per scriptionem, carcerem et mulctam pecuniariam." [1]) Af dessa straff synes det andra i ordningen, eller fängelsestraffet, blifvit användt endast emot prester, skollärare och kyrkobetjening: men deremot de begge öfriga tillämpats på alla, som om någon förseelse blifvit öfverbevista i konsistorium. De mål som egentligen lågo inom detsammas domsrätt voro, utom rent religiösa frågor, förbrytelser begångna uti kyrkan, eller af dess tjenare, äktenskapstvister samt anklagelser för trolldom, signeri och vidskepelse. Parterna måste personligen inställa sig i domkapitlet, der man understundom såg adliga fruar stående till rätta i mål, i hvilka nutidens månglerskor skulle skämmas att ha haft del. Domkapitlet i Åbo hade till sin disposition ett fängelse ("prubban"), som, efter allt hvad man kan sluta, måst ha bestått af en mängd underjordiska rum eller källarhålor. [2]) Det var sannerligen icke ett "lindrigt tvångsmedel" att insperras i en sådan håla. För mindre förbrytelser dömdes de brottslige att ett visst antal söndagar å rad stå vid kyrkodörren, sitta i stock, eller betala penningeböter. Adliga personer sluppo vanligen med det sistnämnda straffet, som understundom skärptes sålunda att presten följande söndag ifrån predikstolen offentligen redogjorde för deras förseelse och hvad de derföre fått böta. Ett mycket vanligt straff var bannlysningen, som uttalades icke blott emot enskilda personer, utan också emot

---

[1]) Thyselius. Bidrag till Svenska kyrkans och läroverkens historia. pagg. 130, 131.

[2]) I Åbo Domkapitels protokoll för den 26 September 1646 förekommer följande: "Framhades kollega Dn. Henricus Severini för sin öfverdådighet, buller och slagsmål. Blef insatt i prubban, och för sin motvillighet förd med stadstjenaren, efter han motslog klockaren: var nära 8 dagar *i nedersta gropen.* Sententia: Han priveras till en tid officio, till dess han sig rättsligen bättrar; dock behåller han kollegatet i skolan, till dess han låter se huru han sig ställer." Åbo Tidn. 1792 N:o 23.

hela församlingar. Bannlysningen i sistnämnde fall var en svag efterbildning af påfvemaktens interdikter och bestod deri att den församling, som härmed belades, beröfvades all gudstjenst, hvarjemte dess kyrka stängdes och dess medlemmar uteslötos ifrån sakramenternas bruk. Om också detta då för tiden såsom ett kyrkligt korrektionsmedel befanns ändamålsenligt, så bedrefs dock dermed å andra sidan alltför stort missbruk. Man finner icke blott biskopen, utan äfven enskilda pastorer sätta hela församlingar i bann. En del prester slungade detsamma af hämdlystnad emot sina personliga fiender. Derföre yttrade regeringen också (1649) angående religionsvården i Finland, Estland och Ingermanland, "att icke någon må bannlysas annorlunda än Guds ord och kyrko-ordningen det medgifver; icke för någon ovänskaps skull, utan komme någon träta emellan kyrkoherden eller någon hans åhörare, då söke emot hvarannan rätt å rum och ställe, dit saken ordentligen hörer, och vänte der hvad rätt är." [1])

Beträffande prestembetens besättande herrskade mycken oreda. Åbo domkapitel klagade år 1658 att "adeln uti stiftet insätta både kyrkoherdar och kapellaner, biskopen och konsistorium ovetterligt, hvaraf förorsakas en stor konfusion och konsistorii förakt." [2]) Då adelsmännen icke sjelfve bodde på sina gårdar, utvalde deras inspektorer hvem de behagade till pastor, utan att bry sig om församlingens eller kapitlets hörande. Vanligen föllo de med sina val på "unge, oerfarne pastorum söner, eller andre vaganter," som saknade all duglighet för ett sådant kall, och endast genom privata tjenster, såsom huspredikanter på adelsgårdarna, förstått att tillvinna sig förvaltarens ynnest. [3]) Antalet af extra ordinarie prester utan bestämd tjenstebefattning synes varit ganska stort före Terseri tid. [4]) Ifrån dennes tillträde till biskopsembetet be-

---

[1]) Thyselius, a. st. pag. 129.

[2]) Handlingar till upplysn. i Finlands kyrkohistoria. Tredje häftet pag. 35.

[3]) Consistorii Aboensis bref till regeringen d. 10 April 1662. Kungl. Sv. riksark.

[4]) Upplysande i detta afseende är följande ställe ur biskop Ro-

gynner en ny tid för vestra Finlands presterskap. Genom att från prestaståndet utgallra en mängd ovärdiga medlemmar, genom att hålla en sträng uppsigt både öfver dess sedlighet och bildning, förstod han att sätta detsamma i aktning. Märkvärdigt i flere afseenden är det cirkulär Terserus den 17 Augusti 1659, eller endast par dagar efter sin ankomst till Åbo, utfärdade till stiftets presterskap. Emedan den brand, som 1656 öfvergick Åbo, förstört alla prestmatriklar, befaller han först prostarne, en hvar ifrån sitt kontrakt, insända nya förteckningar öfver de der boende prestmännen, innehållande jemväl korta biografiska notiser, samt omdömen öfver deras uppförande och skicklighet. Vidare förmanar han alla dem, som önskade befordran, att troget qvarblifva på sin post, så att det ej må heta om dem: currebant et non mittebam eos. Han hade fått höra, att åtskilliga förvaltade prestsysslor, utan att vara rätteligen som sig bör i konsistorium examinerade. Dessa befaller han strängeligen att göra sig hemma i bibeln, Luthers kateches och Augsburgiska bekännelsen, och lofvar med det första utsätta termin till examen för dem, då de okunnige alldeles skulle uteslängas ifrån prestembetet, ne cum cœcus cœcum ducit, ambo in foveam cadant. Ja han hade ock förnummit att några alldeles oordinerade likväl dristade sig att förrätta offentliga läroembeten i församlingarna, hvilket sjelfsvåld han strängt förbjuder, med hotelse att de brottslige genast skulle gripas, och befordras till laga näpst." [1]) Kort härpå utlyste han tre prestmöten, två för södra stiftets presterskap och ett för Österbottens. De försiggingo i början på år 1660, och ha förvärfvat sig en rättvis hågkomst såväl för de beslut der fattades rörande kyrko-ordningen, som också beträffande folkundervisningen. [2]) Terseri evärdeliga för-

---

thovii Constitutiones i Åbo stift: "De unga prester, som i stiftet i oträngde mål äro införde, skola icke hafva lof löpa kring om landet att tigga eller messa, utan draga till skolan eller akademin. De som och för sin odygd skull äro removerade, skola ingalunda löpa omkring i socknen med tiggeri." Åbo Tidn. 1793 N:o 20.

[1]) J. Tengström. Minne öfver Terserus, pagg. 51, 52.

[2]) Se: Statuta et Conclusiones, ventilatæ ac approbatæ in syno-

tjenster om denna sistnämnda tillkommer det dock egentligen först den följande eller Karl XI:s förmyndare-regerings historia att omtala. Det är denna också, som har på sin lott att framställa den hårda kamp denne reduktionens ihärdige förfäktare hade att utstå, då han ville befria kyrkan och presterskapet ifrån det tryckande och skadliga beroendet utaf adeln. Med ljusa utsigter började Terserus denna strid, stark i medvetandet icke blott af sin saks rättmätighet, utan äfven af sin konungs ynnest. Ett stort prof på denna var den fullmagt Karl X gaf Terserus, att utdela regala pastorater i stiftet. [1]) Konungens tidiga död beröfvade honom dock snart det stöd han såväl hade behöft, då den fanatiska och jernhårda orthodoxin, hemligen understödd af adelsväldet, anföll honom.

De kyrkliga förhållandena i Wiborgs stift voro ungefärligen dylika som de i Åbo, blott med den skillnad att missbruken och oordningarna sannolikt voro här ännu större. Wiborgs biskopsstol — ehuru visst icke innehafven af några ovärdiga personer — kunde dock icke uppvisa sådana män som Rothovius, Petræus, Terserus och Gezelierna. Till att uppnå dem fordrades en icke vanlig förmåga. Petrus Jonæ Biugge[2]) (1642—1656) var likväl en nitisk och verksam biskop, som med allvar synes ha vinnlagt sig om att sköta sitt ansvarsfulla kall. Utaf kungl. resolutionen den 4 Juli 1644 [3]) uppå hans inlemnade besvär kan man sluta såväl till dessas beskaffenhet, som till förhållandena i allmänhet inom stiftet. Det heter der ibland annat: "Kungl. M:t eraktar det vara en stor orsak och hinder, hvarigenom gudstjensten i Wiborgs stift

do anniversaria, quæ celebratur Aboæ d. 17 et 18 Jan. 1660. Handl. till uppl. i Finl. kyrkhist. 3. 51—57.

[1]) Åbo Tidn. 1792. N:o 37.

[2]) Rhyzelius uppgifver origtigt i sin Episcoposcopia Biugges dödsår till 1657. B. begrofs redan den 29 Jan. 1656, såsom synes af Wiborgs domkyrkas inkomstbok för begrafningar pro anno 1656 i Sen. ark. Domkapitlet dröjde dock att underrätta regeringen om dödsfallet, så att denna i ett bref af d. 6 Juni 1656 derföre gaf det föreställning. Riksregistr.

[3]) Förekommer ibland konsistoriernas skrifvelser i Kungl. Sv. Riksarkivet.

härtill svåra mycket är låten utur akt och försummad, att presterne icke sitta hemma vid deras bok och kyrka, ej heller hafva en viss ordning, hvad deras åhörare dem skola gifva, utan att de sjelfve resa omkring på åtskillige tider om året och insamla samt med böner och tiggande, samt ock med trug, hvad de till sitt uppehälle tarfva och behöfva." Ett sådant kringresande förbjöds dem nu strängeligen, och i dess ställe fastställdes bestämda inkomster åt kyrkoherdarne, hvilka sedan efter godtycke fingo aflöna sina kapellaner. "Klockare belangande, medan sådana tjena att blifva dertill beställde och brukade som kunna lära ungdomen ABC-boken och Katechismum, så ock uti kyrkan hjelpa pastorem sjunga och hålla chorum, ty finner Kungl. M:t skäligt att de hafva sin boning och tillhåll vid kyrkan, och med hela sockens tillhjelp der uppsättes för dem en sockenstuga med skorsten och bakugn, hvilken han sedan om vintertid skall hålla varm till sockenfolkets bästa."

Vi vilja komplettera skilldringen af de kyrkliga förhållandena på denna tid med några utdrag ur en vidlyftig besvärsskrift, som Åbo domkapitel den 10 April 1662 aflät till regeringen. [1]) Man igenkänner i densamma Terseri hand, och han skall derföre sjelf få tala. Efter att först ha beklagat sig öfver adelns och dess inspektorers ofog att tillsätta prester, skrifver han som följer: "Det andra besväret som oss trycker är att några församlingar här i stiftet äro så förfallna och afsigkomne, att ingen gudsfruktan mera hos dem finnes och fördenskull intet värde äro att räknas ibland Guds församling. Detta förorsakas deraf att pastores antingen af ålderdomssvaghet och andra sjukdomar äro vanvettige och alldeles oduglige till att stå sina tjenster och församlingar före, eller de genom dagelig dryckenskap och förargeligt lefverne göra sig alldeles onyttige till församlingens tjenst. Sådana förderfvade församlingar finne vi här Keuru upp i Tavastland, hvilken dels

[1]) Förekommer i Svenska riksarkivet i samma afdelning som nästföregående och i ett konvolut med påskrift "Åbo consistorium". Skriften är undertecknad af Terserus, Alanus, En. Svenonius, Nycopensis och såsom notarie af Gudmund Rothovius.

lyder under Tavasthus län, dels under Åbo, den vi för deras allmänna ogudaktighets skull hafve måst stänga både ifrån Herrans högvördiga nattvard, så väl som all gudstjenst uti deras kyrka, till dess deras grofva saker kunna af den högl. kungl. hofrätten blifva examinerade och afdömde. Och emedan desse ock på samma sätt oss undsäga, öfverskicke vi en copia af ransakningen, den vi ock båda landshöfdingarne så väl som hofrätten meddelt hafva. [1])

---

[1]) Denna copia förtjenar att i sin helhet intagas och lyder som följer:

"Emedan Keuru församling förer ett ogudaktigt lefverne, lyder slätt intet sina lärare eller predikanter, föraktar Guds ord och alla trogna förmaningar, och många grofva excesser begått, och intill denna dag intet bättringstecken påskina låtit hafver, uti synnerhet

1. Att två af dem hafva för tre år sedan på en stor böndag straxt efter gudstjensten gått in i kyrkostugan, den Keuruboarne missbruka till öhlkrog, druckit sig fulla och öfverfallit Bertil Jakobsson, som der förbi gick med hugg och slag, hafva utdragit sina knifvar, slagit och sargat en hustru i händerna, och dessförutan hafva de släpat bem:te Bertils syster in till stranden, viljandes henne fördränka, hvilket de och änteligen gjort hade, hvar icke Påvel Hokkimen hade kommit henne till hjelp och frälst hennes lif. Deras kyrkoherde (Johannes Eliæ Roos), som då allaredan låg på sin sotsäng, ängslades mycket deröfver, men ingen i församlingen hafver så mycket låtit detta gå sig till sinnes, att de deröfver en gång klagat hafva, eller desse öfverdådige sällar för verldslig öfverhet angifvit. Erik Knutsson, deras granne i Korivesi (Kuorevesi) vittnar dem i ögonen, att det är deras vana, jemväl ock på stora bönedagar, att när somlige äro i kyrkan, sitta andre på kyrkobacken och dricka.

2. Denne Bertils broder Lars Jakobsson hafver slagit sin syster, då hon med oäkta barn hafvandes var, att barnet förgicks; han hafver ock sin broders hustru äfven så trakterat, att hon ock födde dödt barn, excuseras nu dermed att de äro förlikte sig emellan. Denne Lars Bertilsson är en gift man, och hafver legat i hor med en kone, Lisbeth benämnd, hvilken nu är rymd till Etsäri; och ändock sådana grofva excesser begås, är likväl ingen i församlingen, som häröfver klagar.

3. Dn. Abrahamus, sacellanus i Keuru gifver tillkänna att der i socken vid en ort Koheinen hafver stått ett gammalt träkors, det gemene hopen hafver venererat och på visse tider dertill offer sänt eller burit; detta korset hafva presterne för några år sedan låtit nederhugga, men gemene man hafver de novo upprättat ett nytt kors igen och sö-

Äfven en sådan förderfvad församling är ock Bjerno, deraf att kyrkoherden är en gammal man, och nu många år hafver legat på säng, har intet vett eller förstånd och uti välmakten aldrig med någon nit och allvarsamhet förestått Guds församling. Hvaraf är kommet att ingen ordning, tukt eller beskedlighet öfvas uti kyrkan och under gudstjensten, utan hvar predikodag träta de, skjutas och bullra, icke allenast gement folk, utan ock adeln, mana hvarannan ur kyrkan och undsäga hvarannan till lif och lefverne. Utanför kyrkan hafva de hållit fyra eller fem öhlkrogar, och när somliga äro komne ur kyrkan, komma de andra ur krogen fulle och galne. Uti prestgården är en herrstuga, af deras förfäder så

---

ka korset att värfva sig boskapslycka (som sacellanus Dn. Abrahamus sade.)

4. Uti förledne pingstdag A. 1661 fördes nio tunnor öhl till kyrkobacken, och deras länsman Eskil Mattsson, som uti Längelmä bor och då der tillstädes var, vet berätta att de drucko sig druckna, jemväl ock under kyrkotiden; gingo under predikan in och straxt ut igen.

5. Näst förledne purificationis Mariæ fest, kom herr Johan, sacellanus i Lempälä, en hederlig och vällärd prestman, med episcopi och consistorii flitige rekommendation till Keuru församling att han der skulle göra sin profpredikan. Då kommo på pass tjugu personer tillstädes, ändock præpositus söndagen tillförene, när sal. pastor begrofs, flitigt dem förmanat hafver, att de skulle alla komma tillhopa; men de, som då kommo, slogo kyrkodörren igen för honom: men kapellanen hr Abraham förde honom in uti ett hus, der hästar och svin voro; ville han skulle der predika, sägandes sig der ofta pläga predika. Säger ock nu när så tillber att intet mer än tre eller fyra komma tillstädes på apostla, eller andra dagar, när kallt är, så plägar han der hålla predikan, men så göra de stugan ren och utmåka dyngan.

För desse och andre grofheters skull blef uti visitation, som hölls uti Längelmä prestgård den 25 Febr. a. 1662 af oss till vidare consistorii aboënsis betänkande beslutit, att ingen gudstjenst der mera hållas skall, hvarken i kyrkan eller stallet, utan sacellanus herr Abraham må predika hemma hos sig uti sin stuga, men intet utdela Herrans nattvard hvarken der eller annorstädes, utan uti nödfall.

Kyrkovärden Johan Pålsson, som skjutsade herr Johan dit, och intet är skyldig till deras rebellion, såsom ock Markus Harkinen hafva lof att gå till Herrans nattvard uti Kuorevesi. Actum uti Längelmä prestgård år 1662 den 26 Febr."

skön uppbygd, att dess like intet finnes uti någon prestgård i stiftet; den hafver socken nu på många år, så adel som oadel, brukat för ett häststall, och prestfolket för svinhus. Och sedan de genom vårt pådrifvande för tu år sedan upprättade och förfärdigade en ny stuga, den de kalla biskopsstugan, öfvergåfvo de gamla herrstugan, efter taket var förderfvadt, och brukade hela vintern biskopsstugan till stall. Vi hafve tillika med biskopen nu tre resor dem visiterat och undsagt dem, att der de ingalunda vilja sig rätta, skulle vi taga kyrkonyckeln ifrån dem och öfverantvarda honom uti E:s Kongl. Maj:ts händer, såsom de ock nu i förledne julhelg och sedan en lång tid för deras kyrkobullers skull voro utan all gudstjenst. Men sist lofvade de bot och bättring och emottogo en förnämlig, vacker man till kyrkoherde mag. Gabriel Thavonius, med det vilkor, att han skall gifva gamla pastori, hvilken barnlös är, 20 tunnor och ett slagtnöt årligen, det icke allenast församlingen, utan ock pastor och hans hustru voro tillfreds med. Men nu förnimme vi att de på båda sidor vilja resa öfver och för E:s Kongl. Maj:t oss anklaga.

Föga bättre är beställt med Sääksmäki församling uti Tavastland, af orsak att deras kyrkoherde herr Thomas Palthenius, hvilken genom ett otidigt lägersmål blef öfverste Nödingens måg, är en drinkare, öfverdådig perlementmakare, våldsverkare, alltid träter och kifver med sina åhörare, synnerligen af adel, skyller dem för horungar, svampetyckiare (sic!), halfmarksjunkare etc.; hafver måst böta derföre på tinget. Och när han ändå intet ville dermed afstå, utan saken skulle slitas på hofrätten, skedde genom hans nådes herr presidentens interposition, att saken blef förlikt emellan honom och en hans vederpart majoren välb. Israel Brask, och han, herr Thomas, måste utgifva en skrift att han hade ljugit på Brasken, och utlofvade bättring. Nu reste Episcopus andra gången dit, att ställa honom tillfrids med församlingen, men när han dit kom, var han värre i träta med dem än tillförene. Han hafver esomoftast låtit höra, att han ingen aktar, hvarken landshöfdingen eller biskop eller consistorium, utan konungen allena, emedan han genom kungligt bref är

insatt vorden, och socken af ålder hafver varit regalt gäll. Nu förderfvas kyrkan, prestgården, prestabohlet och hela församlingen och står på intet annat sätt att upprätta, utan att han blifver afsatt och en annan i stället igen, såsom han ock nu allaredan öfver året hafver varit ifrån embetet afsatt, och församlingen lider stort men, och behöfver en kyrkoherde, och den vi med församlingens samtycke dit förordnandes varda, vilja vi öfverskicka till E:s Kongl. Maj:t att anhålla der om confirmation.

Ingenstädes är ömkligare än uti Orivesi i öfra Satakunda. Kapellanen är en enfaldig man, ganska svag predikant, men kyrkoherden en sådan drinkare, att han föga vet åtskilja dag och natt, och för dryckenskaps skull aldrig någon tjenst kan göra uti församlingen; han är ock en barnlös man och hafver en hustru, som för drycks skull sällan kan komma ur sängen. Och när Episcopus uti visitation föreslog dem en annan kyrkoherde, som den förfallna församlingen genom Guds nåd skulle kunna upprätta, var hela församlingen, så adel som oadel, der emot. Hvilket dock äntligen ske måtte, men så hafva vi intet annat att vänta än klagomål på oss för vår nådiga öfverhet."

Så långt Terserus. Stora och många voro visserligen således skuggsidorna på det kyrkliga området; men å andra sidan får man ej heller förgäta de obestridliga företräden denna tid hade. Midt ibland den djupa okunnighet, det stora sedeförderf och hedniska mörker, [1]) som nästan öfverallt möta oss, herrskade en lefvande gudsfruktan och en stark kristlig tro. Denna röjer sig icke blott uti de skrifter, som denna tid utkommo, utan äfven i de allmänna påbuden och förordningarna, samt sjelfva plägsederna. Man både började och slutade hvartenda företag med bön. Hvarje morgon kl. 7 höllos i kyrkorna i Åbo och Wiborg — måhända också i de andra städerna — offentliga bönestunder, och sådana gemensamma andaktsöfningar lära äfven här och der försiggått på

[1]) En och annan af de hedniska gudarna, t. ex. Kekri dyrkades ännu på många orter i Finland uti hemlighet. Wexionius Epitome etc. X. 2.

landsbyggden. Utom bibeln och psalmboken, hade finska språket redan att uppvisa en icke så liten religiös litteratur, som på det evidentaste vittnar att ett starkt kristligt lif förefanns. Den stela och andefattiga orthodoxi, hvartill theologin på denna tid urartade, hade ännu icke hunnit förqväfva detta. Kyrkan var det ännu omyndiga folkets uppfostrarinna till bildning och sedlighet. Den skattade väl sjelf mycket åt tidens vantro; men dess missbruk och förseelser voro mången gång lika mycket tidehvarfvets och stucko derföre icke så bjert i ögonen. Biskoparne, såsom finska kyrkans högsta embetsmän, utöfvade fortfarande ett slags faderlig uppsigt öfver folket. Ett prof af det allmänna tänkesättet var det, att då biskop Petræus den 27 September 1657 aflidit, ringdes det efter honom uti alla stiftets kyrkor i tre dagar och orgeln i domkyrkan fick icke höras på sex veckor. [1])

I ett nära samband med kyrkan stod *den offentliga undervisningen.* Tanken uppå skolans emancipation, ehuru för tiden icke fullkomligt främmande, hade ännu icke vunnit genklang hos allmänheten och tillbakavisades dessutom af presterskapet såsom ett kätteri, ett närmande till Calvinism. Åtskilliga ställen ur bibeln (3 Mos. B. 10, 11, Mal. 2, 7 m. fl.) åberopades såsom stöd för kyrkans suprematsrätt öfver undervisningen; [2]) men denna rätt hade dock otvifvelaktigt en vida fastare grund i de dåvarande tidsförhållandena. Läroverken indelades, enligt drottning Kristinas skolordning af den 7 Augusti 1649, i tre slag: akademier, gymnasier och trivialskolor, hvilka sistnämnde ytterligare underafdelades i högre eller fullständiga trivialskolor och lägre eller barnskolor, motsvarande ungefär högre och lägre elementarskolor nu för tiden. Under Karl X Gustafs regering funnos, utom universitetet, följande offentliga undervisningsanstalter för den lärda bildningen i Finland: ett gymnasium i Wiborg och fyra trivialskolor i Åbo, Björneborg, Helsingfors och Nykarleby. Vid det förstnämnda tjenst-

---

[1]) Åbo Tidn. 1792, N:o 31.

[2]) Thyselius. Bidrag till Svensk. kyrk. och läroverk. hist. 137, 138.

gjorde sex lektorer och en sånglärare, hvilka år 1657 aflönades med tillsammans 1857 d. 16 ö. s. m. [1]) Trivialskolorna åter räknade på ordinarie stat fem lärare. Statsanslaget var för dem alla fyra detsamma, nemligen 378 d. s., som fördelades sålunda att rektor erhöll 150, konrektor 100, begge kollegerne tillsammans 78, och præceptorn eller apologisten 50 d. s. m. Skolorna i Björneborg och Nykarleby bekommo dock under Karl X:s regering icke ordentligen ut sina anslag, af orsak att de voro belägna inom grefskaper, hvilkas innehafvare icke ansågo sig skyldige att underhålla dem. Då nemligen fjerdepartsräfsten blifvit besluten, förklarade grefve Horn för skollärarne i Björneborg, att han icke vidare kunde lemna dem deras vanliga deputat, utan hänvisade dem att söka detta i kungl. kammarkollegium. Detta förordnade äfven att deras löner skulle utgå af indragna kronoräntor; men med beslutets verkställighet måste dock ha skett uppskof, alldenstund presterskapet på 1660 års riksdag besvärade sig öfver att Björneborgs skola icke hade något underhåll. I sitt svar uttalade regeringen "det nådiga förtroendet till enkegrefvinnan Horn, som Björneborgs grefskap än innehade, att hon också framgent fortfara skulle med utgifvandet af hvad till bemälde skolas underhåll af kronan anslaget var. [2]) Huruvida förtroendet rättfärdigades veta vi ej; det vissa är åtminstone det att Terserus d. 10 April 1662 påminte regeringen "att om icke Björneborgs skola blifver hulpen till sitt vanliga underhåll, kan intet annat vara, utan han måste förfalla, der han dock härtill hafver varit den förnämsta skolan i landet." Ännu sämre var det beställdt med Nykarleby skola, ty grefve Tott inskränkte lärarenas antal till tre och bestod åt alla des-

[1]) Hvarje lektor (utom theologerne, af hvilka den enas lön var 317 d. 16 ö. s. m. och den andres 250 d. s.) aflönades med 272 d. 16 ö. s. m. samt hade sig dessutom anslagne vissa hemmans räntor. Theologie lektorerna innehade præbende-pastorat. För att förstå penningevärdet på den tiden erinras att en tunna råg kostade vanligen 2½ d. s. m. Aflöningsstaterna för läroverken äro ur Senats-arkivets landsböcker.

[2]) J. Tengström. Afhandling om presterl. tjenstgöringen och aflöningen i Åbo stift. Del. III. pag. 570, 571.

sa tillsammans endast 59 tunnor spanmål i lön. Ingen lärare-utnämning fick heller der ske utan hans vetskap. [1]) På riksdagarna anfördes förnyade klagomål öfver Nykarleby skolas förfall, hvilkas påföljd dock icke blef annan, än några toma löften af regeringen.

Utom statsanslagen hade såväl lärare som disciplar en annan inkomstkälla i den så kallade socknegången, en ifrån medeltiden bibehållen plägsed, som bestod deri att skoleleverna efter slutad termin vandrade kring landsbyggden och hoptiggde åt sig penningar och matvaror för sitt uppehälle under det stundande läseåret. Hvarje skola hade sina bestämda socknar, utom hvars gränser dess alumner icke fingo utsträcka sina färder. Dessa färder, som företogos om hösten vid skördetiden, voro äfven för lärarne inbringande, emedan desse af de återvändande eleverna vanligen ihågkommos med någon del af det hopsamlade goda. Socknegången, eller upptagandet af "eleemosyna", hade derföre för både lärare och elever blifvit en kär vorden plägsed, som oaktadt sina menliga följder, fortfarande bibehölls. Att dessa följder icke voro ouppmärksammade af tiden, framgår såväl af åtskilliga under föregående år utfärdade förbud emot socknegången, som också af det utlåtande regeringen derom afgaf i sitt 1649 upprättade förslag till ett general-consistorium. Det heter deri: "Efter och ibland de hinder och besvär, som ungdomen i skolorna hafva till att rätteligen fullfölja sina studier och med tiden något godt uträtta, ett icke det ringaste är den socknegången, som är här i landet uppbragt; hvilken, der han hjelper en fort, som eljest för fattigdoms skull kanske icke förmådde att hållas vid skolan, så förderfvar han hundrade deremot, som eljest väl kunde något godt uträtta, förutan det, att sådan socknegång förorsakar lättja, dryckenskap, tiggeri och andra odygder hos folket, hvilka vitia mången sedan be-

---

[1]) Bidrag till södra Österbottens äldre historia, pag. 74. Tengströms uppgift att Nykarleby skola i början haft endast 4 lärare vederlägges häraf. Denna skola, likasom de andra trivialskolorna, hade ursprungligen 5 lärare, ehuru grefve Tott 1657 afskaffade konrektors och ena kollega-tjensten.

håller allt in till ålderdomen - - - - håller Kongl. M:t godt att socknegången blifver afskaffad." [1]) Förslaget förföll dock, och socknegången existerade lagligen ända till 1780. [2])

I trivialskolorna funnos fyra klasser: alphabetica, donatistica, syntactica och rhetorica et logica. Nykarleby skola bildade häri ett undantag, ty den hade efter nyss omtalta reduktion af lärarepersonalen endast tre klasser. Skolorna synes i allmänhet varit flitigt besökta. Nykarleby skola räknade år 1660, oaktadt det lägervall hvari den befann sig, 68 elever, och om skolan i Helsingfors förmälde denna stads ombud på 1654 års riksdag "att ungdomen der mer och mer tilltager och förökas, dock mest fattiga mäns barn", hvarföre det anhöll att några socknar i Raseborgs län skulle läggas under bemälte skola. [3]) Till antalet af gymnasister och skolgossar i Wiborg kan man sluta deraf att de år 1656, då staden hotades af fienden, uppställde två kompanier till dess försvar. [4]) Angående sjelfva undervisningen och skoldisciplinen finnas inga andra underrättelser, än de som stå att erhållas i skolordningen af år 1649. [5]) Lektionstimmarna voro ifrån kl. 5—10 f. m. och 12—5 eft. m. Vid gymnasium i Wiborg synes lektorerna hufvudsakligast bedrifvit undervisningen föreläsningsvis, och samma method existerade måhän-

---

[1]) Thyselius. Bidrag etc. 127, 128.

[2]) K. G. Leinberg. Det äldre gymnasium i Åbo, pag. 55.

[3]) Riksregistr. fol. 1267.

[4]) Se ofvan pag. 80.

[5]) Såsom prof uppå den humanare anda, som genomgår nämnde skolordning låna vi derur följande ställe om skolagan: "Non est igitur præceptori a verberibus ac plagis statim, more barbarico, inchoandum: sed tentanda res est primum, seriis admonitionibus, deinde objurgationibus et minis. Si et his nihil profeceris, ignominiæ et contemptus pœna irroganda, v. g. Negligentes in scamno asinorum considere jubeantur, vel asini picturam gestare, postponantur cæteris officiis et honoribus scholasticis priventur etc. Improbi e lusu et consortio bonorum excludantur." Skulle äfven alla dessa medel intet hjelpa må läraren tillgripa arreststraff eller riset. Det sistnämnda skulle dock användas så, "ut ne hæc mensuram delicti excedat, et modum paternæ castigationis." Thyselius. Handl. rör. Sv. kyrk. hist. II. 168.

da äfven i ett och annat ämne på skolans högsta klasser. [1]) Eleverne i Nykarleby klagade 1657 i Åbo domkapitel, att de icke förstodo hvad rektor proponerar. Domkapitlets svar lydde: "Rector Carleburgensis lagar så att de kunna förstå och begripa, hvad som proponeras." [2]) Förutom anförda läroverk, funnos under Karl X:s regering skolor med två lärare i Tavastehus, Uleåborg, Gamla Karleby, Kexholm [3]) och på Åland, samt mindre pedagogier med en lärare i hvarenda af landets öfriga städer, äfvensom i Wiborg. Ehuru sannolikt afsedda för borgarbildningen undervisades eleverna uti somliga af dem (t. ex. den på Åland) äfven i latin och grekiska. [4]) Den första egentliga folkskola i Finland hade den store Axel Oxenstjerna 1649 grundlagt i sitt friherrskap Kimito. Efter detta exempel uppstodo efterhand några andra, men deras stiftelseår infalla ej inom tiden för vår framställning.

Oaktadt svåra pröfningar, såsom Åbo brand 1656 och ogynsamma ekonomiska förhållanden, häfdade dock det unga finska universitetet värdigt sin plats såsom bildningens och upplysningens förnämsta altarhärd i landet. Flere af de namn, som spridt glans öfver dess första morgongryning, voro ännu fästade vid detsamma. Per Brahe omhuldade allt framgent såsom kansler denna sin skönaste skapelse. Petræus (till 1657), Terserus, Gyldenstolpe (f. d. Wexionius) och Kexlerus tillhörde, de begge förstnämnda såsom prokanslerer, ännu universitetet, och de lärareplatser, som blifvit tomma, hade intagits af män, sådana som Anders Thuronius, Axel Kempe, Enevald Svenonius o. a. De elfva professioner, som univer-

---

[1]) Angående undervisningen vid Wiborgs gymnasium, hänvisa vi till lektionsordningen i tillägget, och be den som härför intresserar sig jemföra denna med Kristinas skolstadga, och med Leinbergs förut citerade afhandling om Åbo äldre gymnasium, i hvilken sistnämnda flere värdefulla upplysningar om skoltillståndet på denna tid förekomma.

[2]) Åbo Tidn. 1792, N:o 30.

[3]) Den 25 Augusti 1640 berättade grefve Per Brahe i rådet att i Kexholms skola funnos 80 små pojkar. Tigerstedt handl. pag. 469.

[4]) Tengström. Afhandl. om presterl. tjenstgöringen etc. III. pag. 17 m. m.

sitetet vid sin stiftelse erhållit, förökades under början af Karl X:s regering med en tolfte, nemligen poëseos professionen, till hvilken konungen uppå Per Brahes och riksmarskalken Johan Oxenstjernas rekommendation år 1655 utnämnde magister Erik Justander. Uti det bref, hvari Oxenstjerna förordar dennes utnämning, säger han sig göra det på sin svågers riksdrotsens uppmaning, efterson Justander är en väl studerad person och "af finsk nation, *som på den orten tjenligast kan komma med dem öfverens.*" [1]) Utnämningen mötte dock å consistorii academici sida stort motstånd, emedan Justander var af oäkta börd, hvilket enligt tidens föreställningssätt ansågs lända universitetet till vanheder. Justander kom också, oaktadt grefve Brahes påminnelser, icke i åtnjutande af sin lön förrän först fem år sednare. [2]) I alla fall ådagalägga de anförda orden ur Oxenstjernas rekommendationsbref att regeringen åtminstone på denna tid icke umgicks med några planer att genom universitetet sveticera Finland. En sådan försvenskning blef likväl en om också oafsigtlig följd deraf, att universitetet genast ifrån sin början fick ett starkt svenskt element, såväl ibland professorerna, som den studerande ungdomen. Dock torde det vara för högt att på grund af de hållna disputationerna och talen antaga de i Åbo studerande svenskarnes antal till $^2/_3$ af hela studentkorpsen. [3]) Ett sådant beräkningssätt har åtminstone det felet att se det akademiska lifvet endast ifrån dess ljusa sida. Blickar man in i consistorii academici protokoller för Karl Gustafs regering och börjar med ledning af de utaf universitets-styrelsen beifrade studenttumulten, slagsmålen och gatuoroligheterna anställa beräkning öfver den finska och svenska nationens relativa talrikhet, kommer man till ett helt annat och — om man så vill — för oss vida förmånligare resultat. Mer än hälften, ja måhända $^2/_3$-delar af akademiska medborgare, som utmärkte sig

---

[1]) Sv. Riksark. academica. Ett konvolut med påskrift: "Åbo 1639—1725."

[2]) Jemf. Strandberg. Åbo stifts herdaminne I. 134, 135.

[3]) Krohn. Suomenkielinen Runollisuus Ruotsin vallan aikana ynnä Kuvaelmia Suomalaisuuden historiasta. pag 58.

i sistnämnde afseenden, voro nemligen finnar. Man skulle således ställa våra landsmän i en alltför ofördelaktig dager, ifall man yrkade att de utgjort endast tredjedelen af studenternas antal.

Föreläsningarna vid universitetet höllos på latin. Samtalsspråket var för de flesta studenter svenska; men de ifrån inre landet synas mest begagnat sig af finskan, hvilket var det allmänna språket i staden, åtminstone inom borgare och handtverksklassen. [1]) Såsom antydt är förde studenterna ett temmeligen bullersamt lif. Värdshusen och krogarna hade i dem lika flitiga som oregerliga kunder. I smärre lag sutto de tillsammans om aftnarna vid sina öhlmuggar eller bränvinsglas, och det var icke godt för andra att komma dem för nära. Den minsta omständighet blef genast en välkommen anledning till slagsmål; och gafs icke en sådan utifrån, hände det lätt att ett förfluget oqvädesord, en theologisk tvistefråga o. m. d. satte sällskapets medlemmar hår ihop med hvarandra. Större tillställningar, bröllop och gästabud kunde alltid påräkna ett antal objudna studenter, hvilka vanligen snart nog satte lif i gelaget, ifall sådant förut der saknades. [2]) På gatorna föreföllo nattetid täta slagsmål emellan "cives" och stadsväktarne. Dervid användes mången gång blanka vapen, hvarföre också dråp icke hörde till sällsyntheterna. Ehuru strängt förbjudna, fortforo studenterna att gå med värja, hvilken, jemte den vida kappan, som kastades öfver axlarna, ansågs utgöra, så att säga, deras uniform. En student, som anklagades att dageligen ha gått med svärd, ursäktade sig dermed att han icke egde någon kappa, hvarigenom hans akademiska medborgarrätt annars skulle blifvit förnimbar. [3]) Lä-

[1]) Dersammastädes pag. 64.

[2]) Den 6 Dec. 1654. "Då delibererades i Consistorium också om studenterna, som gå obudna till gästabud, och var procancelleri råd, att sådant ännu genom en intimation förbjudes, och de dermed beslås skola straffas."

[3]) Hela denna, likasom den följande framställningen af de akademiska förhållandena grundar sig förnämligast uppå consistorii academici protokoller för denna tid, hvilka förvaras å härvarande universitets arkiv. Det konvolut, som berör Karl X:s tid, har blifvit något

gersmål, fönsterinkastningar samt åverkan på hus och byggnader voro äfven stående kapitel i studenternas syndaregister. De, som härför ertappades, fingo afplana sina förseelser med penningeböter, carcer och relegation. Kunde anklagelsen icke ledas i bevis, fick den tilltalade fria sig genom värjemålsed, som i svårare fall skärptes så att han dessutom måste skaffa tolf ärliga och välfrejdade män, som skulle svära derpå att de ansågo honom vara oskyldig. Några prof uppå den akademiska lagskipningen under denna tid förtjena anföras.

Den 10 Juni 1654 besvärade sig en student Sigfridus Jacobi inför consistorium att en hans kamrat Simon Bartholli Aboensis "bitit honom i fingret, i tummen hela nageln sin kos" och dessutom gifvit honom fyra örfilar. Tillkallade vittnen upplyste att en träta emellan de nämnda personerna uppstått, hvarefter de dragit hvarandra i håret och Simon gifvit Sigfridus tvenne örfilar m. m. Domen lydde: "Eftersom barberaren betygar Sigfridi finger vara biten och Simon bekänner sig ha tillbudit penningar till förlikning, ty fälles han till såre och böter för lyte 9 mark s. m. målsegandens ensak och 12 m. s. m. för såramål till treskiftes efter etc. och för två pustar, hvilka han sjelf bekänner 6 m. s. m. för hvardera efter etc. Hårdrag på båda sidor varder upphäfvet." Samme Simon Bartholli var följande året den 4 April åter framme, med anledning af ett sönderslaget fönster. Då upplystes det fönstret gått sönder under ett slagsmål, som uppstod deraf att "Simon begynte disputera med Gabriel Josephi om creatione och strax derefter slog Gabrielem i pannan med en ljusstake ett blodsår som ännu syntes. Detsamma sade och Gabriel och bekände att han drog Simonem i håret" o. s. v. [1])

skadadt i Åbo brand 1827, och måste derföre varsamt begagnas, helst bladen vid kanterna äro brända och lätt falla sönder. Det är försedt med löst omslag, och har till påskrift: "Consistorii Academici Protocoller ifrån d. 1 Junii 1643 till och med d. 23 Junii 1662."

[1]) Man ser häraf att Chronander i sitt skådespel "Surge eller Flijt och Oflitighetz Skode Spegel" tecknat sin Circejus temmeligen efter naturen, då han låter honom (akt. 2. scen 1.) säga:

"Om någon han disputerar,
Straxt min näfve præsiderar,

Den 10 Febr. 1655. "Refererade D:n Rector om Johanne Josephi Mathesio, som med några andra Bothniensibus hafver öfverfallit hans drängpojke på gatan och slagit honom ett stort hål i hufvudet. Detta remitteras till consistorium minus, eftersom samme Bothnienses äro små, och nu första gången framme." Undersökningen der lade sedermera i dagen, att drängpojken blifvit misshandlad, emedan han icke tog hatten af sig, då han mötte studenterna. Desse fälldes till penningeböter, hvarjemte en af dem dömdes att "mista sitt svärd."

Den 12 Mars 1656. "Sigfridus Bartholli (kapellan vid finska församlingen i Åbo) företrädde och anklagade Johannem Martini Lempälänsem, sägande att han kom nattetid under hans fönster och kallade honom p . . . a pappi, harmaa pappi, teini pappi, och mante honom ut till att slåss med sig." Ett vittne intygade att studenten ropat "harmaa pappi, vanha pappi, teini pappi, tule' ulos." Johannes Martini undskyllde sig dermed "att han varit hos Remainen (sannolikt någon krögare) och blifvit der väl plägad, och då hafver en ryttare beskyllt studenterna att de studera uti svart konst, det han ville bevisa med hr Sigfrids predikningar, der han dem derföre esomoftast beskyller; och är Johannes derföre kommen i slagsmål med ryttaren; derföre när han gick hem ville han tala med honom (Sigfridus) derom, dock icke uti någon ond mening." Ursäkten hjelpte icke, utan Johannes insperrades i carcer.

1656 i Maj var ett vidlöftigt mål före, med anledning af att några studenter ansågos ha varit vållande till en sin kamrats Carl Portulini död, hvilken under ett slagsmål fått flere blodsår i hufvudet, blifvit trampad på bröstet o. s. v.

Och när jag blifver opponent,
Vill ingen vara respondent;
Ty får jag fram ett argument,
Det andra kan han svara sent;
Dock om näfven ej har framgång,
Skall jag likväl göra bång,
Ty arkipræses jag vid sidan bär" etc.

1657 i Febr. förehades ungefärligen en dylik sak angående några studenter som så illa slagit stadsvaktmästaren, att han deraf ljöt döden. Dråpet ansågs dock skett af våda, och studenterna sluppo för skäligen godt pris, hufvudsakligast emedan stadens borgmästare lade sig ut för dem och åtog sig att förlika saken med vaktmästarens hustru.

1657 den 14 Maj "angaf en studiosus benämnd Michael en annan studiosum Henricum a Börger benämnd, att han skulle hafva uti ett convent slagit honom blått öga, dragit honom af håret och sparkat. Härpå sig Henricus sålunda förklarar, att han icke till det ringaste kom vid Michael, utan såg allenast på huru han slogs med Gabriele Tudero, det ock Michael fuller bekände att han slagits hade med Gabriele Tudero, men dock att vara förlikt med honom, men icke förlikt med Henrico a Börger." Resolutionen utföll den 17 Maj och lydde: "Gabriel Tuderus, för tvenne blånader och tre blodsår gifne Michaeli, fälles till 12 m. s. m. för hvardera efter 9 cap. etc. Och efter Michael har ingått förlikning, hafver han förverkat målseganderätten, hvilken faller till consistorium, och Michael för hemlig förlikning skall dertill gå i prubban till tre dygn, tillika med dem som hafva varit öfver (vittne till) förlikningen."

S. d. "anklagar och Johannes Eliæ Nerpensis förb:te Henricum a Börgen för det han uti ofvanbemälte convent har stött honom och kallat honom Nerpisgosse. Härpå svarar Henricus, att emedan Johannes Nerpensis, som en pojke och ung depositus icke ville skämmas att tränga sig öfver honom som en gammal student, sade till honom: vet något hut du Nerpisgosse, du est en temmelig näsvis balsthunder (?): Bekände sig ock Henricus ärnat slå Johannem, men kom ej på åt det ringaste, icke heller så mycket att han fick röra honom." Några dagar derefter står om samma sak: "Johannes Eliæ klagar an Henricum a Börgero för oqvädesord sig gifna, nemligen Nerpisgosse och belghund (?); Henricus står till sina ord. Resolution: Ty fälles han att för oqvädesord efter 31 kap. etc. böta till sex mark s. m. Skall ock gå i prubban för den riksdaler han än var skyldig till Rector Magnificus Nicolaus

Nycopensis. Henricus protesterar emot domen och vill härutinnan söka till Cancellarium, emedan han aldrig så groft hade gjort, som han straffas till efter ett kapitel såsom äran plägar angå. R. Henricus lägger först ut böterna, söke sedan hvad han vill."

Dylika mål, som de ofvanstående, förekommo snart sagdt vid hvart enda consistorii sammanträde. Understundom finner man att en och annan af universitetsstyrelsens eller stadsmyndigheternas åtgärder framkallat ett allmännare missnöje inom studentkorpsen. Agitationer förehades och studenterna kallades genom intimation, som i hemlighet uppspikades på akademidörren, till möte utanför Tavastporten. Vid ett sådant tillfälle (i April 1656) öfverenskommo de att hos consistorium academicum besvära sig såväl öfver stadens väktare som dess magistrat. Sannolikt var det i samma inlaga, som de klagade att universitetets carcer begagnades af vaktmästaren Abrahamus såsom stall. Denne bekände också på tillfrågan "att han haft hästen der inne öfver en natt eller två, hvarföre consistorii utslag lydde: "Abrahamus pliktar derföre med prubban". [1]) Ett annat studenttumult den 20 November 1658 hotade att för deltagarne blifva af allvarsamma följder. Generalguvernören Gustaf Evertsson Horn råkade då för tillfället vara i Åbo och ansåg saken vara af den vigt att han egenhändigt skref till konungen derom med dessa ord: "Eljest hafva och några studiosi här vid akademin icke allenast våld och olydnad emot sina förmän och förnämligast emot de helsosamma akademiska konstitutionerna betygat, utan ock bredvid någon orolighets upväckande i staden och præjudicerliga

---

[1]) De vördiga akademiska fäderna hade under dessa år många besvärligheter i och för carcer. När staden 1656 brann förskonades visserligen detta ifrån förstörelsen, men dock måste man skaffa sig ett nytt, "emedan uti den förra prubban hade inträngt sig en spetälsk käring." Slutligen den 23 Sept. 1658 beslöt man att reparera den gamla prubban. Den var belägen "under klockstapeln", men var äfven der i kyrkans sköte utsatt för studenternas fiendtliga angrepp. Den hade knappast blifvit färdig, och hunnit emottaga några gäster, förrän man en vacker morgon fann fängelsedörren sönderslagen simma uti en vak på isen, och sjelfva fängelset tomt.

smädeskrifters utspridande och anslående, hållit förbudna sammankomster och conferencer, en uppenbar meutination icke synnerligen olikmätige; och der uppå E. K. M:ts vägnar alfvarligast förmante blefne, sådant oskick tideligen att inställa och authores till dessa fauter att utnämna, likväl uti sin förra ondska och contumacia continuera, och nästan hvarken en eller annan med lydnad tillbundne vara vele, eftersom de ock i så måtto herr landshöfdingens ordentliga inqvisition (som dock på E. K. M:s vägnar landsorten administrerar) alldeles och försmädeligen exciperat hafva. Fördenskuld är jag nu i verket, att förmedelst en kommissorial rätt, ransakan och dom, bringa dem uti tillbörlig obedience igen, och med detsamma så mycket mig tillstår E. K. M:s intresse åter restituera och upprätta, så att andra deraf varnade blifva måge."[1]) Hvilka orsaker först framkallat detta tumult, derom förmäles intet i protokollerna; men deremot finnes der antecknadt, att då landshöfdingen Erik von der Linde uppe på akademin skulle förehålla studenterna deras oskick, hade desse svarat honom "både med pasqvillerande och skrapande, samt några hårda och obstinata ord." Särskildt namngaf landshöfdingen inför consistorium studiosus Ericus Wikman, emedan denne "hade mössan på sig, medan de andre studenter stodo utan hatt, och dessutom ropat öfverljudt: landshöfdingen har intet beställa med studenter." Någon kommissorial rätt blef dock icke af, utan målet förevar inför consistorium academicum, som tillät tvenne af de mest misstänkte genom tolfmanna ed rentvå sig ifrån anklagelsen att ha utspridt smädeskrifterna. Hvad de öfriga beträffar, föll deras dom den 13 December 1658 och lydde: "alla studiosi, som hafva bevistat det olofliga conventet utom tullporten, förskonas med en riksdalers böter, hvar person för sig, som öfver 15 år komne äro; men de, som under 15 år finnas, skola hårdeligen castigeras af deras præceptoribus. Kommer någon af alla dessa flera gånger fram med sådant, så skola de efter constit. acad. kap. 23 de moribus blifva relegerade."

---

[1]) G. Horn till kungen den 25 November 1658, i K. Sv. riksark.

Ännu några ord med anledning af det akademiska lifvet på denna tid. Mången torde anse ofvanstående skildring nog mörk och förebrå författaren att uteslutande ha sysselsatt sig med skuggsidorna, utan att ha framdragit några fakta, som skulle ådagalagt att alfvarliga studier och stränga seder ens funnos vid universitetet. Orsaken härtill är dock förklarlig. Det stilla och tillbakadragna lifvet ådrager sig ingen uppmärksamhet, men lemnar vanligen i dess ställe uti sina verk efter sig ett desto ovanskligare minne. Otvifvelaktigt funnos många på denna tid, som genomgingo sin akademiska kurs, utan att annars än i och för examina ha sina namn annoterade i consistorii protokoller. Uppå tillvaron af flit och studier vid universitetet är också den då varande litterära produktionen ett bevis. Likväl måste den ofvanstående karakteristiken af det akademiska lifvet gälla såsom den allmänna, och hvad som derifrån afviker öfverhufvudtaget betraktas såsom undantag. Mängden af fakta, äfvensom dessas beskaffenhet, tvinga oss nemligen till ett sådant antagande. Erindras bör dock att de flesta förseelser, studenterna begingo, ja till och med många sådana, som nu skulle anses i högsta grad moraliskt komprometterande, dåförtiden framstodo i ett mycket mildare ljus. Det har roat författaren till detta arbete att taga reda uppå, hvad det sedan blef utaf de ynglingar, hvilka under nu beskrifna tid uppehöllo sig vid universitetet. De flestas namn ha väl spårlöst försvunnit; men ett icke obetydligt antal och deribland flere af de vildaste slagskämparna, har han par decennier sednare funnit såsom allvarliga kyrkoherdar eller kapellaner, kringspridda i landet. Ja en och annan f. d. flitig carcer-hjelte har på sin ålderdom utmärkt sig såsom religiös skriftställare. [1])

Den inhemska litteraturen representerades så godt som uteslutande af de arbeten, hvilka utkommo ifrån landets enda tryckeri i Åbo. [2]) Deras antal under Karl Gustafs regering

---

[1]) Notiserna om f. d. studenternas sednare öden ha förnämligast blifvit hemtade ur Strandbergs Åbo stifts herdaminne.

[2]) Sedan den gamle boktryckaren aflidit, antog consistorium acad.

stiga ungefär till 80 à 100, men då inberäknas häri omkring 60 tryckta tal och predikningar, samt andra mindre skrifter.[2]) Såsom högst i anseende, var den theologiska litteraturen också den rikast representerade. Ibland författare på detta fält emellan 1654—1660 böra omnämnas *Escillus Petræus,* hvars Meditationes epistolarum, skrifne på latin och enkom beräknade för presternas behof, utgöra denne utmärkte biskops sista större arbete; den fanatiskt orthodoxe *Enevald Svenonius*, samt predikoförfattarne *Laurentius Petri* (Tammelinus) på finska och *Olof Månsson Arenius* på svenska. I allmänhet utmärkte sig tiden af en öfverflödande mängd religiösa småskrifter, dock mest endast tal. "De tryckta likpredikningarnas gyllene tid var inne." [3]) Georg Anderssons år 1654 utkomna "Rwmis saarna Brahelinnan foudin Johan Bomgardin hautamises", torde vara den äldsta på finska tryckta af detta slag. Inom filosofin herrskade den eklektiskt skolastiska riktningen, hufvudsakligast utbredd af den unge och skarpsinnige tänkaren *Anders Thuronius*, "en af de märkvärdigaste män, som i Åbo universitets annaler förekomma," [4]) hvilken emellan 1655 —1665 var filosofie professor och, utom en mängd förtjenstfulla filosofiska arbeten, äfven utgifvit årliga små kalendarier och almanackor [5]) Framstående filosofer voro äfven *Axel Kempe* och *Mikael Gyldenstolpe,* den sednare tillika utmärkt genom

---

Per Hansson till tryckare (d. 27 Sept. 1654), med vilkor att han skulle gifta sig med sin företrädares enka. Året derpå antogs till tryckeriet en korrekturläsare, emedan i det som hittills blifvit tryckt anträffats flere grofva errata, "så väl dem som trycka låta, som hela akademin till nesa och förklening." Korrekturläsaren skulle få 2 ö. s. m. för arket, men de som icke anlitade honom skulle böta 4 ö. s. m. för hvart ark, hvari tryckfel förekommo. Boklådan, som fanns i Åbo, upphörde 1655, emedan bokföraren Laurentius Jauchius flyttade till Reval. Ur cons. acad. protokoller.

[2]) Beräkningen är gjord med ledning af Elmgrens Öfversigt etc. pag. 45—62.

[3]) Dersammast. pag. 67.

[4]) J. J. Tengström. Gezelii d. ä:s minne pag. 86.

[5]) I consist. acad. protokoll för den 31 Maj 1654 förekommer: "Mag. A. Thuronius supplicerade om hjelp utaf 1654 års pecunia dili-

värdefulla skrifter i juridik, historie och geografi, samt statslära. Hans Politica ad modernum imperii Sveo Gothici statum accommodata, Aboæ 1657, förblef länge ett mönster i sitt slag, ehuru den i mycket gynnade adelns anspråk och företrädesrättigheter. Det var vid läsningen af stället, hvari göres skillnad emellan kronans omedelbara och medelbara undersåtare, som Karl X blef så förargad att han slängde boken, hvilken blifvit honom tillegnad, i väggen. [1]) Mathematiken hade en värdig sakförare i *Simon Kexlerus*, af hvars många verk åtminstone tvenne utkommo under Karl Gustafs regering. *Abraham Thauvonius* skref under samma år sina flesta afhandlingar i kemi och physik. Historien fortfor att vara mycket tillbakasatt, såväl i skolan som akademin. Den nyss nämnde Laurentius Petri utgaf 1658 den första finska rimkrönika: Ajantieto Suomen maan menoist ja uscoist, erinomaisest Suomen Pispoista cungin Cuningan ajalla", hvilken sedermera upplefde många upplagor och blef för folket en tid den enda handboken i fäderneslandets historia. Såsom poetiskt arbete har den dock, lika litet som denna tids öfriga prestationer i detta afseende, något egentligt värde. [2]) Ett exempel uppå den dåvarande dramatiska konsten och smaken är *Erik Kolmödins* skådespel Genesis ætherea, som den 9 Januari 1659 uppfördes i Åbo. [3])

En särskild uppmärksamhet ådraga sig tillfällighetstalen och främst deribland de så kallade orationes panegyricæ eller loftalen, hvari denna tids lärde uttryckte sin tacksamhet och

---

gentiorum, till att låta trycka nästkommande års Ephemeriden, Calendarium och prognosticon. Sent. Härom blef voteradt och beslutet att alldenstund be:te M. Andreas med sådant arbete låter se sin flit och der med illustrerar denne akademin, ty beviljas honom af nämnda medel 30 d. s. med den condition, att så framt han continuerar med samma arbete, så får han också samma stipendium behålla till flere år, dock så att cancellarius academiæ derom consuleres.

[1]) Fryxell. Berättelser XII. 135.

[2]) Jemf. Krohn. Suomenkielinen Runollisuus etc. pag. 84.

[3]) Detta skådespel är utförligt beskrifvet af Elmgren i Lännetär II. pag. 31—68.

beundran för konungen eller någon annan mäktig mecenat. Anledning till dylika vältalighetsprof gåfvo icke blott vigtigare politiska händelser, såsom regentombyten m. m. utan äfven en förnämare persons ankomst till orten, eller afresa derifrån, en landshöfdings tillträde till sitt embete, något slags högtidlighet vid universitetet eller gymnasium o. s. v. Sådana tal voro såsom produkter af dagen också mer eller mindre trogna uttryck af de för tillfället rådande föreställningarna och opinionerna. Märkligast af alla dessa är den oration, eloquentiæ lektorn *Barthollus Lacmannus* den 12 Mars 1657 höll i Wiborgs gymnasium inför en talrik församling till Karl Gustafs ära. Varmt älskande sin fädernebygd — han var född i Jääskis socken i Karelen — kan Lacmannus med skäl betraktas såsom en organ för de bildade finnarnes politiska tänkesätt på denna tid. Uti sitt tal kallar han Sverige och Finland till Karl Gustafs gemensamma fädernesland, och fortfar: "Med största rätt och hvad än illviljan må ha att invända deremot, säger jag *det gemensamma fäderneslandet*, ty vi ha icke blifvit upptagne till träldom, utan till förbund, vänskap och statslig sammanlefnad på den lyckliga dag, då detta Karelens hertigdöme, jemte öfriga landskap vidt omkring, först förenades med svenska kronan och väldet. Väl kan icke, om sanningen bör erkännas, Sverige i flere afseenden känna förmånerna och den gemensamma nyttan af detta förbund; men man bör allvarligt bedja Gud, som med sin blotta vink styrer seklernas öde, att det ömsesidiga förtroendet, den ömsesidiga kärleken och välviljan städse må förökas, så att, då allt annat åldras, fäderneslandets välfärd och statens säkerhet blott dag för dag förnyas och tillväxer." [1]) Såsom prof uppå huru de

---

[1]) "Communem enim patriam justissimo suffragio, invita etiam malignitate, dico, cum non in servitutem, sed in societatem, in amicitiam et contubernium regni, felici illo die adoptati simus, quo ducatus hic Careliæ, præter reliquas circum late provincias, coronæ et imperio Svetico primum unitus fuerat. Atque, si verum fatendum est, nec societatis istius commoda, et utilitates promiscuas, Svecia multis modis sentire non potest; nisi quod Deus, qui seculorum fortunam nutu suo dirigit, sollicite adorandus est, ut mutua fides, mutuus amor et

Europeiska förhållandena uti denna del af verlden betraktades, kan tilläggas att Lacmannus i sitt tal uppmanar alla Europas kristna furstar och folk att icke genom inbördes krig vidare förderfva hvarandra. "Hvad hindrar — utbrister han — att såvida möjligt är med förenade krafter företaga ett allmänt anfall emot vår välfärds gemensamma fiende, Turken, för att genom ett i sanning heligt krig, åtföljdt af en odödlig och evig ära, frånrycka detta barbariska och vilda slägte, våra rika och fruktbara provinser!"

Någon egentlig periodisk litteratur fanns icke. År 1643 hade visserligen regeringen anbefallt postmästaren i Stockholm att på små tryckta blad meddela allmänheten de vigtigaste in och utländska notiser, som han var i tillfälle att erhålla;[1]) men denna sålunda uppkomna tidning synes hvarken varit särdeles utspridd, eller ens till sitt innehåll motsvarat de anspråkslösaste fordringar man nuförtiden ställer uppå det minsta landsortsblad.[2]) I Finland lärer den knappast varit känd. Vigtigare för vår litteraturhistoria var det framsteg, som i finska språkets användande i skrift skedde, då alla kungliga förordningar ifrån år 1655 begynte öfversättas till finskan. Landets första publika translator var Erik Justander, hvilken, såsom ofvanföre omtalades, tillika blef den första poëseos professorn i Åbo.[3])

Af det ofvansagda framgår att Karl X Gustafs korta regeringstid uti flera hänseenden intager en framstående plats

---

benevolentia semper augeatur, atque ita patriæ salus et reipublicæ incolumitas, cæteris rebus inveterascentibus, tantum indies innovetur et incrementa capiat" Såsom prof på den panegyriska stilen, kunna vi icke underlåta att anföra följande ställe, hvari talaren efter att utförligt omtalat Karl Gustafs härkomst, vänder sig till honom med dessa ord: "Et cum tibi tanta nascendi prærogativa contigerit, ut gloriosa majorum serie, pene mortales omnes exsuperes, et cœlum fere ipsum æquare queas, Tu tamen, Auguste, satis putas natum te esse ex homine." (!)

[1]) Carlsson. Sver. Hist. etc. II. 74.

[2]) Se tillägget.

[3]) Elmgren. Öfversigt etc. pag. 76 och Krohn, Suom. Runollisuus etc. pag. 62.

i det finska folkets kulturhistoria. Den litterära produktionen var under dessa 5½ år ganska stor i förhållande till tiderna förut och efteråt, samt utmärker sig äfven genom åtskilliga värdefulla vetenskapliga arbeten. Det finska språkets utbildning i skrift befordrades genom dess användande i de kungliga förordningarna, och till en allmännare läskunnighet och folkupplysning lades genom Terserus en fast grund. Stor vidskepelse herrskade dock ännu äfven ibland de lärde, hvarpå den allmänna tron uppå trolldom och underverk är ett talande bevis. Bekanta äro de förföljelser, som den lärde, men lättrogne professorn Martinus Stodius och hans elev lektorn i Wiborg Arvid Forstadius ådrogo sig för idkandet af kabbalistiska studier. Sådana förföljelser voro just det bästa medlet att upprätthålla trollkarlarnas och hexornas kredit, samt fortfarande bibehålla folket i dess vantro. Trollkonsten i förening med qvacksalveriet utgjorde också, så att säga, ett surrogat för den bristande medicinska bildningen i landet, och rönte derföre i tysthet mycket medhåll både af höga och låga. [1])

Såsom vetenskap var medicinen klent representerad. Endast en lärostol hade blifvit densamma inrymd vid Åbo universitet, och denna innehades fortfarande af Finlands förste medicine professor Erik Achrelius, som för sin vårdslöshet och försummelse i tjensten åtskilliga gånger hotades med afsättning. Någon vid universitetet bildad, examinerad läkare fanns veterligen icke i hela landet. I Åbo och Wiborg funnos af staden lönade barberare, hvilket yrke denna tid, såväl här som i Sverige, hade laglig rätt att utöfva medicinsk praktik. Stadsbarberaren motsvarade derföre ungefär stadsläkaren

---

[1]) Ett prof på den tidens qvacksalveri, var den huskur professorskan Alanus år 1666 använde för att bota den sjuka biskopinnan Gezelius. Läkemedlet, som denna fick intaga, bestod af hästdynga, gammalt öhl, saffran och muskottblomma. När sedermera medicine professorn Erik Achrelius tillfrågades om läkemedlets nytta eller skadlighet, försäkrade han att "succus fimi equi" (saften af hästdynga) var ganska helsosam emot styng. J. J. Tengström. Gezelii d. ä:s minne, pag. 143, 144.

nu för tiden. I Åbo omtalas dessutom badare, såsom utöfvande läkareyrket. Också de hade sannolikt laglig auktorisation, alldenstund af dem gifna sjukdomsintyg gällde inför domstolarna. Annars utgjorde hälsovården icke något egentligt föremål för styrelsens uppmärksamhet. För att förhindra smittosamma sjukdomars, förnämligast den då för tiden ofta förekommande spetälskans utbredande, hade visserligen under Gustaf Adolfs och Kristinas regeringar några hospital blifvit inrättade. År 1654 funnos följande sådana i Finland: Sjählö, [1]) Helsingfors, [2]) Ålands (i Föglö) och Kronoby hospital. [3]) De voro dock lika mycket fattighus, afsedda för vanföra och blinda personer, som lazaretter. Inga läkare tjenstgjorde der heller, utan endast ett slags uppsyningsmän jemte betjening, samt, ehuru endast vid några, en egen predikant. Underhållet och staten för hospitalerna bestreds dels af kronointraderna från en mängd dertill anslagna socknar, dels af den afgift, hvarje patient vid sin ankomst dit erlade. De af spetälskan besmittade voro instängda genom ett särskildt stakett och uteslutna från hvarje beröring med de andra.

Med skäl anmärker Carlson [4]) att man i våra dagar har svårt att bilda sig en föreställning om *lefnadssättet* på en tid, då så många af de vanligaste lefnadsbehof saknades; då kakelugnar med spjäll och fönster med gångjern hörde till sällsyntheterna; då väggfasta bänkar, sängar och väldiga kistor utgjorde möblerna i den förnäma verldens gemak och salonger, medan deremot de dyrbart utsydda eller väfda tapeterna kunde flyttas från rum till rum: då bordsporslinet ännu icke var i bruk, utan fat och talrickar af silfver eller tenn, i nödfall också af trä, framsattes vid måltiderna: då, för brist på farbara vägar, åkdon endast sparsamt användes; samt då gästgifvarskjuts och postverk voro likadana nyheter i vårt land,

---

[1]) Se härom Tengström. Afhandl. om presterl. tjenstg. II. 176 följ.

[2]) Kungl. M:ts resolution på Helsingfors borgerskaps besvär d. 7 Aug. 1654 §§ 11. riksreg.

[3]) Se tillägget.

[4]) Sveriges Hist. etc. II. 75, 76.

som jernvägar och telegrafen nu för tiden. En underrättelse, som nu behöfver några timmar för att härifrån komma till Sverige eller tvertom, behöfde då hela veckor, ja månader. Många af nutidens vanliga födoämnen, t. ex. potäter, åtskilliga slags grönsaker o. s. v. voro då ännu okända, likasom också bruket af kaffe och thé m. m. Öhlet var den allmännaste drycken, ehuru brännvinet redan var kändt och temmeligen utspridt kring landet. Konsumtionen af vin, isynnerhet hos adeln och de förmögnare var ganska stor; så att man temmeligen säkert kan påstå att Finland i förhållande till folktalet år 1654 förbrukade vida mera vin än tvåhundra år sednare.

Måhända större svårighet är det dock att sätta sig in i den tidens föreställningssätt, seder och bruk. Att se de upphöjdaste tänkesätt, den högsta bildning sammanparas med den småaktigaste rangsjuka; de särskilda ståndens företrädesrättigheter och rang utgöra en lika vigtig tidsfråga, som finska och svenska språkens inbördes ställning nu för tiden; klädedrägterna vara ett föremål för styrelsens uppsigt, så att ingen i detta afseende fick träda öfver sitt stånd; eller att förnimma det frågan om bänkplatserna i kyrkan var ett af de vigtigaste kommunala och kyrkliga bestyr, som då för tiden förehades, [1]) måste i sanning väcka förundran. Någon egentlig me-

---

[1]) I kyrkan skulle enhvar sitta efter sin rang och värdighet, och det uppstod derföre understundom midt under gudstjensten träta om platserna, till och med emellan fruntimren. Så t. ex. infann sig E. Enesköld d. 28 Sept. 1659 i Åbo domkapitel och klagade på häradshöfding Lilieholms fru, att hon på en solenn bönedag ville tränga hans fru utur bänken. Lilieholms fru svarade härpå att hon ej vägrade frun gå i stolen, "men då hon ville att hennes dotter skulle stå öfver henne, det ville hon ej undergå." Biskopen förehöll beggedera att de förargat Guds församling; men efter de voro adelsmäns fruar, "så kan man ej sätta sådana personer för kyrkodörren," utan sluppo de med penningeböter, jemte en kungörelse ifrån predikstolen om hvad de för sin kyrkoförargelse måst betala. (Åbo Tidn. 1792 N:o 38.) Den 10 Febr. 1655 var ett dylikt mål också före, då professor Bergius anklagade mag. Jurvelii hustru, "att hon tränger hans hustru i kyrkan neder om sig, det som länder professorerna till nesa." (Cons. Acad. protokoller.) Sådana fall förklara hvarföre biskoparne på sina visitationer gjorde

delklass, som skulle utplånat den stränga gränseskillnaden emellan de olika stånden, fanns på denna tid knappast till.

Adeln var delad i tvenne skarpt åtskilda klasser. De gamla högadliga familjerna, grefvarne och friherrarne, bildade liksom ett stånd för sig, hvilket icke blott genom rikedom och en nästan furstlig samhällsställning, utan också genom högre bildning och finare seder skilde sig från det öfriga frälset. Lefnadssättet och prakten hos dessa magnater stod i den bjertaste kontrast till folkets armod. Presidenten Jöns Kurcks praktfulla hus i Åbo utgjorde en samlingsplats för såväl utmärkta krigare och embetsmän, som lärde. Det kallades hofvet, och "att gå till hofvet" ville säga att uppvakta presidenten. [1]) En talrik tjenarskara uppassade i sådana förnäma hus, der mången plägsed ännu påminte om medeltidens riddarlif. [2]) Såsom exempel uppå den stat, som fördes af den tidens store äfven när de befunno sig uti aflägsnare och fattiga landsorter, kan tjena följande förteckning öfver det som åtgick till generalguvernören Gustaf Evertsson Horns och hans medföljes förtäring under deras fem veckors långa vistelse i Kexholm, ifrån den 21 Januari till den 28 Februari 1656. [3]) 20 st. slagnöt, 40 st. får, 3 kalfvar, 5 grisar, 6 kalkoner, 3 gäss, 120 höns, 158 orrar, 78 harar, 20 l℔ salt- och 30 d:o torrt kött,

---

sig så mycket besvär, att införa "en christlig ordning" beträffande platserna i kyrkan. Denna "christliga ordning" utmärkte sig genom mycken omsorg derom att "hvar och en skulle blifva med bänk acoommoderad efter stånd, värde och meriter." Se t. ex. Handl. till uppl. i Finl. kyrkohist. VI. 126—128.

[1]) Lagus. Åbo hofrätts hist. pag. 427.

[2]) T. ex. den sed att då en adelsman var nöjd med någon af sina tjenare, höll han ett stort samqväm och förklarade för de närvarande att han ansåg förbemälte trogne tjenare värdig att härefter bära värja. Tjenaren fick derpå en örfil, som skulle vara den sista han i lifvet emottog, hvarefter han sattes i högsätet och hedrades hela dagen. Han kallades nu *varaktig man*. Denna plägsed skall ha varit i bruk till år 1661, då den franska seden att alla adliga tjenare skulle bära värjor infördes. Anecdota Benzeliana. Ur Lindköpings Bibl. Handl. I. pag. 310.

[3]) Ur Ingermanlands afkortningsbok år 1656 pag. 388—391 i Sen. Arkivet.

14½ l℔ fläsk, ½ tunna torsk, ⅛ d:o sill, 1½ d:o salt lax, 1½ d:o salt sik, ½ d:o salt braxen, 1 st. salt grön lax (?), 1 l℔ torra gäddor, 1 l℔ salt torr id, 1 l℔ råtskär (?), 1 tunna hvita ärter, ¾ d:o gråa ärter, 19 l℔ smör, ½ holländsk ost, 1¼ tunna salt, 10 kappar lök, 4 ℔ kummin, 12 ℔ pepparrot, 4½ ℔ olja, 6 ℔ anis, 20 ℔ muskot och ½ d:o muskotblomma, 2 lod kardemumma, 4 lod saffran, 4 ℔ kapris, 7½ ℔ peppar, 10 lod kanel, 2 små tunnor och 4 ℔ ingefära, 2 lod nejlikor, 22¾ ℔ socker, 4 ℔ konfektsocker, 10 ℔ honung, 4 ℔ insyltad ingefära, 4½ ℔ mandel, 11 ℔ russin, 14 ℔ korinter, 28 ℔ plommon, 5 ℔ fikon, 3 ℔ oliver, ½ tunna äpplen, 1 tunna suckaht (?), 14 ℔ risgryn, 17 l℔ talg till ljus, samt dessutom hvete och rågmjöl, korngryn, hafregryn, kål, rofvor, ägg m. m. uppköpta för omkring 700 d. k. m. Derjemte förtärdes i dryckesvaror: 41 kannor spanskt vin à 4 dal. kannan och 95½ d:o à 3½ dal., 43 kannor franskt vin, 50 fat öhl (7 fat à 11 dal. och 43 fat à 10 dal.), 4 d:o svag öhl, 2 d:o spisöhl, 8 kannor bränvin, 12 kannor vinättika och 15 d:o öhlättika. Till hästarnes underhåll lefvererades 92 tunnor hafra, 47 lass hö och 8 parmar halm. Horns uppehälle under dessa fem veckor kostade inalles 3,539 d. 18 ö. k. m., en summa, som enligt nutidens penningevärde öfverstiger 10,000 mark finskt mynt. Man kan häraf göra sig en föreställning om hvad sådana herrars lif kostade om året och huru betungande det måste ha varit både för kronan och folket att underhålla dem. Det bör nemligen tilläggas att ofvanstående förtäring bestriddes af kronomedlen ifrån Kexholms län. Högadelns lefnadssätt stod dock i förhållande till dess rikedom. Om den massa husgeråd af ädla metaller, som fanns i en enda sådan familj, kan man få ett begrepp af förteckningen på de silfversaker Brita Krus 1673 ärfde efter sin moder Agneta Horn, hvilkas vigt steg till vid pass 10,000 lod.[1]) Deremot var såväl förmögenheten som lefnadskosten hos den lägre adeln mången gång ganska knapp. Dess boningar voro

[1]) Se De la Gardiska Archivet XIV. 66, 67 och Lännetär III. 23, 24.

sannolikt här, likasom i Sverige, envånings trähus med hög stenfot, nakna bjelkar, små fönster och torftak. [1]) Högst få byggnader torde varit omgifna af någon trädgård eller park. En stor råhet herrskade ännu inom det lägre frälset, hvarpå icke blott talrika dueller, slagsmål samt upprörande misshandlingar af underhafvande, utan äfven husliga tvister och skandalösa rättegångar utgöra vittnesbörd. [2])

Den föregående framställningen af finska kyrkans tillstånd lemnar redan en allmän föreställning om den ståndpunkt, hvaruppå cleresiet denna tid befann sig. Äfven här herrskade en stor rangskilnad emellan pastorerna och det lägre presterskapet, hvilket sistnämnda lefde i en ganska beroende och underordnad ställning. Ett exempel på den makt, kyrkoherdarne tillegnade sig, var det, att prosten Sven Torchilli i Lojo bortträngde ifrån Pusula kappelans lägenhet en viss Jakob Clementis, ehuru denne af församlingen blifvit antagen samt dessutom bekommit biskopens fullmagt, och i dess ställe gaf tjensten åt sin svåger Henrik Erici. [3]) Det kunskapsmått, som man fordrade af en dåtida prest måste icke ha varit särdeles stort, alldenstund landshöfding Linde den 21 Januari 1657 inför Åbo domkapitel kunde berätta, att stadens borgmästare och råd hade bestämt till båtsman en person, som dagen förrän han skulle inskrifvas i rullorna lät prestviga sig. Terserus införde visserligen strängare fordringar i prestexamen; [4]) men verkan deraf hann naturligtvis ännu icke visa

---

[1]) Jemf. Odhner anf. st. pag. 354.

[2]) Se härom Consist. Eccles. protokoller i Åbo Tidningar år 1792.

[3]) Riksregistr. år 1654 fol. 1486.

[4]) Exempel på Terseri stränga examina är följande stycke ur protokollet vid Åbo domkapitel den 16 December 1659: "Pastoris i Limingo son Dn. Gabriel Laurentii blef examinerad, men var ej synnerligen bastant i någon fakultet; componerade ej heller synnerligen; blef honom ordination denna gången afslagen. — Dn. Simon Bartholi (se pag. 178), en rödhåret, skref temlig latin, men i andra saker ej synnerlig. Honom blef ock ordinatio afslagen och styrkt att taga sig annat före, eller se sina saker bättre igenom. — Dn. Barthollus Erasmi studiosus examinerades också, fanns alldeles oduglig; nekades

sig under Karl X:s regering. Fylleri och otukt voro de laster, hvaraf ståndet mest besvärades. Inom presthusen rådde för öfrigt ett patriarkaliskt lif. Husfadern var den allenastyrande och använde kroppsagan icke blott på barn och tjenstefolk, utan understundom, för att sätta sig i respekt, också på hustrun. En sådan bestraffning hade domkapitlet ingenting emot, blott mannen icke slog sin hustru "mer än billigt var." Hvad klädedrägten angår, ålade biskop Petræus (den 19 Jan. 1657) presterna att uppföra sig anständigt, afklippa sitt långa hår, icke bestiga predikstolen utan krage, icke besöka någon sjuk utan kappa eller kjortel, lefva måttligt o. s. v. [1])

De tryckande band, hvaraf handeln hämmades, förhindrade borgareståndet att genom en mera utvidgad rörelse komma till välmåga och anseende. Få voro derföre de handelshus, som, i likhet med A. Burchardt i Wiborg, kunde bispringa kronan med betydligare penningelån. Borgarne i de små städerna måste, utom handeln, äfven idka jordbruk. Grannstäderna voro vanligen hvarandras största fiender. På riksdagen 1660 anhöll Nykarleby stad genom sitt ombud "att Jakobstad måtte afskaffas, efter han afstänger Nykarleby ifrån Pedersöre socken," en begäran som just icke utvisade att någon särdeles enighet städerna emellan existerade. [2]) Inom handtverkerierna herrskade den strängaste skråordning, hvaröfver borgmästare och råd höllo ett vaksamt öga. Åbo borgerskaps fullmägtige klagade på 1654 års riksdag, att handtverkarne på ett egenmägtigt sätt förforo med sina arbetare, i så måtto att de icke fäste afseende vid bestämda läroår, samt derjemte antogo oäkta barn i lära, "hvarigenom mången god handtverkare förskräckes ifrån staden". Stadens styrelse ålades härföre "att hålla hand deröfver att med berörde embets-

---

honom också nu. — Dn. Johannes Gregorii (redan tillförene ordinerad) gaf sin obligation, att han skulle än studera i Åbo ett år, och synnerligen excolera latinam linqvam, och, der det icke spisar, 2 år eller mer." Åbo Tidn. 1792 N:o 40.

[1]) Consist. Eccles. protokoller i Åbo Tidn. år 1792.

[2]) Riksregistr. år 1660 fol. 813.

mäns skrå och ordning skickligen och väl tillgår. [1]) En följd såväl af denna tids ännu ringa utbildade fabriksväsende, som af den inskränkta handeln med utlandet, var att ett större antal olika handtverkare behöfdes inom landet. I Wiborg funnos t. ex. år 1662 guld-, koppar-, klen- och grofsmeder, skräddare, skomakare, sämsk- och karduansmakare, snickare, körsnärer, kanngjutare, glas- och murmästare, remsnidare, sadel- och krukmakare, linväfvare, slagtare, fiskare samt for- och timmermän. Derjemte hade staden kort förut genom döden förlorat sin bryggare och sin bagare. [2]) I de flesta städer funnos krögare. Antalet af krogar, källare och värdshus synes i synnerhet i Åbo varit ganska stort.

Många af de karaktersdrag, som för närvarande utmärka vår allmoge, observerades redan för 200 år sedan. Wexionius, om hvilken man dock bör anmärka att han skådar mycket i en alltför rosenfärgad dager, skildrar folket sålunda: "Finnarne äro berömvärda icke blott för sina behagliga seder, utan fast mer för sin trohet emot konungen; de äro uthålliga i sin föresats, processlystna och mycket skarpsinniga. Borta äro de mera arbetsamma än hemma i födelsebygden. Tavasterne äro kärfva och ha en dyster uppsyn; Savolaksarne ha likhet med Dalkarlarne deri att de söka sitt uppehälle genom gräfning och markrödjning ute; Nylänningarne likna Svenskarne och äro gästfria, Karelarne äro envisa; Österbottningarne ha goda naturanlag och äro mera frisinnade än de öfriga." Man måste medgifva att denna skildring till en god del passar in på våra tider. Samma är också fallet med åtskilliga egendomliga plägseder, som han omtalar. "De finska jordegummorna" — säger han — bära de nyssfödda barnen i det hetaste badhus, och slå derstädes på en upphöjdare plats dem med löfruskor, till dess huden rodnar såsom ryskt läder; och på lika sätt behandla de äfven barnaföderskorna. I allmänhet begagna alla Finnar flitigt bad och derifrån springa de glada och muntra ut till och med under den starkaste

[1]) Riksregistr. fol. 1260.

[2]) F. J. Rabbe. Bidrag till teckningen af tillståndet i Finland vid medlet af 1600-talet. Suomi 1855 pag. 140.

köld, samt hälla öfver sina nakna kroppar is- och snöblandadt vatten ur brunnen, floden eller sjön. Det är klart att folket häraf får mera härdade kroppar och hoppressade leder. Det upplifvas också starkare af sitt hemlands jord och himmel." [1]) Öfverhufvudtaget har folkets lefnadssätt icke undergått några större förändringar. Bondgårdarna ha visserligen nu ett prydligare utseende än under Karl Gustafs dagar; åtskilliga födoämnen och öfverflödsartiklar som nu äro der hemmastadda voro visserligen då okända; men stugans inredning, dess innevånares dagliga arbeten och sysselsättningar, seder och bruk voro ungefär desamma. Fyllerilasten var ganska utbredd, ehuru öhlet då ännu för det mesta intog bränvinets nuvarande plats. Mången bonde berusade sig dessutom genom att röka stark tobak, eller såsom det på den tidens språk hette "dricka en eller flere pipor tobak." En dräng i Nagu, som rökte några pipor samma dag han skulle gå till nattvarden, blef derföre dömd till böter, eller att stå vid kyrkodörren, hvarjemte hans brott skulle afbedjas i församlingen. [2])

I hvilken grad var finska folkets nationela och politiska medvetande utveckladt på denna tid? I hvad mån skapade det sjelft sin historia samt arbetade på sin intellectuela och moraliska bildning? Svaret på dessa frågor få vi lättast, om vi tänka oss finska och svenska folkens inbördes ställning, såsom den emellan en yngre och äldre bror, som tillsammans arbeta, rödja skog och mark samt förvärfva sig nya egor, uppå hvilka likväl alltid fastighetsbrefven tagas i den äldre och erfarnare brodrens namn. Ingen misshällighet uppstår häraf. Den yngre brodren ser med tacksamhet i den äldre sin uppfostrare och ledare, och denne å sin sida erkänner villigt de tjenster, den förre gjort det gemensamma boet, samt inrymmer honom sjelfmant delaktighet i husbondeväldet. Den verkningskrets som sålunda blifvit den yngre anvisad, upphäfver icke, utan förutsätter tvertom såsom ett nödvändigt vilkor sjelfverksamhet och handlingsfrihet. Saknade det finska

---

[1]) Epitome descriptionis etc. Lib. IV. cap. 6 & 7.

[2]) Åbo Tidn. 1792 N:o 33.

folket på denna tid dessa egenskaper. Nej; det utöfvade faktiskt sin rätt att deltaga i riksstyrelsen, det samlades till möten och öfvertygades genom argumenter och goda ord om nödvändigheten att understöda regeringen i dess politik. Banden som fästade det vid Sverige voro icke spunna af våldet, utan af tillgifvenheten; de voro icke slafveriets utan broderskapets kännetecken.

Detta försök att åskådliggöra det finska folkets dåvarande politiska och nationela ståndpunkt, grundar sig helt och hållet på den tidens föreställningssätt. Bröder och bundsförvandter ("fratres et socii") var den benämning Svenskarne gåfvo Finnarne, och desse å sin sida svarade i samma anda, såsom det förut (sid. 186) åberopade stället ur Lacmanni tal redan utvisar. Det föll ingen på denna tid in att Finland kunde ha några andra intressen än Sverige, [1]) att t. ex. Östersjöväldet samt Danmarks och Norges inkorporation skulle ha bringat åt Finland ingen fördel, utan snarare olycka, samt att detta land slutligen genom Sveriges ökade makt och ära måste nedtryckas till betydelsen af ett vanligt landskap. Sina egodelar och söner uppoffrade Finland fortfarande, för att upprätthålla och öka de svenska eröfringarne, så länge, till dess begge folkens krafter uttömdes och Sveriges politiska storhet efter en 20-årig kamp sjönk i grafven. Då var det för sent för Finland att återfå sin förlorade betydelse. Utmattadt och vanmäktigt af en oerhörd blodsförlust, "stod det vid sidan af sin mäktigare broder, såsom en fattig inhysing bredvid en behållen gårdsbonde." [2])

På den tid, hvarom vi tala, var det dock ännu icke så. De af Finnarne på slagfälten skurna lagrarna voro ännu friska, och kunde omöjligen förbises eller så snart glömmas.

---

[1]) Så säger Lacmannus i samma tal: "Nos sumus qui vobiscum patriotæ, idem volumus, idem nolumus, eadem audemus, laborum omnium, omnium periculorum, domi, foris, bello, pace, contubernales et socii."

[2]) Krohn. Suomenkielinen Runollisuus etc. pag. 95. För öfrigt hänvisa vi till detta värdefulla arbete sid. 48 följ. dem som önska erhålla en närmare kännedom om finskheten på denna tid.

Man måste skänka aktning åt en nation, hvars söner, under en tid, då krigaräran skattades så högt, utgjorde den yppersta truppen i den store Gustaf Adolfs här. Det erkännande som under Karl X Gustafs regering i så många afseenden tillföll den finska nationaliteten, härflöt just ur denna aktning. Allt som ansågs kunna såra de "infödde finske patrioterna," undveks med omsorg. Ett bland de förnämsta skäl, som generalguvernören eller andra högtuppsatte aldrig försummade att framdraga, när de hos konungen rekommenderade någon till att få en befattning, var att den sökande var af finsk börd och talte landets språk. Denna omständighet togs i betraktande vid tillsättandet icke blott af presta- och civila tjenster, utan ock af lärostolar vid universitetet, samt officersplatser vid arméen. Fordringarna på insigt i finska språket voro så pass allmänna att generalmajor E. Kruse, som i Mars 1658 tillträdde landshöfdingesysslan uti Wiborg, redan den 10 Juli samma år hos konungen anhöll om transport, "emedan — såsom han skref — jag denna tjensten af det jag språket intet är mäktig, hela landväsendet igenom tolkar, icke utan stor olägenhet, så väl för mig, som allmogen, förrätta måste." [1]) Kruses fältherretalenter och krigiska duglighet nödgade dock Carl X att äfven emot hans vilja hålla honom qvar på denna plats så länge ryska kriget varade; men straxt efter det kungen fått underrättelse om stilleståndet i Wallisaari entledigades Kruse (d. 27 Febr. 1659) ifrån sin landshöfdingesyssla och transporterades till Lifland, der han fick befälet öfver rytteriet i Douglas armé. Hans efterträdare blef den förra landshöfdingen i Kexholms län Jakob Törnesköld. [2])

Dock finner man under denna tid redan spår af försök att tillbakasätta finskheten i landet. Det är dock icke ifrån regeringens sida, man förmärker några sådana; tvertom röner det finska elementet derstädes städse skydd och försvar. Det kan icke ens påstås att svenskans införande såsom undervisningsspråk i skolorna var regeringens verk, ty i sådan händelse hade väl knappast läroböcker utkommit, i hvilka finskan

[1]) Landshöfdingarnes skrifvelser i Kungl. Sv. Riksark.

[2]) Riksregistr. 1658 fol. 1042, och 1659: fol. 456 följ.

fick en plats bredvid latinet och svenskan. [1]) Det synbara ändamålet med dessa böcker var väl att efter behof användas i skolor, der det ena eller andra språket var förherrskande. Vid universitetet åter skedde, såsom anfört blifvit, föreläsningarna på latin och förutsatte således icke några insigter i svenskan. Deremot framgår det af åtskilliga klagomål att den, om vi så få säga, bildade medelklassen, isynnerhet magistratspersonerna i landets större städer, hyste en afgjord vedervilja emot allt finskt. Vi påminna här om det utlåtande G. Horn 1657 gaf om Wiborgs magistrat, hvars medlemmar, att dömma utaf namnen, för det mesta synes ha bestått af tyskar. [2]) Också i Åbo lärer förhållandet varit ungefär dylikt; ty år 1660 besvärade sig en af dess borgare Jöran Grelsson hos regeringen att "den finska nation gås förbi, när några af borgerskapet väljas till riksdagsmän." Regeringen utfärdade tillfölje häraf (d. 13 Mars 1660) ett bref till borgmästare och råd i Åbo, hvari de ålades "att vid slika tillfällen taga dem, som af bemälte finska nation kunna ibland borgerskapet finnas tjenlige uti konsideration och icke låta dem utlottas eller förbigås, på det den ena nation icke må kunna fatta öfver den andra något missnöje." [3]) Då man främst ibland rådsherrarna, hvilka undertecknat skrifvelsen, läser Per Brahes namn, kan man knappast tveka om hvem som var den egentliga själen i beslutet.

---

[1]) Krohn a. st. pag. 65.

[2]) Se p. 154. Äfven Lacmannus klagar i ett bref af d. 11 Mars 1659 till Karl X öfver förföljelser, hvarom han säger: "culpæ mihi est haud aliud, nisi aut in hac provincia, nempe Carelica, esse natum, aut Tuæ Majestatis et patrii imperii commodis studuisse."

[3]) Riksregistr. fol. 791.

ÅTTONDE KAPITLET.

KARL X GUSTAFS DÖD. HANS KARAKTER OCH POLITIK. ÅTERBLICK.

Det andra danska kriget hade redan fortgått omkring ett och ett halft års tid. Det hade börjats under de mest lysande förhoppningar, men illa motsvarat desamma. Förlusten af Trondhiem och Bornholm, sjöslaget i Öresund samt nederlagen vid Köpenhamn och Nyborg voro icke de enda följderna af Karl Gustafs förhastade och orättsvisa fredsbrott. Bekymmersammare voro de moln, som hopat sig öfver den politiska horizonten, och förmörkade hans utsigter samt förhindrade honom att uppnå det mål, till hvars ernående han ansträngt sina folks yttersta krafter. Motgångarna kunde dock lika litet rubba hans mod, som förlama hans beundransvärda, ja nästan otroliga verksamhet. Det var under sådana förhållanden Karl Gustaf kallade Sveriges och Finlands ständer att den 12 November 1659 vara tillstädes i Göteborg, i hvilken stad han sjelf något sednare, den 18 December, infann sig. Medan ständernas förhandlingar här pågingo, arbetade han med oförminskad ifver. Å ena sidan sände han flitigt instruktioner och bref till sina underhandlare vid fredsnegociationerna; å andra sidan åter uppgjorde han nya försvars- och anfallsplaner, för att i alla händelser kunna möta framtiden, beredd på hvad helst den skulle hemta, fred eller krig. Den bringade honom det förra, ehuru dock i en annan mening. I Januari 1660 angreps han af en sjukdom, i början lindrig, men som sedermera tilltog i styrka och medförde döden. Också denna träffade honom beredd. Den 13 Februari 1660 klockan emellan 1 och 2 på morgonen afled Karl X Gustaf i en ålder af 37 år 3 månader och 5 dagar, efterlemnande åt sin fyraårige son trenne oafslutade krig, men ett genom de nyttigaste landvinningar förstoradt rike.

Karl X Gustaf skildras såsom en man, till växten något under medelmåttan och på de sednare åren vanställd af en öfverflödig fettma, som dock icke hindrade honom att, när så fordrades, utveckla en förundransvärd rörlighet och vighet. Hans hy var mörklagd, och det svarta, lockiga håret nedföll ända på axlarna. Snille, beslutsamhet och herrskaremakt lyste i hans lifliga blåa ögon. Han egde en stark inbillningskraft, sammanparad med en ovanlig energi och kraft uti viljan. Hans själsförmögenheter voro utmärkta och hade genom en vårdad uppfostran mycket blifvit odlade, så att han utaf alla Sveriges konungar anses ha egt de största kunskaper. En oskrymtad gudsfruktan, storsinthet, själsnärvaro och mod prydde hans karakter; men de begge förstnämnda egenskaperna framträda icke alltid uti hans förhållande till andra stater. Isynnerhet har hans beteende emot Polen, Danmark och Kurland blifvit strängt, och mera än han förtjenat, tadladt. Han var en utmärkt fältherre och krigare; men han sökte icke kriget, utan drefs dertill af omständigheterna, och det mål han derigenom hoppades vinna var rikets sanna bästa. Sitt land och sina folk kände han måhända bättre än de flesta andra konungar och glömde aldrig för sina krigsplaner bort, att noga följa med den inre förvaltningen. Han var tillgänglig för alla sina undersåtare och afhörde med uppmärksamhet den ringaste bondes andraganden. [1])

---

[1]) Att Karl X ofta emottog besvärssökande ifrån Finland, ha vi redan i det föregående genom flere fakta ådagalagt; men att också enskilda personer härifrån i bref direkte vände sig till honom, torde vara okändt. I Kungl. Sv. riksarkivet ha vi händelsevis påträffat tvenne privata bref ifrån lektor Lacmannus till Karl X. De äro i sitt slag högst märkliga, och vi hoppas framdeles få tillfälle att i någon handlingssamling publicera dem. Den innerliga kärlek och beundran för konungen, hvaraf dessa bref genomandas, är dock vida skild ifrån allt kryperi. Vi kunna ej underlåta att derur anföra några ställen. Det första brefvet, dateradt den 16 Oktober 1657, afskickades jemte ett exemplar af det tryckta tal Lacmannus s. å. hållit i Wiborg, och innehåller just ingenting märkligt. Lacmanni beundran för konungen ger sig dock der ibland annat luft i följande mening: "Suscipiat autem Tua Majestas placida mente ac vultu benigno, hoc quidquid est mu-

"Få regenter — yttrar Carlson — hafva under en så kort styrelsetid så starkt upprört verlden. Föga mer än fem och ett halft år styrde Karl X Sverige och det var ingen makt i Europa från Ryssland till Portugal, från England till Turkiet, som icke hade blifvit berörd af hans politik." Denna politik förtjenar i flere afseenden uppmärksammas. Gustaf II Adolf yttrade: *"Svenskarna böra antingen, sedan de engång öfverstigit Östersjön, försäkra sig om herraväldet öfver detta haf genom besittning af alla dess kustländer; eller och i vidrigt fall lägga sig inom egna klippor och skär, hålla en stark flotta och lefva i landet sins emellan enige, då ingen skall dem lätteligen kunna antasta."* Var detta ett testamente, en anvisning, som den store konungen lemnade åt sina efterträdare på Sveas kungastol, så hafva endast tvenne af dessa fullkomligt förstått och efterföljt detta råd; den ena genom att bestämdt och ihär-

---

nusculi, ab homine, qui satis putat vel Bucephali vicem Tuæ Majestati præstare, quoniam ut Hephestion tibi esset, propter sortis tenuitatem adspirare non præsumit, neutri tamen debito amore, fide et obsequio cedit." I det andra brefvet af den 11 Mars 1659 besvärar sig L. öfver den sorgliga belägenhet, hvari hans fädernebygd befann sig, och anser sig väl icke af sin tjenst, men väl af sin trohet och lydnad förbunden att framhålla det som han anser skada konungens intresse; ty hans fruktan för denne är icke så stor som hans kärlek. Derpå fortfar han: "Viri namque in politica prudentia versatissimi nos docuerunt, haud esse aut consultum aut semper tutum, subditos nimiis exactionibus gravare. Ideoque dicit Comin.; reges Galliarum appellari reges bestiarum, propter eos qui subditos variis exactionibus et aliis impositionibus onerant. Inde quoque fit, ajunt, ut princeps atque rex imperium haud diutius obtinerat, quam quoad conditionem magis tolerabilem subditis alius non offert. - - - - Cæterum non possumus nos in ista imperii parte adduci, ut credamus Tuæ Majestatis consilio tantum exactionum miseris subditis esse impositum, sed istam necessitatem, Tuæ Majestati haud (otydligt), aliunde provenire - - - - Satis nos vixisse arbitrabimur, si nationes et provincias imperii ad aliquanto meliorem statum reductas videbimus, quæ miseram in servitutem majori ex parte sunt redactæ. Tibi enim et Tuæ Majestatis imperio, hoc est, Coronæ regni svetici, se libenter pro communi Tuæ Majestatis et bonorum omnium salute parere velle profitentur, sed unius alterius aut paucorum inexplebili avaritiæ, se non sufficere querulantur et ingemiscunt." I slutet af brefvet öfvergår han till sina privata förhållanden.

digt fullfölja det förra alternativet och fortfarande leda sina folk på krigens och eröfringarnas blodbestänkta bana; den andra genom att sedan de transmarinska besittningarna gått förlorade, lika konseqvent fasthålla det sednare alternativet, och icke ens låta de mest lockande tillfällen draga sig bort ifrån Skandiens klippor. I viss mening kunde således Karl X Gustafs och Karl XIV Johans politik betraktas såsom hvarandras fullkomliga motsatser; och likväl hade de det förnämsta, sjelfva grundfärgen, gemensam — hvardera var rent skandinavisk. Gustaf II Adolfs nyss anförda ord innehålla icke blott olikheterna, utan äfven föreningsbandet dem emellan.

Djupa voro de missförhållanden, som rådde inom den svenska statskroppen, då Karl X Gustaf blef dess styresman. De abalienerade kronogodsen och räntorna bildade allt vidare luckor i statsbudgeten, hvilka de nyssvunna provinserna långt ifrån att fylla tvertom hjelpte till att förstora. Hade adeln genom tapperhet och snille väsendtligen medverkat till landvinningarna, så hade den också vetat att göra sig väl betalt derföre, ända derhän att åtskilliga provinser, såsom t. ex. Halland, blefvo så helt och hållet bortdonerade till belöningar, att kronan af deras besittning årligen hade en kännbar pekuniär förlust. Stora privilegier kommo härtill och gref- och friherrevärdighetens kronor smyckades med den ena efter den andra af konungamaktens attributer. Den mellanbalk aristokratin uppförde emellan thronen och folket blef — ju högre den tillväxte — desto olidligare; ja de ofrälse ståndens missnöje och partisöndringen hade redan gått så långt, att man på 1650 års riksdag allvarsamt befarade ett inbördes krig i landet. Det är en känd sak att Karl Gustafs val till thronföljare och de förhoppningar folket dervid fästade afledde denna hotade fara. De krig, hvari Karl Gustaf såsom konung genast kastade sig blefvo en ny — och såsom Geijer anmärker, behöflig afledare för ståndsstridigheterna. Karl X ville först — om vi få begagna en sådan liknelse — fullända Gustaf Adolfs och Axel Oxenstjernas byggnad; han ville först skaffa dén sin behöriga yttre form, innan han med allvar ämnade sysselsätta sig med dess inredning. Hans planer voro likväl tilltagna i

en skala, som icke motsvarade den svaga grundvalen; de voro beräknade för ett längre lif, än försynen hade utstakat för honom: — och just då takresningen skall läggas, svigta murarna och byggmästaren sjelf skördas af döden. Man måste beklaga att denna kom så tidigt, och icke tillät honom efter slutadt krig, begynna med reformerna i det inre. Reduktionen skulle, såsom den under honom beslöts genomföras, blifvit rättvisare och billigare; den skulle icke fått den tillsats af hämd och skoningslöshet, hvaraf den sedan under Karl XI beklagligen utmärktes.

Begynnelsen till Karl X:s krig bör man således icke blott söka uti yttre tillfälliga orsaker; de voro tvertom nödvändiga följder af rikets inre förhållanden, nödvändiga såväl emedan de voro de enda som kunde sammanhålla de stridiga partierna i det inre, som också emedan de voro de enda, hvilka kunde förskaffa det splittrade svenska östersjöväldet sin behöriga sammanhållning och gräns. Man har sagt att Karl X bortbytte Gustaf II Adolfs europeiska politik emot en skandinavisk; vi våga påstå att det icke var han, utan den förändrade tidsandan, de förändrade yttre förhållandena som voro orsaken härtill. Det fanns icke mera en undertryckt troslära att försvara, och protestantismen i Tyskland kände sig stark nog, utan att behöfva anse sitt bestånd bero af Sverige. Religionskrigen voro slut, och i och med detsamma äfven det ärofulla värf, som Sverige ibland de europeiska staterna innehaft. Rangen af en stormakt bibehöll det fortfarande; men huruvida det än vidare skulle ansluta sig till Frankrike, eller gå sin egen oberoende bana, var den fråga Karl X måste afgöra. Han valde det sednare, emedan det var mera öfverensstämmande med rikets verkliga nytta och värdighet; men fann snart att han härvid stötte andra intressen, hvilka Sverige ensamt var för svagt att bekämpa. Fåfängt ser han sig om efter bundsförvandter; — han misslyckas, ty de territoriala vinster han kan erbjuda, uppvägas af merkantila och kommerciela, som deraf blottställas. Han söker frammana en förgången tid ur dess graf och föreslår Kromwell att bilda ett förbund emellan alla Europas protestantiska furstar, men ock-

så detta förgäfves, ty tanken på ett skandinaviskt östersjövälde kunde uti detsamma icke få rum. Ihärdigt fullföljer han likväl sin plan, hvilken ju närmare den nalkas sitt mål, mötes af desto starkare hinder. Midt under en nästan öfvermensklig kamp emot dessa hinder dör Karl X Gustaf — och med honom äfven planen att realisera det svenska östersjöväldet. Ännu en tid bibehöll Sverige visserligen sina transmarinska besittningar; men den lätthet, hvarmed dessa spridda landstycken vid hvarje uppkommet krig af första infallande fiende borttogos, ådagalade klart sjelfva väldets svaghet.

För Finland särskildt hade dock Karl X Gustafs politik icke kunnat medföra några förmåner, som skulle motsvarat de uppoffringar den kräfde. Visserligen hade vårt land i förening med ett mäktigt svenskt-skandinaviskt rike lättare motstått anfallen österifrån och sålunda kanhända sluppit mången ödeläggelse; men å andra sidan är det att befara att Finland, hvars betydelse i ett sådant välde jemförelsevis blifvit ganska ringa, helt och hållet uppgått i detsamma, utan att ens kunna bevara känslan af nationel tillvaro. Af eröfringarna på andra sidan Östersjön återstår för Sverige numera endast äran och minnena; men den förra förlänar äfven åt en liten stat anseende och en aktad plats i historien; och stora, odödliga minnen äro för en nation ett kapital, som i evighet bär ränta, uti allt det höga, ädla och sköna, dess medlemmar inom tankens eller handlingens verld. frambringa. I verldshistorien är det finska folket så godt som okändt, ty alla de lagrar det skurit ha användts att smycka Sveas panna, och det förras ära är nu hennes egendom. Deremot kan ingen fråntaga oss våra minnen; de äro ett arf, som vi sjelfva förvalta. Rika bidrag till detta arf lemna oss Karl X Gustafs segerrika fälttåg. Häri består deras betydelse för Finland. Också ur en annan synpunkt få vi icke anse dessa krig helt och hållet gagnlösa. Den närmare förbindelse som härigenom uppstod emellan vårt förut okända land och det öfriga bildade Europa har icke varit utan stort inflytande på finska folkets civilisation. Det är icke en tillfällighet att så många framsteg uti den andliga utvecklingen, som röja sig i universitetets stiftelse,

skolverkets organisation, finska bibelöfversättningen, anläggningen af boktryckeriet i Åbo m. m. just inträffade under det tyska trettioåriga krigets tidskifte.

Karl X Gustaf har sjelf aldrig besökt Finland. Dess folk kunde han således endast känna genom de finska adelsmän och officerare, som omgåfvo hans person; genom representanterna på riksdagarna, talrika besvärssökande och slutligen soldaterna. Att han skulle gjort någon skilnad emellan svenskar och finnar märka vi aldrig. Likasom den store Gustaf Adolf se vi Karl X ofta på sina fälttåg resa långt framom arméen, eskorterad endast af några finska ryttare. Han viste således att det var en vakt att lita uppå.

Det tillstånd, hvari Finland befann sig vid Karl X:s död var sannerligen icke det bästa. Dess östra gränsprovinser voro förhärjade, dess handel hämmad, dess jordbruk beröfvadt många tusental kraftfulla armar, kort sagdt alla dess tillgångar betydligt utsinade. Endast under åren 1655—1659 försiggingo här 6 om icke 7 soldatutskrifningar. Under samma tid uppsattes genom värfning flere nya regementen, hvarjemte såväl ryttare- som båtsmansrotarna nödgades utrusta tre à fem dubbla rustningar. Öfverhufvudtaget hade Finland dock under föregående tider blifvit så härdadt utaf dylika kraftansträngningar, att spåren af desamma vanligen efter något qvinqvennium redan voro igensopade. Upplysande för Finlands inre tillstånd kort efter Karl X:s död äro de finska landshöfdingarnas embetsberättelser af år 1662, hvilka assessor Rabbe meddelat i femtonde årgången af Suomi (år 1855). I det vi i öfrigt hänvisa läsaren till dessa, låna vi derur endast följande ställe i landshöfding E. von der Lindes berättelse om militieväsendet. "Hvad utskrifningen anbelangar så är den all med största flit och aktsamhet efter sjelfva utskrifningsinstruction i mitt höfdingedöme anställd vorden och noga tillsett, att icke den är tagen till knekt som ende manshjelp på hemmanet varit, icke heller att hvart år af ett hemman knekt tagen är, utan det hafver gått hvarfvet kring, och när de en sådan legokarl för sig presenterat som kronan hafver kunnat vara nöjd med, så hafver man den emottagit, och oansedt

det hvart år hafver varit utskrifning, så hafver likvisst E. K. M:t fått dugliga knektar och få hemman äro derigenom af manshjelp utblottade vordne."[1])

Vi nedlägga pennan här och, sammanfattande vårt fäderneslands historia under Karl X Gustafs regering i några rader, se vi: en stark konungamakt, som uppburen af folkets kärlek tyglar, men icke krossar de storas välde, som bemödar sig att införa den strängaste lag i ett samhälle, der våld och rättslöshet blifvit en gammal sed; lysande segrar och bragder utförda i främmande land och en mördande brödrastrid hemma; Suomi, som utmattadt och blödande af en inre kamp, slutligen vinner frid och enhet inom sig sjelf, sedan hon afhuggit den lem, som var henne till förargelse; och till sist en gryende folkupplysning, bebådande en ny dag för dess byggder.

---

[1]) I förbigående bör omnämnas att det svenska nybygget *Nya Sverige* vid Delavarefloden i Nordamerika gick förloradt under Karl X:s regering. Förlusten drabbade äfven vårt land, såtillvida som en icke ringa del af nybyggarne voro finnar. En sakrik och upplysande framställning af dessa finska kolonisters i Amerika öden är Yrjö Koskinens afhandling: *Suomalaiset Delavaren siirtokunnassa Pohjois-Amerikassa*, tryckt i första häftet af Opiksi ja Huviksi Lukemisia Suomen perheille.

Tillägg och observerade tryckfel.

Sid. 15. Om Wiborgs handel. År 1640 steg utförseln af tjära, beck och tran ifrån Sverige och Finland tillsammans till 251,000 d., hvaraf 91,000 kommo på Wiborg ensamt. Odhner. Sv. inre hist. etc. pag. 269.

Sid. 19. rad. 5 uppifr. står: som derifrån; läs: samt derifrån.

Sid. 22. Mommarnas bruksförsamling, så kallad efter tvenne bröder Momma, hvilka år 1655 upptogo koppargrufvor i Torneå lappmark och nedlade stora kostnader på röjning af vägar, forsars afledning m. m. Brukets tillverkning steg till 400 skeppund, men verket förföll snart och blef öde 1680. Carlson. Sv. Hist. etc. II. pag. 50.

Sid. 124. Angående soldatutskrifningen i Finland år 1656 och den låga summa, endast 1,200 man den inbringade, bör erindrås att Wiborgs län var helt och hållet befriadt ifrån utskrifning denna gång. Jemför pag. 85. I alla fall är antalet af de utskrifna ganska ringa.

Sid. 175. Följande lektionsförteckning för Wiborgs gymnasium medföljer ett bref ifrån biskop Petrus Brommius af Wiborg den 31 Oktober 1670 till riksdrotset Per Brahe, och förekommer ibland Consistoriernas skrifvelser i Kongl. Sv. riksarkivet.

Distributio Lectionum
Et operarum Scholasticarum Secundum
dies et horas in Gymnasio Wiburgensi.

Singulis diebus, festis exceptis.

Hora 5:a.

Recitabitur caput Biblicum præsente Rectore.

Hora 6:a.

Docebit Physicus et lector Linguarum.

Hora 7:a.

Itur in templum ad preces publicas.

Hora 8:a.

Logicus et Mathematicus.

Hora 9:a.

Uterq. Theologus {1. Lectionem Biblicam pertexet. 2. Locos Comm. Haffenrefferj *) explicabit.

Hora 12:a.

Exercebunt Cantum Universi.

Hora 1:a.

Exercitium Styli peragetur.

Hora 2:a.

Lector Linguarum et Mathematicus docebunt.

Hora 3:a.

Rhetor Orationem aliquam Ciceronis explicabit.

Hora 4:a.

Theologi {1. Historiam Sacram Sulpitij Severi exponet. 2. Augustanam confessionem.

Observationes

1. Diebus mercurij post Exercitium Musices et Styli in horam Secundam promeridianam, datur venia ad ludendum.
2. Diebus Saturni ante meridiem Disputabitur, a precibus vespertinis instituitur repetitio Evangelij a Lectore Ling.
3. Diebus Solis hora 12 habentur conciones, a precibus vespertinis Orationes proclamantur.

Sid. 187. Tidningarna ifrån Karl X:s tid äro numera ytterst sällsynta äfven uti större bibliotheker. Händelsevis träffade förf., medan han i Kongl. Sv. riksarkivet genomgick en brefpacka en nummer deraf, löst instucken emellan några bref. Den utgjorde fyra sidor i litet qvartformat; men den inskränkta tiden hindrade förf. att derur afskrifva mer än rubriken och de notiser, som gällde Finland. Det torde måhända roa en och annan läsare att se hvad man den tiden erfor ifrån krigstheatern. Hela tidningen består endast af utdrag af bref ifrån skilda orter, och upplysningsvis tillägga vi att den händelse, som här omtalas, är densamma som ofvanföre pag. 93 i korthet blifvit omordad.

Num. 11.

Af the then 22 Januarij ankompne

Nya Aviser

Anno 1657.

Åbo den 7 Januarij. An. 1657.

Ifrån Kexholm varder berettat, att Ryssen hade wedh Sordewalla, giordt infall medh 3000 Man, Men är af Majoren Erich Boje repouse-

*) Troligen: Haffenrefferi Compendium Doctrinæ Cœlestis.

rat, och tilbaka drifven. Elliest hafwer Blanckenhagens Tienare medh stoor Lijfzfahra kommen ifrån Ryssen, hwilken beretter, att Ryssen skulle stå wedh Augnismaa medh 9000 Man.

Ett annat ifrån Åbo den 8 Jan.

Tridie dagh Jwhl hafwa 1000 Rysser fallet ofwer Gräntzen wedh Sordewalla, men äre braf opklappade af Majoren Erich Boje, som 10. Mijhl in i Rysland folgdt hafwer, hwarest wår Armee nu ligger och oppasser Ryssen. Elliest äre 6. st. Ryske Spioner wedh Helsingforss fasttagne, och 11. st. emillan Nyland och Tawastehws: Tree eller 4000 Bönder äre dragne til Rauta-Lambi in på Ryske Grentzen, som wenta Ryssen, eller ock medh första warda honom besökiandes.

Wijborg den 2 Jan. An. 1657.

Nytt weet iagh honom ey at advissera vthan at här äre Breeff kompne ifrån Lägret, at Ryssen låter see sigh medh sine Partier wedh Sordawalla, och wårt Folck äre altijdh resolverade at anfägna honom på behörligit sätt, men han står intet. J Jngermanland hafwe wåre warit tämmeligen frijmodige, så at the hafwa warit rätt vnder Staden Agdoa i Ryssland, och hafwa the heela wägen intet seedt til några Ryssar, vthan på en ort 12 Mijhl widh pass ifrån Narfwen, hafwa the skälmar förbloquerat sigh vti ett Hws, hwar vthur the tämmeligen hafwa skutit på them, doch inge flere träffat än en Ryttmestare och någre gemene, ther emoot Ryssen hafwa måst förlöpa Skantzen och mist myckit folck, the wele säya 1000. Man.

Sid. 189. Om Kronoby hospital. År 1653 bekommo i Kronoby hospital följande sjuka och vanföra personer månadskost: I Januari 25, Febr. 24, Mars 24, April 23, Maj 22, ifrån och med Juni till och med Oktober, hvarje månad 21, November 19 och December 21. Af hospitalshjonen dogo under året 7 personer, alla i spetälskan. Utaf de 25 som befunno sig der vid årets början, voro 12 krymplingar, blinde eller annars sjuke, samt 13 spetälske "och vistas inom stakettet." Alla dessa sistnämnda voro bondfolk, utom en, som var borgare i Uleåborg. Österbottens verifikationsbok år 1653. pag. 418, 419 i Sen. ark.

Sid. 191. rad. 20 och 21 uppifr. står: slagnöt; läs: slagtnöt.

SEP 1 0 1994
MAR 1 9 1994

